

УКРАЇНСЬКЕ
СЛОВ'ЯНО-
ЗНАВСТВО

11 1975

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ
МІЖВІДОМЧИЙ
НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Українське Слов'яно- Знавство

ЛІТЕРАТУРА, МОВА ТА КУЛЬТУРА
ЗАРУБІЖНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ
НАРОДІВ

В И П У С К 11

ВИДАВНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ
„ВИЩА ШКОЛА“
ВИДАВНИЦТВО ПРИ ЛЬВІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
Львів—1975

У збірнику вміщені статті та повідомлення радянських і зарубіжних славистів, присвячені питанням слов'янського літературознавства, мовознавства та культури слов'янських народів. Висвітлюються різні аспекти розвитку чеської та болгарської літератури і живопису, українсько-болгарських та польсько-чеських літературних зв'язків; порушуються проблеми становлення верхньолужицької літературної мови, а також словотвору та морфології чеської, сербохорватської і інших слов'янських мов. Публікуються рецензії та огляди літератури, хроніка наукового життя.

Збірник розрахований на науковців та викладачів вузів, аспірантів і студентів гуманітарних вузів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

професор Д. Л. Похилевич (відповідальний редактор), професор *О. С. Бейліс*, доцент *І. І. Белякевич*, старший науковий співробітник *Ю. Л. Булаховська*, професор *І. В. Ганевич*, доцент *О. І. Грибовська* (відповідальний секретар), професор *В. А. Жебокрицький*, професор *А. Ф. Кізченко*, *І. М. Лозинський*, професор *С. І. Сідельников*, професор *І. М. Теодорович*, доцент *К. К. Трофимович* (заступник відповідального редактора), доцент *В. П. Чорний* (заступник відповідального редактора), професор *П. П. Чучка*.

Відповідальний за випуск
доцент *К. К. Трофимович*

Адреса редакційної колегії:
290000, Львів, Університетська, 1,
кафедра слов'янської філології

© ВИДАВНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА», 1975

Л. П. БОНДАР

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЗВ'ЯЗКІВ І ВЗАЄМОДІЙ У СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Закономірністю будь-якого історичного процесу для всіх часів і народів є більш чи менш інтенсивний обмін духовними цінностями. Сконденсованим виразом цієї закономірності є слова з передмови до «Капіталу»: «Кожна нація може і повинна вчитися у інших»¹. К. Маркс і Ф. Енгельс як позитивне явище величезної ваги відзначали перехід від національної обмеженості феодалізму до широких зв'язків між народами при капіталізмі: «Замість старої місцевої і національної замкнутості та існування за рахунок продуктів власного виробництва приходить всебічний зв'язок і всебічна залежність націй однієї від одної. Це однаковою мірою стосується як матеріального, так і духовного виробництва. Плоди духовної діяльності окремих націй стають загальним надбанням. Національна односторонність і обмеженість стають все більш і більш неможливими, і з багатьох національних та місцевих літератур утворюється одна всесвітня література»².

Життя давно спростувало теорії національної самоізоляції окремих літератур. Таких «теоретиків» у свій час гнівно картав ще В. Белінський: «...бідна та народність, котра боїться за свою самостійність при кожному дотикові з іншою народністю! Наші самозвані патріоти не бачать у простоті розуму і серця свого, що, безперестанку боячись за російську національність, вони тим самим жорстоко ображають її»³. Власне, чим вищого ступеня розвитку досягла література, тим ширші її зв'язки і взаємодії з іншими літературами, і кожний, хто намагається довести, що рідна література розвивалася виключно на національному ґрунті, не звеличує, а принижує її. Сила кожного справді великого письменника — в його інтернаціональних зв'язках зі світом: «Кожний чільний сучасний письменник — чи він слов'янин, чи німець, чи француз, чи скандинавець, — являється неначе дерево, що своїм корінням впирається якомога глибше і міцніше в свій рідний національний ґрунт, намагається віссати в себе і переварити в собі якнайбільше його живих соків, а своїм пнем і короною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, наукових, суспільних, естетичних і моральних змагань»⁴.

Об'єктивне існування зв'язків і взаємодій у світовому літературному процесі обумовлює потребу їх порівняльного вивчення. Порівняння допомагає визначити не тільки подібність, а й специфіку літературних явищ, розкриваючи при цьому глибинні процеси розвитку кожної окремої літератури, можливо, не так помітні без співставлення з іншими літературами.

Тому дещо дивно виглядають у наш час категоричні виступи проти застосування порівняння в науці: «Насправді, що означає слово

¹ Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 23, с. 12.

² Там же, т. 4, с. 413.

³ Белінський В. Г. Полное собрание сочинений, т. 7. М., 1955, с. 436.

⁴ Франко Іван. Твори в 20-ти т., т. 18. К., Держлітвидав України, 1955, с. 505.

«порівняння» і похідний від нього прикметник «порівняльний»? Установлення кількісних і якісних чи тільки якихось окремих відмінностей одного предмета, явища, процесу і т. д. від іншого об'єкта того ж ряду, виходячи з якихось певних для даної операції ознак. У результаті порівняння обов'язково встановлюється, що один об'єкт більший, інший менший, один кращий, інший гірший, вищий — нижчий, багатший — бідніший, значніший — менш значний, цінніший — менш цінний і т. д.»⁵.

Абсолютне заперечення можливостей порівняльного аналізу випливає, мабуть, із давно усталеного в науці негативного ставлення до історико-порівняльного методу, якому дійсно були властиві перелічені вище хиби. Односторонність та обмеженість цього методу критикував у свій час І. Франко. У передмові до праць М. Дикарева в 1903 р. він засуджував «охоту до уподоблювань, ототожнень, посунену до ексцесу, до занедбання елементарних вимог наукового методу, який поперед усього велить розрізнявати речі хоч на око подібні, але сплоджені різними місцевостями, різним часом, різними культурними кругами — інакше дослідження губить науковий характер і конкретну ціль...»⁶.

Радянська наука розрізняє позитивні і негативні сторони історико-порівняльного методу, що найяскравіше проявляється у ставленні до спадщини найвидатнішого вітчизняного представника цього методу в літературознавстві — О. М. Веселовського. Як позитивний внесок ученого в розвиток порівняльного вивчення літератур ми відзначаємо його думки про історичну змінюваність літератури, зв'язану з розвитком самого життя; теорію «зустрічних течій», яка має на увазі, що сприймання досвіду іншої літератури можливе тільки при існуванні в даній літературі відповідних умов, внутрішніх потреб; поняття про близькість літературних явищ, обумовлених не безпосереднім спілкуванням, а подібністю соціально-історичних умов, яку ми тепер називаємо типологічною. Проте ми відкидаємо як антинаукову його тезу про повторюваність форм у літературному процесі і зв'язану з цим теорію «бродячих сюжетів», засуджуємо відрив художньої форми творів від їх змісту, що приводить до беззмістовної констатації зовнішньої близькості в різних літературах окремих мотивів.

Ці негативні риси старого історико-порівняльного методу знайшли свій подальший вияв у працях сучасних буржуазних компаративістів, які протиставляють порівняльне вивчення літератури її конкретно-історичному дослідженню. Компаративісти заперечують об'єктивні закономірності розвитку суспільства і, згідно з цим, на перше місце висувають аналіз окремого твору, узагальнення ж цілісних процесів компаративістика полишає, вважаючи, що воно наперед приречене на невдачу. Соціальний аспект відкидається, натомість висувається проповідь чисто філологічних методів або ж кладеться в основу шкідлива історично-соціальна концепція А. Тойнбі, за якою історичний процес являє собою механічну суму окремих цивілізацій, які лише повторюються і гинуть. Компаративістика не дає уяви про рух художньої думки, про розвиток літературного процесу. Вона насаджує космополітичні ідеї можливості уніфікації літератури, причому виключно на західноєвропейський зразок. Цьому добре прислугується концепція одночасного й універсального, тобто безнаціонального і безчасового характеру літератури. Для компаративістики характерна ідея європоцентризму і як наслідок його — ігнорування досвіду радянської літератури, літератур країн соціалістич-

⁵ Берков П. Н. Об историческом походе к изучению международных литературных контактов. — У кн.: Чешско-русские и словацко-русские литературные отношения. М., «Наука», 1968, с. 46.

⁶ Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору й міфології. Львів, 1903, с. 8—9.

ного табору та ін. Буржуазна компаративістика переживає зараз серйозну кризу, і це визнають навіть її провідні теоретики⁷. Вона неспроможна розкрити значення зв'язків і взаємодій в історії всесвітньої літератури.

Для радянського літературознавства питання про зв'язки і взаємодії є частиною загального вивчення літератури як художнього, суспільного, історичного явища; методика вивчення зв'язків і взаємодій базується на марксистсько-ленінському вченні про діалектичний взаємозв'язок і взаємообумовленість усіх явищ. Особливо цінні для даної проблеми думки В. І. Леніна про роль зв'язків у галузі суспільних явищ. У статті «Статистика і соціологія», присвяченій питанню національних рухів та співвідношення національного й інтернаціонального, В. І. Ленін писав: «Факти, коли взяти їх у їх цілому, в їх зв'язку, не тільки «уперта», але й безумовно доказова річ»⁸. У листі до Інеси Арманд читаємо: «Весь рух марксизму, вся його система вимагає, щоб кожне положення розглядалося тільки (а) історично; (б) тільки в зв'язку з іншими; (γ) тільки в зв'язку з конкретним досвідом історії»⁹.

Виходячи з цих ленінських настанов, марксистське літературознавство визначає предмет вивчення зв'язків і взаємодій як «спілкування між різними національними літературами, які склалися історично і розвиваються у нерозривній єдності їх ідейного і естетичного змісту, а також незалежне від можливих контактів виникнення й розвитку у подібних історичних умовах подібних явищ літератури»¹⁰. Радянська наука про літературу не визнає порівняльного літературознавства за окрему і навіть самостійну галузь, як це робить буржуазна компаративістика. Оскільки порівняльне літературознавство не є окремою галуззю науки про літературу, то не можна говорити про якийсь окремий порівняльно-історичний метод сучасного дослідження, навіть якщо йому передують слова «марксистсько-ленінський соціологічний»¹¹.

З цього приводу В. М. Жирмунський писав: «Порівняння належить до галузі методики, а не методології, це методичний прийом історичного дослідження, який однак є необхідним для будь-якої дослідницької роботи в галузі історичної науки. Тому не можна протиставляти «марксистського методу» — «порівняльному методові» і не слід взагалі, щоб уникнути непорозуміння, говорити про «порівняльний метод» або про «порівняльне літературознавство» як про особливу галузь науки зі своїм методом. Марксистський метод можна і слід протиставляти формалістичному, механічному, відірваному від соціальної дійсності порівнянню, яке до цих пір має дуже широке поширення в зарубіжному літературознавстві і відбиває спеціальні особливості його методології»¹².

Поруч із значними досягненнями в галузі вивчення зв'язків і взаємодій літератур, які полягають насамперед у розробці питань методології, у критиці компаративістських теорій минулого і сучасного буржуазного літературознавства, у виробленні нових принципів аналізу літературних контактів, до недавнього часу спостерігалися й значні недоліки: Перш за все це стосується тих робіт, які просто засвідчували ряд

⁷ Wellek Rene. Kryzys literatury. porównawczej. — «Pamiętnik literacki», rocz. 59, zes. 3, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1968.

⁸ Ленін В. І. Повне зібрання творів, т. 30, с. 330.

⁹ Ленін В. І. Твори, т. 35, с. 200.

¹⁰ Неупокоева И. Г. Некоторые вопросы изучения взаимосвязей и взаимодействия национальных литератур. — У кн.: Взаимосвязи и взаимодействия национальных литератур. М., Изд-во АН СССР, 1961, с. 21.

¹¹ Література дружби і єднання. К., «Наукова думка», 1972, с. 36.

¹² Жирмунський В. М. Проблемы сравнительно-исторического изучения литератур. — У кн.: Взаимосвязи и взаимодействия национальных культур. М., Изд-во АН СССР, 1961, с. 53.

фактів, тільки ілюстрували багатство зовнішніх зв'язків літератур, не прагнучи до синтезу, узагальнення цих фактів, до створення цілісної картини взаємодії літератур. Спостерігалися також натяжки впливів, запозичень, наслідувань, які принижують письменників або й цілі літератури.

Значною хибою сучасного літературознавства є також невиробленість, невизначеність термінології, яка стосується зв'язків і взаємодій літератур. Чеські і словацькі дослідники у своїх вельми цікавих дослідженнях, заснованих на принципах марксистсько-ленінської діалектики, вживають, проте, такий скомпрометований термін, як «компаративістика» (Д. Дюришин). Вище говорилося про невиправданість терміну «порівняльне літературознавство», але ним послуగుються як чеські і словацькі дослідники, так і деякі наші вчені (М. Конрад, М. Храпченко, С. Крижанівський). Проте в переважній більшості робіт у радянському літературознавстві говорить про «взаємозв'язки і взаємодії літератур». Проти цього терміну виступає П. Берков, протиставляючи «теорії взаємозв'язків і взаємодій літератур» свою «теорію літературних контактів», яка нібито має охопити «всі види і форми літературних переходів літературних явищ, що виникли в одних народів, до інших: засвоєння сюжетів, образів, прийомів, жанрів, віршування і т. п., переклади-переробки і точні переклади; наслідування іншомовних літературних творів, полеміка з ними в художній формі, пародії на них; творчість письменника одного народу на мові іншого народу або мовах інших народів; критичні чи історичні літературні судження одного народу про літературу чи окремих письменників і твори іншого народу, проникнення імен літературних персонажів чи письменників одного народу в ономастичний репертуар другого (Ізольда, Лаура, Беатріче, Горацій, Овідій і т. д.), переломлення явищ чужих літератур в творчій свідомості письменників, композиторів, художників, в мистецтві кіно, декламації і т. д.»¹³

Проте ця класифікація виключає явища типологічної схожості літератур. П. Берков виступає проти терміну «взаємозв'язки і взаємодії літератур», який має на увазі процес взаємного збагачення кожної з сторін, яка бере в ньому участь, а цей процес не завжди є двостороннім. Як гадає П. Берков, виходячи з цього, «прибічники названих теорій (взаємозв'язків і взаємодій. — Л. Б.) повинні були б визнати, що їх концепції можуть бути застосовані тільки до вивчення літератур живих народів, тобто повинні відмовитися від претензій на «всезагальність», від домагань пояснити з позиції своїх теорій всю суму явищ «літературних переходів» в будь-якому місці земної кулі і в будь-який історичний момент»¹⁴. Думається, що автор перебільшує значення цього одиничного випадку спілкування з «мертвими» літературами. Ми справді обстоюємо терміни «взаємозв'язки» і «взаємодії», «взаємообмін», «взаємозбагачення», оскільки вони відбивають визначальні процеси не тільки сучасного історичного розвитку, а й сивої давнини. Крім того, щоб бути справді по-науковому точним у вживанні термінів, здається, достатньо прийняти точку зору В. Жирмунського, який, відчуваючи можливість подібних закидів, пропонував термін «зв'язки і взаємодії», якого дотримуються (правда, не зовсім послідовно, очевидно, не надаючи цьому великого значення) також І. Неупокоева, Я. Ельсберг та ін. Цей термін найбільш точно відповідає процесу літературного міжнародного обміну на сучасному етапі, який характеризується складністю, різноманітністю, часом суперечливим характером.

Радянське літературознавство не схвалює вчення про «сприймаючі» і «даючі» літератури, якого дотримуються сучасні структуралісти. Це

¹³ Берков П. Н. Указ. праця, с. 43.

¹⁴ Там же, с. 45.

вчення виникло як реакція на «стару» компаративістику, яка на перше місце висувала т. зв. «даючу» літературу — звідси образлива теорія навіювань, впливів, запозичень. Структуралісти ж на перше місце висувують літературу, яка сприймає, перебільшуючи її роль. «Зв'язки — це діалектичний взаємопроникаючий процес, в якому беруть участь дві літератури — і та, що «сприймає», і та, що «відпускає», до того ж остання — не крамниця «художніх товарів», яка не має господаря»¹⁵. У цьому діалектичному процесі обидві літератури можуть мінятися місцями. Крім того, у процесі літературної взаємодії виникають не тотожні явища (інакше не можна було б говорити про прогрес у літературі), а нові, якісно відмінні, обумовлені властивостями обох взаємодіючих літератур.

Одностайність поглядів радянських дослідників щодо «сприймаючих» і «даючих» літератур не характерна для питання про типи порівняльного дослідження. Більшість сучасних дослідників розрізняє контактні зв'язки, які передбачають прямий чи посередній зв'язок між авторами й літературами, і типологічні сходження, які таких контактів не передбачають, а виникають у результаті самостійного розвитку на подібній історичній основі. Деякі літературознавці визначають ще генетичні зв'язки, що розглядають подібні явища як результат їх генетичної спорідненості і наступних історично обумовлених розходжень. Цієї точки зору дотримуються Г. Вервес, М. Конрад, М. Гольберг, А. Волков. У праці «Епічна творчість слов'янських народів і проблеми порівняльного вивчення епосу» В. Жирмунський пропонує чотири можливі аспекти порівняльного вивчення: просте зіставлення; порівняння історико-типологічне; порівняння історико-генетичне; порівняння на основі культурної взаємодії. Дослідник виділяє тут не типи, а «можливі аспекти порівняльного вивчення» (що далеко не те саме), які, очевидно, зручно застосовувати при порівняльному аналізі саме фольклорних явищ. У праці «Проблеми порівняльно-історичного вивчення літератур» він говорить лише про історико-типологічні аналогії чи схожості і про міжнародні взаємодії і впливи. Гадаємо, що немає підстав виділяти генетичні зв'язки як окремий тип літературної взаємодії, бо спільність походження, так само, як і впливи, можуть бути підведені під поняття літературних контактів.

Деякі вчені цілковито розмежовують вивчення контактних зв'язків і типологічних сходжень. Р. Самарін¹⁶ вважає вивчення різних форм міжлітературних взаємин і типологічне дослідження літератури двома, по суті, різними, хоч і пов'язаними галузями літературознавства. М. Храпченко¹⁷ під порівняльним вивченням літератур розуміє лише їх контактне спілкування, тобто вивчення зв'язків між різними авторами й літературами, розкриття явищ взаємодії. Типологічне ж дослідження протиставляється як щось зовсім відмінне, навіть протилежне, порівняльному вивченню: воно розкриває ті принципи й начала, які дозволяють говорити про певну літературно-естетичну спільність, приналежність даного явища до певного типу, роду. Цілковито погоджуючись із характеристикою накреслених тут завдань, що стоять перед контактним і типологічним дослідженням літератур, та їх відмінностей, не можемо, проте, прийняти повністю точку зору, за якою типи порівняльного вивчення різко протиставляються один одному.

¹⁵ Вервес Г. Д. Про єдність національного й інтернаціонального. — «Радянське літературознавство», 1970, № 4, с. 48.

¹⁶ Самарін Р. М. О современном состоянии сравнительного изучения литератур в зарубежной науке. — У кн.: Взаимосвязи и взаимодействия национальных литератур. М., Изд-во АН СССР, 1961.

¹⁷ Храпченко Б. М. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. М., «Советский писатель», 1972, с. 245—246.

Не можемо також погодитися і з абсолютизацією, перебільшенням ролі і значення одного з цих типів. Саме надмірне захоплення контактним типом досліджень та ігнорування типологічних зближень привело П. Беркова до створення сумнівної «теорії літературних контактів». Проте абсолютизація літературних типологічних сходжень зустрічається значно частіше, ніж перебільшення ролі контактних взаємин. Так, М. Гольберг вважає, що контактні зв'язки «не можуть виникнути поза типологічними подібностями у вужчому чи ширшому розумінні цього слова»¹⁸, а А. Волков твердить, що «взаємодія — це ніби вид типології»¹⁹. Не варто протиставляти один вид дослідження іншому, так само, як неправомірно висувати на перший план якийсь один із них. Як слушно твердить В. Жирмунський: «...історико-типологічні подібності і літературні взаємодії діалектично зв'язані і в процесі літературного розвитку повинні розглядатися як два аспекти одного історичного явища»²⁰. Тому одне з основних завдань сучасного вивчення літературних зв'язків і взаємодій полягає саме в синтезі різних типів дослідження.

Вивчення процесу взаємодії літератур вимагає, крім визначення основних його типів, також, класифікації форм літературних взаємин. Сучасний дослідник не може, як раніше, задовольнитися одним лише терміном «вплив» чи «благотворний вплив». Запропонована І. Неупокоевою класифікація включає, крім впливу, такі форми літературної взаємодії, як переклад, запозичення, наслідування, стилізація, ремінісценція, образна аналогія. А. Волков відкидає стилізацію, ремінісценції, образні аналогії, а натомість уводить такі форми, як засвоєння в оригіналі, переробку, авторське підкреслення взаємодії та середньовічні відтворення та версії. Г. Ломідзе виключає наслідування та запозичення на тій підставі, що вони не є плідотворними формами взаємодії, в результаті яких виникає нова якість. Проте запозичення не завжди є негативним явищем, запозичували (наприклад, сюжети) і великі художники слова. І запозичення, і наслідування можуть викликатися серйозною творчою потребою і мати цілком позитивні наслідки. Окрім того, наука про літературні зв'язки не повинна обминати також і негативних явищ літературної взаємодії. Поруч із загальним сприйняттям класифікації І. Неупокоевої і незгодою лише щодо деяких пунктів існують і цілковиті заперечення. Так, У. Фохт виділяє такі форми літературної взаємодії, як відтворення, розвиток, використання, протиставлення, які швидше є способами спілкування літератур. С. Тураєв пропонує розрізняти: вплив суспільних ідей, які містяться в творчості письменника; вплив художньої творчості, в цілому, окремих художніх відкриттів і навіть прийомів; вплив естетичних ідей. Очевидно, тут ми маємо класифікацію впливів, а не форм літературної взаємодії. Найповнішою ж сучасною класифікацією є класифікація Д. Дюришина²¹, якої дотримується і Г. Вервес з невеликими доповненнями. Контактні зв'язки він поділяє на екстерні (зовнішні) і інтерні (внутрішні), або вторинні, які ведуть до впливів, що можуть бути активними, пасивними, суттєвими, частковими, інтегруючими (по лінії відштовхування) і комплементарними (взаємодоповнюючими). Диференціюючий вплив включає в себе пародію, травестію, творчу полеміку. Інтегруючий вплив — ремінісценції, імпульси, співпадання, філіації; види співпадань — запозичення, наслідування, переробки.

¹⁸ Гольберг М. Я. Міжслов'янські літературні взаємини як предмет вивчення. — «Радянське літературознавство», 1968, № 8, с. 68.

¹⁹ Волков А. Р. До проблеми порівняльного дослідження слов'янських літератур соціалістичного реалізму. — «Слов'янське літературознавство і фольклористика». К., «Наукова думка», 1966, с. 6.

²⁰ Жирмунський В. М. Указ. праця, с. 60.

²¹ Durisin D. Problémy literárnej komparatistiky, Bratislava, 1967.

Форми творчої взаємодії перебувають у русі, у розвитку, не є вічними, раз і назавжди даними; крім того, вони надзвичайно різноманітні: «Конкретні форми, в яких відбувається творча взаємодія, в кожному окремому випадку так само безмежно різноманітні, як безмежно різноманітне саме мистецтво»²². Проте це не дає підстав як для песимістичного твердження про те, що форми взаємозв'язків «навіть чи можуть бути чітко розмежовані»²³, так і для заклику «з обережністю ставитися до спроби розкласти по полицях усі випадки зв'язків, взаємодії, взаємовпливів, запозичень, наслідувань, ремінісценцій і т. п.»²⁴. Класифікація форм літературної взаємодії — потрібне і посилене завдання, яке стоїть перед сучасним літературознавством.

Завдання синтезу різних типів зв'язків, яке має на меті також глибокий аналіз усіх різноманітних форм літературної взаємодії, органічно з'єднується з другим аспектом вивчення сучасних літературних взаємодій, а саме: переходом від дослідження бінарних зв'язків до багатопланових. Поняття бінарних зв'язків не набуло ще достатнього поширення у нашому літературознавстві. Тому часом доводиться читати таке: «Як відомо, в історії світової літератури найбільш типові випадки *однобічних* (?) взаємозв'язків. Література орієнтується на якусь одну сусідку, посилено поглинаючи її досвід»²⁵. Термін «взаємозв'язки» не узгоджується з означенням «однобічні», мова йде про зв'язки бінарні. У збірнику «Література дружби і єднання» поруч із твердженням, що вивчення бінарних зв'язків поступається місцем порівняльному вивченню цілих періодів, напрямків, шкіл, цілих літератур, натрапляємо на таку тезу: «Взаємний обмін естетичними цінностями відбувається в межах однієї (?) національної літератури»²⁶ — знову ж явна суперечність у межах речення між словами «взаємний» і «однієї». Перехід від бінарної до багатопланового вивчення зв'язків відбиває загальну тенденцію сучасного літературознавства до створення синтетичної картини явищ літературної взаємодії у світовому масштабі.

Завдання розкриття в реальному історичному русі національних літератур у їх зв'язках і взаємодії основних закономірностей світового літературного процесу підказує два основних аспекти порівняльного аналізу: синхронний — в межі однієї історичної епохи світового літературного розвитку і діахронічний — в процесі історичного розвитку, де окремі явища йдуть одне за одним. Поняття про синхронію і діахронію у літературному процесі знаходимо в працях І. Неупокоевої, Р. Самаріна, Г. Вервеса, Я. Славінського, Ю. Доланського, К. Крейчі (найгодовніші з них: Неупокоева И. С. Сравнительные аспекты изучения в «Истории всемирной литературы». М., 1967; Sławinski Janusz. Synchrónia a dyachrónia v literarno-historickim procese. Slavica Slovaca, 1966, N 2; Доланский Юлиус. Сравнительная типология в изучении чешско-русских литературных взаимоотношений. — У кн.: Чешско-русские и словацко-русские литературные отношения. М., 1968). Синхронічний та діахронічний аспекти аналізу літературних явищ обумовлені об'єктивним існуванням категорій простору і часу як форм матеріального буття. З ними пов'язаний також аналіз літературних явищ у горизонтальному та вертикальному розрізах. Категорії часу відповідає вертикальний розріз (діахронічний аспект), а категорії простору — горизон-

²² Неупокоева И. Г. Указ. праця, с. 29.

²³ Булаховська Ю. Л., Журавська І. Ю., Захаржевська В. О. Багатство і різноманітність форм літературних взаємин у сучасній слов'янській поезії. К., «Наукова думка», 1968, с. 5.

²⁴ Література дружби і єднання. К., «Наукова думка», 1972, с. 40.

²⁵ Бикмухаметов Р. Родники и реки. — «Вопросы литературы», 1961, № 6, с. 74.

²⁶ Література дружби і єднання. К., «Наукова думка», 1972, с. 10.

тальний розріз (синхронічний аспект). Синхронія і діакронія є важливим способом дослідження як при розгляді окремих літератур, так і їх зв'язків між собою. Діакронічний порівняльний аналіз має велике значення для встановлення типологічної спільності певних літературних явищ. Він дозволяє встановити подібність у тому випадку, коли вони не співпадають хронологічно. Складність полягає в тому, що подібні явища в подібних, але не тотожних історичних умовах і різних літературах мають дещо відмінний характер. Діакронічний аналіз допомагає встановити реальний рух, перспективу в розвитку зв'язків між окремими літературами, показує зриму картину їх взаємозбагачення в результаті спілкування, розкриває роль традицій в історичному процесі і те нове, що вносить окрема література в світову в різні часи. Синхронічний аналіз передбачає насамперед регіональне співставлення літератур (наприклад, слов'янських, романо-германських, скандинавських, угро-фінських, тюрко-татарських та ін.). Регіональне співставлення літератур органічно переростає в міжрегіональне співставлення. Потреба міжрегіонального спілкування літератур — основна вимога сучасного літературного процесу, для якого характерна небачена досі синхронізація, коли окремі явища віддалених одна від одної літератур у короткий строк стають здобутками світової думки. Одне з важливих завдань міжрегіонального вивчення літератур — вписати радянську літературу в панораму сучасного світового літературного процесу.

Радянська література — це не механічна сума і не конгломерат окремих національних літератур, а вища інтернаціональна єдність, яка ґрунтується на священному почутті дружби народів. «Радянський Союз уособлює в собі не бачені раніше в історії відносини єдності і дружби вільних народів. Ця дружба — одне з найбільших завоювань соціалізму, могутня рушійна сила радянського суспільства, невичерпне джерело творчої праці трудящих усіх націй СРСР в ім'я найбагатороднішої мети — побудови комунізму»²⁷. Коли в попередні епохи можна було говорити лише про випадкові, розрізнені факти літературної взаємодії, то за умов соціалізму, коли кожна нація одержала усі умови для вільного, рівноправного розвитку, всебічна співпраця і зближення стають основним законом їх розвитку. Розквіт і зближення культур соціалістичних націй — ці дві сторони одного діалектичного процесу — перебувають у центрі постійної уваги політики КПРС. «Треба і далі неухильно проводити ленінський курс на зміцнення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, виходячи з загальних інтересів Радянської держави, а також зважаючи на умови розвитку кожної з республік, які його утворюють, послідовно добиваючись дальшого розквіту всіх соціалістичних націй та їх поступового зближення»²⁸.

Єдність історично-суспільного буття радянських народів обумовила їх духовну спорідненість, у процесі багаторічного спілкування в межах однієї держави виникають риси не тільки ідейної, а й естетичної близькості, літератури зближуються між собою навіть у сфері засобів художнього відтворення дійсності. Вивчення взаємозв'язків літератур народів СРСР, роль цих зв'язків у художніх відкриттях і завоюваннях багатонаціональної радянської літератури є важливим завданням загальної проблеми становлення й розвитку національних літератур соціалістичного реалізму.

В умовах гострої ідейної боротьби і в обстановці розширення культурних зв'язків між народами світу проблема вивчення зв'язків і взаємодій сучасних літератур набуває величезного значення. Буржуазна

²⁷ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., Політзидав України, 1972, с. 4.

²⁸ Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політзидав України, 1971, с. 228.

компаративістика виявилася неспроможною розв'язати складні завдання порівняльного вивчення літератур. Тільки марксистсько-ленінське літературознавство, озброєне справді науковим методом аналізу, може і повинно дати повну картину сучасної світової літературної взаємодії.

Л. П. БОНДАРЬ

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ СВЯЗЕЙ И ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ В СОВРЕМЕННОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Резюме

В статье рассматриваются основные проблемы сравнительного изучения литератур в современном литературоведении, в частности в славянском; доказывається неспособность современной компаративистики дать полную картину связей и взаимодействий литератур на современном этапе; характеризуются основные виды сравнительного изучения литератур (контактные и типологические), а также различные формы литературных взаимодействий; указывается на переход от бинарных связей к многоплановым как на основную черту мирового литературного процесса и на необходимость как ди-ахронического, так и синхронического аспектов в изучении литератур.

Н. Х. КОПИСТЯНСЬКА

СТАТТІ С. К. НЕЙМАНА ПРО ЗАКАРПАТТЯ У ЧЕСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Перше знайомство С. К. Неймана з Закарпаттям відбулось улітку 1932 р., тобто вже після опублікування нарису В. Кані «Закарпаття», статей і нарису І. Ольбрахта «Земля без імені», коли у чехословацькій прогресивній пресі почало з'являтися все більше статей про голод, неймовірно злидні, колонізаторську політику аграрної партії в Закарпатті¹. На основі вражень з 19-денного перебування у Рахові та його околицях С. К. Нейман написав нарис «Терличи з Попа Івана» (1933), а згодом вірші, які увійшли у збірку «Соната життєвих горизонтів» (1937).

Вдруге приїздить поет у Закарпаття в 1933 р., коли вийшов роман Ольбрахта «Микола Шугай, розбійник», навколо якого точилася боротьба, що мала не стільки літературний, скільки політичний характер². У цей час чехословацькі журнали і газети друкують велику кількість дуже різних за своїм характером і спрямуванням статей про край. Нейман прийняв замовлення газети «Лідове новини» на серію дорожніх нарисів і поїхав весною у Словачину, звідти на Закарпаття, де був 2,5 місяця на Рахівщині, в Ясині, Хусті, Воловці, Воловому, на Синевирському озері, в Ужгороді. Він об'їздив, точніше обходив, майже все Закарпаття, а тоді поїхав у Чехію, використовуючи подорож і для чи-

¹ Див.: Копыстьянская Н. Ф., Гошовский В. Л. Как возникла первая книга Ивана Ольбрахта о Закарпатье «Земля без имени». — «Советское славяноведение», 1966. № 3; Копыстьянская Н. Х. Рисунки про Закарпаття та їх роль у розвитку соціалістичного реалізму в Чехословаччині 30-х років. — У зб.: Іноземна філологія. Вид-во Львівського ун-ту, 1966, вип. 6.

² Див.: Копыстьянская Н. Ф. Идейно-эстетическая борьба вокруг романа Ивана Ольбрахта «Николай Шугай, разбойник». — У зб.: Славянская филология. Изд-во Московского ун-та, 1973, вып. 8.

тання публічних лекцій. Нариси письменник зібрав у двотомну книгу «Подорож по Чехословаччині», яка складається з частин: «Запізнена весна» (1934), «Карпатське літо» (1935), «Чеська осінь» (1935).

У 1933 р. Нейман не думав, що назавжди прощається з краєм, який припав йому до серця. Обставини склались так, що він більше не міг приїхати у Закарпаття, але писати про нього він продовжував. 22 поезії увійшли під назвою «Карпатські мелодії» у збірку «Бездонний рік», яку поет підготував до друку в 1938—1939 рр., але зміг видати щойно у 1945 році.

Проблеми Закарпаття присвятив Нейман три статті: «Чеський письменник і Підкарпатська Русь» (1934), «Пани письменники...» (1935), «Про екзотичний роман» (1937).

Закарпаття в творчості Неймана — одна з численних тем, тільки частка його багатогранної з широкими обріями творчості, але частка вагома. Три статті — тільки крапля серед величезної кількості статей, які написав Нейман. Однак вони відзеркалюють багато з творчої особистості поета, з тих літературно-політичних битв, які точилися в 30-х роках.

Коли С. К. Нейман звернувся до Закарпаття, йому було 57 років; він уже встиг багато зробити для розвитку чеської поезії, марксистської естетики і критики. Поет сказав про творчу зрілість: «Митець — це не грушка, яка дозріє і гнилицею впаде з дерева. Зрілість митця — це внутрішня сила, яка діє часто до пізнього віку, окресленість смаків, впевненість руки, органічність розвитку і тоді, коли митець, здавалось би, починає все на ново»³.

Долаючи молодечі захоплення, анархістські погляди, модерністські експериментування, поет ніколи не боявся признати свої помилки, залишивши досягнене, здобувати нове. У постійних змінах він по суті гартував те, що було найголовнішим у його характері: чесність і щирість, принциповість і суспільну активність. Він шукав, тому не любив застиглості, він жадібно пізнавав, тому не поважав самозадоволеної обмеженості; він боровся, тому вважав недопустимим пасивне примирення зі злом; для нього головною була думка, тому він засуджував формалізм у мистецтві.

«Нейманівська здібність міняти, щоб залишатись вірним собі в пошуках правди життя — пише І. Тауфер — нейманівське прославлення всесторонньої людини, розгалуженої мови дерево у всі боки — це також один з важливих заповітів новим мистецьким поколінням»⁴. І далі Тауфер влучно говорить про те, що марксистський світогляд Нейман здобував тяжко, але зате він був для нього не модою, не поверховим моттом, не святочним костюмом чи стяжкою, а ключем до відкриття дійсності, клітиною його серця і мозку.

Література для Неймана існувала як частка багатогранної дійсності, тому в кожному його творі відчутний ритм епохи, суспільні обставини, політична боротьба.

С. К. Нейман пише статтю «Чеський письменник і Підкарпатська Русь» у час, коли він сам пізнав Закарпаття і коли вже з'явилась значна кількість нарисів, оповідань, романів, віршів про край і виникла потреба осмислити і узагальнити їх роль в чеській літературі, відділити слова правди від поверхових суджень. Були вже зроблені і деякі спроби таких узагальнень. А. Гартль, який досліджував творчість закарпатських поетів і згодом підготував збірку перекладів їх творів, підійшов у своїй статті «Чеські письменники і Підкарпатська Русь» до оцінки творів чеських письменників з точки зору інтересів і чеської, і української

³ Neumann S. K. Umění a politika, I. Praha, Československý spisovatel, 1955, s. 11

⁴ Ibidem, s. 12.

культур⁵. Оглядову статтю закарпатської тематики в чеській літературі написав Я. Влк⁶, про роман Ольбрахта «Микола Шугай, розбійник», та твір К. Чапека «Гордубал» — Ф. Кс. Шальда⁷. М. Любинецький виступив з доповіддю на цю тему на першому з'їзді славистів⁸.

Нейман не ставить перед собою завдання розглянути твори про Закарпаття, він навіть нікого крім Ольбрахта не згадує. Його турбує політичний і моральний (в свідомості Неймана вони тісно пов'язані між собою) аспект звернення до даної тематики.

Нейман-письменник завжди відчував величезну відповідальність за написане слово. Цього ж від інших митців вимагав Нейман-критик. Варто згадати оцінку, яку Нейман дав у 1918 р. твору А. Барбюса «Вогонь». Він вважав, що Барбюс має моральне право писати про страхіття війни, тому що його завданням було не полоскотати нерви читачів картинами воєнних жахів, а дати їм розуміння страшної правди про війну, викликати глибоке і свідоме засудження її. Тому він і зумів, на думку чеського поета, на цьому жахливому матеріалі людських страждань створити книгу дуже потрібну людям, ніжну, гуманну, делікатну і милосердну. Критерій, покладений Нейманом в основу оцінки художнього твору, дозволяє йому відмітити у Барбюса риси, про які не говорили інші критики — ніжність, делікатність, милосердя. І тепер, говорячи про те, що Закарпаття вже «відкрите» для чеської літератури, Нейман ставить передусім питання, хто має моральне право звертатись до цієї теми, «експлуатувати» її.

Він вважає, що треба передусім якнайбільше знати про край і як цінне джерело таких знань вказує праці братиславського вченого І. Краля. Тема Закарпаття — каже Нейман — важка і складна, понура і прекрасна, вона не під силу письменникам, які приїжджають сюди з холодним серцем і дрівноміщанськими судженнями. Більш над усе драгувало Неймана хамство, міщанська самовпевненість і обмеженість. Він не раз червонів зі сорому і обурення, коли чув розмови чеських туристів у Закарпатті, бачив їх зверхнє ставлення до місцевого населення. Тому він і наводить у своїй статті уривок з твору Магена «Герцоговина», бо цей же самий самозадоволений тон він чув у Закарпатті. Але Неймана спонукало написати цю статтю те, що і чимало письменників та журналістів не вміли і не хотіли зрозуміти бачене і висловлювали обмежені і утерті судження. Кожен, хто пише про край, повинен себе, на думку Неймана, запитати: «чим я йому віддячу, яку користь він має з мого твору?»

Приклад треба брати з І. Ольбрахта, який спочатку «безстрашно, ґрунтовно і гаряче сказав про всі сторони життя краю в нарисі», а тільки потім написав роман «Микола Шугай, розбійник», що теж, за думкою Неймана, не було тільки «літературною експлуатацією» красивого і нещасного краю, але і його прославленням». Нейман приєднався до думки Ф. Кс. Шальди, що нарис «Земля без імені» вартий стільки, скільки десять хороших романів, вважав його найкращим твором Ольбрахта. Ясно, що в такій високій оцінці Шальда і Нейман виходили з критерія корисності та актуальності твору. Нейман прямо пише, що видання нарису було великою і дуже корисною справою, тому що Ольбрахт сказав правду. Він довів, що існує громадянська честь, що «принаймні в чеській літературі не вдалось естетським суб'єктивізмом та несамовитим націоналізмом повністю загубити цю квітку»⁹.

⁵ Hartl A. Čeští spisovatelé a Podkarpatská Rus. — «Rozhledy», 1933.

⁶ Vlk J. Zakarpatsko v české beletrii. — «Tvorba», 1933, 10. VIII.

⁷ Šald a F. X. Dvě romanové balady z Podkarpatské Rusi. — «Šaldův zápisník V», Praha, 1932—1933.

⁸ Любинецький М. Підкарпаття в чеській літературі. — У кн.: Międzynarodowy zjazd slawistów. Księga referatów. Warszawa, 1934.

⁹ Neumann S. K. Český spisovatel a Podkarpatská Rus. — «Rozhledy po literatuře a umění», 1934, 1. III, s. 18.

С. К. Нейман належав до тих письменників, які першими відчули загрозу фашистської агресії і зрозуміли, що доба вимагає зосередження сил. Тому не тільки у спеціальних статтях про мистецтво, таких як «Сьогоднішній Манес», «Форма і формалізм», «Про соціалістичний реалізм», але й при кожній нагоді Нейман виступав проти декадансу і модерністських течій, прихильників «чистого мистецтва». Подорожуючи по Закарпаттю, він читав лекції на цю тему, тому й у статті торкнувся даного питання. Він кинув також докір письменникам, які використовують Закарпаття як романтичні куліси для любовних чи кримінальних історій. Сучасникам було ясно, що докір стосується й роману К. Чапека «Гордубал». Це ще один приклад того, що критику того часу не можна сприймати без врахування суспільного контексту. Письменникам, які брали активну участь в суспільному житті, здавались другорядними твори, спрямовані на вирішення загальнолюдських, філософських проблем, типу «Гордубала».

У своїх нарисах Нейман, як і Ольбрахт, відверто і гостро говорив про колонізаторські зазіхання чехословацької буржуазії, про спроби чехізувати Закарпаття, за що його обвинувачували в браку патріотизму. Поетові не вперше приходилося боронитись проти такого докору. Він мав тверду впевненість, що справжнім патріотом є той, хто вміє сказати гірку правду замість солодкої брехні. Будучи послідовним інтернаціоналістом, притому людиною дуже широко і прямою, Нейман ясно і недвозначно висловлював свої думки і в дискусіях з закарпатськими інтелігентами і в своїх працях. Він писав, що Закарпаття — українська земля, яка повинна воз'єднатись з Радянською Україною і це неминуче відбудеться. Він постійно виступав проти націоналізму, що роз'єднує народи.

Зупиняючись у згаданій статті на завданнях чеських письменників, Нейман говорив, що Закарпаття ще повністю не досліджене з огляду економіки, соціальних, культурних, політичних питань. Розповіді про всі сторони життя не тільки в публіцистичних творах, але й натхненним художнім словом — ось що важливе і потрібне. «Більше очей краще бачить, більше рук більше зробить, більше вуст сильніше скаже правду».

Разом з тим Нейман говорив і про те, що панівні кола в Закарпатті намагаються заглушити цю правду, він нагадував кампанію проти Ольбрахта і те, що з ним теж хотіли фізично розправитись за декілька критичних зауважень в нарисі.

І закінчує Нейман статтю такими словами: «На Підкарпатській Русі є досі стільки краси природної і етнологічної, ... стільки чудового матеріалу для вивчення суспільства, культури, звичаїв, там стільки національностей і контрастів, стільки злиднів і соціальних жахів, стільки нагоди любити і ненавидіти, що серйозний і освічений письменник, який з любов'ю присвятить себе цьому краю, знайде тут велику кількість оригінального матеріалу не лише для важливих і актуальних нарисів, але й для романів...»¹⁰

Всі свої статті, як зрештою і поезії, Нейман писав у хвилини, коли його щось схвилювало, зворушило, обурило. А тому що суспільне він переживав з такою ж інтенсивністю як особисте, імпульсами до написання статті чи поезії служили часто замітки в пресі, різні факти політичного життя. Так, коли поет прочитав у газеті повідомлення про смерть з голоду дитини в Закарпатті, перед його очима повстали картини злиднів, які він сам мав нагоду спостерігати, і поет написав пристрасно-гнівну статтю-заклик «Пани письменники...», більш ніж половину якої цензура конфіскувала, тақ що тільки частина її була надрукована в газеті «Галло-новіни» від 9. II. 1935¹¹.

¹⁰ Neumann S. K. Český spisovatel a Podkarpatská Rus, s. 18.

¹¹ Повністю надрукована стаття в збірнику, упорядкованому Л. Шпачковою: Utěnění a politika, 2. Praha, 1956, s. 205—206.

Нейман закликає чеських письменників негайно поїхати у Закарпаття, побачити своїми очима, що не лише одна дитина, про яку вони прочитали у газеті, а тисячі дітей вмирають там з голоду, жандарми стріляють в батьків цих дітей, а пани-аграрники грабують у населення і те, що воно здобуде важкою працею. Залишатись байдужим до цих страждань, злиднів, самоуправства — це злочин. Треба підняти рішуче і зі знанням справи голос на захист краю, «громовий голос, бо в цьому світі вже нічого іншого крім громів і блискавок не помагає»¹². Характерно, що Нейман вважає виступ на захист Закарпаття і відмежування від політики буржуазних партій обов'язком чеських письменників, засобом реабілітації чеської нації, її демократичності.

Для Неймана, як і для інших представників соціалістичного реалізму 30-х років, література, критика і публіцистика були полем ідеологічної битви, на якому вони відстоювали, захищали і популяризували марксистські позиції. Однак ці позиції тільки утверджувались, тому неминуче виникали і полеміки в середині табору. Нейман не раз говорив про те, що всі письменники-комуністи повинні в головному дотримуватись однієї лінії, творити єдиний фронт, але в своїй творчості, в поглядах на окремі літературні явища, вони можуть й повинні йти різними шляхами, повинні принципово ставити і вирішувати між собою спірні питання.

Прикладом такої полеміки є стаття «Про екзотичний роман». Це відповідь Б. Вацлавеку, який у книзі «Творчістю до реального світу» (1937), дуже високо оцінюючи роман «Микола Шугай, розбійник», вважає, однак, що «у зверненні до Закарпаття є якийсь може ненавмисний, може неминучий відхід від сучасності з її типовими рисами»¹³.

Питання було принциповим. Буржуазні критики А. Новак, Й. Кнап, Й. Седлак та інші, для того, щоб замовчати ідейне спрямування твору Ольбрахта, представляли його звернення до Закарпаття втечею від політичної боротьби у світ романтики і екзотики. У багатьох статтях говорилось про захоплення екзотикою письменників, що писали про Закарпаття (в тому числі і самого Неймана), і тим самим суспільно-політичне значення їх творів, їх антибуржуазне спрямування відсувалось на задній план. Критики-марксисти, зводячі всі окремі питання до вирішення головного: які твори допомагають пролетаріату в його боротьбі, теж не однозначно вирішували, добре це чи погано, що Ольбрахт звернувся до «чужої» тематики.

Оцінюючи художній твір, Нейман завжди виходив з його суспільного значення і цінності для чеської культури в цілому. Він допомагав молодим літераторам і щиро радів з кожного талановитого твору, що збагачував чеську літературу. Він турбувався її майбутнім розвитком; прекрасно розумів, що закарпатська тема — це не відхід від болючих питань чехословацького життя.

«В мене склалось враження, — пише у статті «Про екзотичний роман» С. К. Нейман, — що ці три «екзотичні» карпатські книги¹⁴ виникли з елементарної потреби часу, подібно як «Сілезькі пісні» Безруча, чи «Уленшпігель» Костера. Це щось, що ми мусимо страшно цінити... бо так виникають твори найпотрібніші і безсмертні, що не підлягають модам і примхам каст. Такі твори є справді народними... Для чехословацької літератури і чехословацьких читачів ця «екзотика» Ольбрахта мала значно більше культурно-політичне значення, ніж мав би найкращий соціальний роман з чеського середовища»¹⁵.

¹² Neumann S. K. Umění a politika, 2, s. 206.

¹³ Václavěk E. Tvorbou k realitě. Praha, 1937, s. 71.

¹⁴ Маються на увазі твори Ольбрахта «Земля без імені», «Гори і століття», «Микола Шугай, розбійник».

¹⁵ Neumann S. K. O románu exotickém. Umění a politika, 1. s. 204—208.

У 1950 р., маючи вже можливість оцінити явище з історичної перспективи, Ян Мукаржовський писав: «Ольбрахт і Нейман, приїжджаючи в Закарпатську Україну, не втікали у затишок, а, навпаки, прагнули показати класову боротьбу в краю, де панування буржуазії виявлялось у найгрубшій формі гноблення. Звернути увагу на Закарпаття в той час було актом високо політичним»¹⁶.

У своїх статтях Нейман ніколи не обмежувався розглядом одного факту, а завжди узагальнював, ставив важливі та актуальні теоретичні проблеми, завдяки чому він і має великі заслуги в розвитку теорії соціалістичного реалізму. Одною з теоретичних проблем, освітлених Нейманом в його «закарпатських» статтях було питання, над яким тоді чимало дискутувалось: котрі жанри найкраще відповідають спрямуванню і завданням соціалістичної літератури?

Нейман не розділяв сумних прогнозів щодо занепаду роману, висловлених деякими публіцистами, передусім Е. Е. Кішом у дискусії 1930 р., але він поділяв їх думки про корисність хороших нарисів (в чеській термінології — репортажів). Тому в статті «Чеський письменник і Підкарпатська Русь», спираючись не тільки на твори чеських авторів, але й німця К. Крауса, американця Е. Сінклера, Нейман говорить про те, як чесними правдивими репортажами можна боротись і проти продажної журналістики, і проти далекого від життя «чистого» мистецтва.

У другій своїй статті поет замишлюється над екзотичним романом. Він передусім висловлює гостре засудження низкопробних романів, розрахованих на невдибавливого читача, через яких термін «екзотичний роман» набув зневажливого відтінку. Такі твори вигідні панівним колам і дозволяють «робити гроші», а їх негативний вплив на мораль і етику читача буржуазію не турбує.

Що ж стосується хороших романів, то вони втрачають свою екзотичність. Прийнято під екзотику, пише Нейман, розуміти зображення середовища, яке відрізняється від нормальних умов західної цивілізації, але таких середовищ стає все менше. «Основні проблеми суспільного життя будуть скоро і на вигляд скрізь однаковими. І так екзотичний роман, якщо в ньому йдеться про проникнення в суть, а не поверхове зображення і відмінні куліси, перестає бути романом екзотичним, романом з чужого світу, а стає відображенням єдиного світу нашого, спільного для всіх, бо в ньому по суті йдеться про те ж саме, тільки в різних, більш розвинених або відсталих, чітких або більш завуальованих формах: про боротьбу з природою і класову боротьбу»¹⁷.

А далі Нейман висловлює дуже цікаву думку. Він вважає, що все залежить від позицій і таланту письменника. Можна на «чужому» матеріалі поставити проблеми актуальні для рідного читача, як це зробив Ольбрахт, можна також і в фактах життя своєї країни підмітити щось екзотичне, тобто незвичне, небуденне, зацікавлююче і таке, що відкриває «нові землі». За думкою Неймана це зробила Пуйманова в романі «Люди на роздоріжжі», описуючи фірму Казмара (тобто Баті). І далі Нейман зауважує: «І якби І. Ольбрахт в якомусь своєму новому романі хотів звернутись до нашого чеського середовища, то чи ж не був би він змушений знайти і проаналізувати щось подібно «екзотичного», якийсь не загально відомий і звичний «світ», щоб захопити читача, який хоче чогось більше ніж красиві слова і вдалі літературні звороти?»¹⁸.

Нейман прекрасно розуміє читача, «який хоче пізнавати і боротись, пізнавати і боротись разом з Костером і з багатьма іншими письменниками минулого, і з Безручем, Ольбрахтом, Пуймановою, рідними і

¹⁶ M u k a ř o v s k ý J. Ivan Olbracht. — «Slovo a slovesnost», 1950, č. 3—4, s. 123.

¹⁷ Neumann S. K. Umění a politika, s. 205—206.

¹⁸ Ibidem, s. 206—207.

чужими письменниками сучасності»¹⁹. Він вимагає поваги і уваги до такого читача.

Нейман ніколи не вважав, що письменник повинен обмежитись тематикою своєї країни, чи досвідом рідної літератури. Він сам дуже любив подорожувати, і зміна середовища завжди викликала в нього творче віднесення. На жаль, матеріальні труднощі, які супроводжували його все життя, так і не дозволили йому здійснити мрію, побувати в далеких країнах. Л. Шпачкова в книзі «Таким був» згадує, як вони повісили на стінах кухні різні карти (особливо красивою була карта Африки) і по них у мріях здійснювали чарівні подорожі, вивчаючи всі засоби і шляхи комунікації. А після звільнення Чехословаччини, коли змінилось ставлення до письменника-комуніста, Нейман був вже важко хворим.

Нейман писав про людей різних національностей, «чужих» народів для нього не існувало і тому, коли він маячив у останні дні життя, приходили в його кімнату, щоб попрощатись, негри, греки, китайці, Аннета з «Очарованной души» Р. Роллана.

У згаданій статті теоретичні міркування, як це характерно для Неймана, зводяться до вирішення практичного питання: як сприяти дальшій демократизації літератури і створити фундамент для майбутньої соціалістичної культури.

У 30-х роках Нейман зробив багато в цьому відношенні передусім своєю власною творчістю. У «Подорожі по Чехословаччині» Нейман написав, що є тільки два можливі шляхи: або з трудящими до соціалізму, або з буржуазією до фашизму. І він дуже послідовно і рішуче виступав проти католицької преси, наступу реакційних письменників. «Він хотів, щоб проблеми народу стали головними в культурі, а разом з тим, щоб мистецькі питання стали справою трудящих в інтересах народу і самої культури. Народ, який зуміє відстояти свою культуру, не піддасться варварству фашизму і культура, тісно зв'язана з інтересами народу, не може бути знищеною»²⁰. Він виступав проти літератури для еліти, проти псевдонародних творів, які він говорив, «спекуляції під народність». Поняття народність поет пседнував з боротьбою проти фашизму, вірністю інтересам трудящих і інтернаціоналізму.

С. К. Нейман був членом редакції «Народна бібліотека», завдання якої було дати трудящим хорошу і дешеву книгу, відкрити їм доступ в театр і на лекції, «дати народу таку культуру, про яку він давно мріє, зруйнувати середньовічні стіни, які давали право на культурне життя лише привілейованим колам, спричинитись до виникнення справді народної культури, зв'язаної з національними традиціями і актуальними потребами народного читача»²¹.

Ось чому в статті «Про екзотичний роман» Нейман пише, що необхідно вирвати читача з рук буржуазії. «Марксизм — це не лібералізм. Марксизм хоче і зуміє у всіх конкретних прикладах сказати читачеві, яка книга є для нього корисною, яка зайвою, яка шкідливою. Оцінка при тому дається чисто ділова — якщо йдеться про белетристику — з точки зору художньої цінності твору. Але вирішальним є зміст і ідеологія, потім форма»²².

Нарешті, говорячи про те, що в даних статтях є характерного для Неймана-критика і публіциста, необхідно відмітити чіткість, з якою Нейман формулює свої думки. Він притримується принципів, які висловив у 1932 р., взявши участь у бурхливій політично-лінгвістичній полеміці.

¹⁹ Neumann S. K. Umění a politika, s. 206—207.

²⁰ Jarešová Stanislava. Neumannova koncepce lidové kultury na konci třicátých let. — «Česká literatura», 1965, č. 3, s. 230.

²¹ Ibidem, s. 231.

²² Neumann S. K. Umění a politika, s. 230.

Нейман посилався на новітню архітектуру, яка дбає про «світло, повітря, чистоту, доцільність та правдивість. Якщо сучасним архітекторам залежить на здоровому і доцільному мешканні, нам повинно залежати на ясній, точній і зрозумілій мові»²³.

Н. Ф. КОПИСТЯНСКАЯ

СТАТТЯ С. К. НЕЙМАНА О ЗАКАРПАТЬЕ В ЧЕШСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Резюме

Статья С. К. Неймана «Чешский писатель и Подкарпатская Русь», «Господа писатели...», «Об экзотическом романе» представляют собой значительный интерес как с точки зрения украинско-чехословацких связей, так и развития теории социалистического реализма. В статьях, подобно как в поэзии и очерках, Нейман проявляет искреннюю заинтересованность в улучшении бедственного положения Закарпатья, разоблачает политику чехословацких буржуазных партий. Он призывает писателей выступить по примеру И. Ольбрахта в защиту Закарпатья, написать правдивые очерки и романы, одновременно глубоко осуждает то, что Закарпатье стало «модой», и появились произведения, в которых искажено истинное лицо области. Нейман ставит и решает теоретические проблемы, касающиеся развития чешской литературы: вопрос о моральной и общественной ответственности писателя, о народности литературы, о перспективах социалистического реализма и в связи с этим жанров очерка и экзотического романа. В статьях отражается многое характерное для Неймана: взгляд на литературу и критику как на звено идеологической, политической борьбы, страстная реакция на факты общественной жизни и умение видеть за отдельными явлениями общие закономерности, прямота и искренность суждений.

Б. О. ШАЙКЕВИЧ

БОЛГАРСЬКА ЛІРИЧНА ПОЕЗІЯ І ПОРТРЕТНИЙ ЖИВОПИС ПЕРШОГО ДЕСЯТИРІЧЧЯ ХХ СТОЛІТТЯ

Перше десятиріччя ХХ ст. було часом розквіту жанру інтимної лірики в болгарській поезії і психологічного портрету в живописі. Посилення реакції в політичному житті країни після розгрому селянських повстань 1900 р., після невдалого Ільїнденського повстання в Македонії 1903 р., користолюбство, кар'єризм різних державних урядовців, відмова від демократичних ідеалів недавнього минулого, розквіт байганівщини — все це породжувало глибоке незадоволення життям, розчарування в колах демократичних письменників, художників, які не змогли знайти собі місця в новій буржуазній Болгарії. Незадоволення сучасним життям породжувало індивідуалістичний протест проти убогості духовного життя, позбавленого високих суспільних ідеалів, проти зухвалого цинізму ділків та кар'єристів. Все це давало ґрунт для відновлення романтичних тенденцій в болгарській літературі та мистецтві.

Автори спеціальних досліджень творчості П. Славейкова, П. Яворова, Д. Дебелянова, Д. Бояджієва, художників — С. Іванова, Н. Марінова, Н. Петрова переконливо доводять, що в їх творчості романтизм у конкретних умовах мистецького процесу ХХ ст. тісно переплітається з критичним реалізмом і модернізмом.

²³ Neumann S. K. Mezi brusiči a linguisty. — Umění a politika, 1, s. 66.

Д. Марков попереджує дослідників поезії початку ХХ ст. про небезпеку спрощення і схематизації при спробі однозначного визначення творчого методу найвидатніших поетів цього часу. На конкретному аналізі поезії П. Славейкова, П. Яворова, Д. Дебелянова Д. Марков показав, що форми художнього узагальнення їх лірики, «реалізму і романтизму в їх особливому прояві поєднуються з деякими істотними рисами болгарського модернізму»¹.

Ця тенденція, спільна для літератури і живопису, знаходить свій різноманітний прояв у творчості окремих митців у відповідності до їх індивідуальних творчих особливостей. Проте своєрідність творчості окремих поетів і живописців не заперечує спільності у цілих напрямках поезії, живопису і наявності загальних тенденцій, які по-різному виявляються у творчості окремих митців.

Поети першого десятиріччя ХХ ст. збагатили болгарську поезію, досконало і творчо розробивши психологічну лірику. Лишаючись романтичною за світоглядом, лірика П. Славейкова, П. Яворова, Д. Дебелянова, Д. Бояджієва глибоким і правдивим аналізом людських переживань внесла «новий вклад в розвиток болгарського реалізму — збагатила його психологічні можливості»².

Крах демократичних і гуманістичних ідеалів призводить до замкнення багатьох митців в колі особистих інтимних переживань.

«Весь мій внутрішній світ, — писав Н. Найденову П. Яворов, — в руїнах: якщо я не знайду релігії, яка б надихала мене, я закінчу самогубством. Я шукаю в македонському русі ідейний поштовх, тому без нього не почуваю достатньо сил, щоб продовжувати свої літературні заняття. Шукаю кипіння почуттів, пристрастей, в яких омиється моя дума від дрібно-життєвого праху»³.

Невдача повстання призвала Яворова до втрати віри в можливість боротьби. З цим пов'язаний його песимізм, зневір'я, крайній індивідуалізм, його бажання замкнутися в тісному колі особистих почуттів, його трагічне відчуття соціальної несправедливості і безсилля перед нею окремої особи. Його звернення до символізму було своєрідним виразом пасивного протесту проти реакції у суспільному житті. З цих же причин звернулися до символізму і Пенчо Славейков, Дебелянов, Бояджієв.

Символізм у болгарській поезії має свою національну специфіку, яка відрізняє його від символізму в європейській літературі. Індивідуалізм і песимізм болгарських поетів позбавлені антисоціальної спрямованості, пов'язані з нездійсненністю їх демократичних ідеалів. «У своєму глибокому песимізмі Яворов несе історичне розчарування свого народу»⁴, твердить П. Зарев. Усвідомлення свого безсилля проти соціального зла пригнічувало Д. Бояджієва. Конфлікт між особистим і суспільним буттям він зображував у своїх піснях «Октава», «Мольба», «Спокій» в типово-романтичному дусі. Поет доходить до відчаю, і причина цього в усвідомленні незбутності його гуманістичних ідеалів⁵.

Творчість жодного з дійсно визначних болгарських поетів не вкладається в рамки символістської поетики. Проте індивідуалістичне світосприймання Славейкова, Яворова, Дебелянова, Бояджієва скерувало їх творчі пошуки на дослідження внутрішнього світу людини, їх захоплювала її туга, її біль від зіткнення з потворною дійсністю, її часто вкрай

¹ Марков Д. Реализм и романтизм в болгарской литературе конца XIX—начала XX века. — У зб.: Реализм и его соотношение с другими творческими методами. М., Изд-во АН СССР, 1962, с. 226—227.

² Марков Д. Болгарские поэты первой четверти XX века. М., Изд-во АН СССР, 1969, с. 55.

³ Яворов П. Събр. съч., 1960, т. 5, с. 590.

⁴ Зарев П. Панорама на българската литература, т. 1, ч. 2. С., 1967, с. 140.

⁵ Генев К. Жизнен и творчески път на Д. Бояджиев, — «Известия на Института за литература». Кн. XX. БАН, С., 1969, с. 13—14.

суб'єктивні настрої і переживання. Лише зрідка занурюючись у хворобливі переживання, ці поети відтворювали душевний стан і почуття звичайної людини; засвоєні ними прийоми символізму, імпресіонізму в зображенні «пейзажу душі» вони підпорядковували меті реалістичного відображення складного, сповненого драматизму внутрішнього життя. Їх вірші не перетворювались на поетичну ілюстрацію тез філософського ідеалізму, а були сповнені глибоко інтимного змісту. Відмічені печаттю індивідуалізму, пов'язані своїми формальними особливостями з імпресіоністичною і символістичною поетикою, їх вірші вільні від звичайного в декадентській поезії протиставлення виключної особи, ліричного героя натовпу, позбавлені волюнтаризму, ушлавлення надлюдини, містичного захоплення і хворобливої еротики, протиставлення реального і надчуттєвого світу⁶. Модерністські риси у поезії П. Славейкова, П. Яворова, Д. Дебелянова долаються ними перш за все тим, що в художньому узагальненні чи то трагічних, чи то радісних переживань вони йдуть від життєвої конкретності, посилюючи цим ліричний вплив. Суб'єктивне, особисте сприйняття світу знаходить у них чуттєвий, матеріальний, образний вияв.

У болгарській літературі, як і в живописі, імпресіонізм і символізм не виділились у самостійні напрями. Художники відчували вплив модернізму, але немає жодного визначного майстра, чия творчість цілковито б вкладалась у рамки тієї чи іншої модерністської течії.

Естетичні шукання художників також йшли під знаком естетичного протесту проти буржуазної дійсності. Якщо поезія на цьому шляху зверталась до деяких творчих засобів французьких, німецьких, російських символістів, то у живописі, де символізм не набув естетично значного виразу, художники шукали виразних засобів переважно в імпресіонізмі, але «вплив французького імпресіонізму переломлюється в свідомості болгарських художників не як чисті формули, а набуває місцевого колориту. Болгарські художники розуміли, що мерехтіння світла і вібрація повітря дають могутні засоби для створення емоційного середовища, яке одухотворяє форми і простір, і повніше характеризують образи»⁷.

У портретах болгарські художники перш за все прагнуть до розкриття глибини внутрішнього світу людини, відображення його зі всією складністю і індивідуальною неповторністю. Вони не обмежували свого завдання фіксацією світлових рефлексів на людському обличчі чи зображенням перехідних миттєвих станів. Звертаючись до художніх досягнень французьких імпресіоністів, болгарські митці по суті лишались реалістами, як лишались реалістами чи романтиками болгарські поети, які при створенні «психологічної лірики» звертались до арсеналу засобів, прийомів, що їх виробив символізм.

На певних етапах своєї творчості П. Яворов, П. Славейков, Д. Дебелянов віддали певну данину модернізму. У живописі захоплення модернізмом в різній мірі виявилось у Н. Марінова, С. Іванова, Н. Петрова, хоч в їх творчості жоден модерністський напрям не став визначаючим: захоплення було явищем тимчасовим.

Такі загальні закономірності складають основу для зближення ліричної поезії і портретного живопису в їх основних тенденціях. З усіх поетичних родів лірика, яка відображає внутрішній світ людини, її розумово-емоціональні враження, викликані різними життєвими явищами, реакцію на них у формі «безпосереднього особистого почуття»⁸, більш

⁶ Див.: Хаджикосев С. Към проблематика на български символизъм с оглед съпоставимост му с руски символистични насоки. — «Литературна мисъл», 1962, № 2, с. 134—137; Він же. Проблеми на символистична поетика и сравнителен типологичен анализ на българския и чешкия символизъм. — «Литературна мисъл», 1970, с. 83—87.

⁷ Михалчев А. И. Портретът в българската живопис 1878—1918 гг., ч. 1. БАН, С., 1963, с. 77.

⁸ Добролюбов Н. Полн. собр. соч., т. 2. Л., 1935, с. 500.

за все у тих історичних умовах відповідала прагненню передової мислячої особи протиставити себе консервативному, міщанському, духовно убогому оточенню, яке сковувало її розвиток. Прагнення до вираження своєї самосвідомості зумовлює спільність творчих шукаць форми її вираження у художників і поетів.

Намагаючись піднятися над убогістю і косністю міщанського буття, Н. Марінов, Ц. Тодоров, Н. Петров, С. Іванов стверджували свою індивідуальність з її неповторним внутрішнім світом, піддаючи глибокому психологічному аналізу своє сприйняття людини. Створюючи портрети своїх сучасників, духовно близьких до них людей, вони прагнули не стільки до виявлення характеру портретованої особи, скільки до виразу в образі людини власної душевної реакції на світ, до вираження своїх роздумів, почуттів, мрій; вони шукали в образі портретованої особи перш за все співзвучності їх власним думкам і почуттям. Це були почуття і думки не лише творчої особи. А. Божінов слушно зауважує, що портрети цих живописців виражають певні, загальні риси внутрішнього душевного світу людей певного типу. «Людські образи вражають своїм смутком: в їх темних очах видно тугу, яка викликана особистою драмою; це ніби придушене зітхання цілої доби. Високі почуття власної гідності сполучаються з безсиллям встановити порушений спокій... ці люди тяжко поранені; але в виразі їх облич прагнення до чогось близького, дорогого, що безповоротно минає, щоб залишити після себе чистий і світлий спогад»⁹.

Спільність основної тенденції розвитку зумовила вплив поезії, яка в ХІХ—ХХ ст. випереджує образотворче мистецтво, на портретний живопис. І. Михальчева вбачає прояв цього впливу не лише «в загальному русі і напрямках портретних образів (внутрішня свобода, меланхолічність, смуток, приреченість)», але знаходить його «в деяких формальних рішеннях, що наближують живописні образи до образів психологічної лірики». Користуючись такими прийомами, як розчинення контурної лінії, розклад світла, амальгування кольору в строкатих мозаїчних плямах, художники-портретисти «створюють натяки, які глядачеві потрібно дорисувати в своїй уяві в процесі розкриття особи. Такі натяки можуть відкриватись в самому образі, показувати внутрішню напруженість, тихий смуток, песимістичний погляд на світ. Вони можуть міститись в плернерному портреті, де модель ставиться під глибоку тінь дерева, під пожовкле листя, яке осипається восени, на фоні буреносних хмар. В деяких з цих образів глибоко прихована тривога, вагання, сумніви»¹⁰. С. Ситник, розглядаючи роботи Н. Петрова, не випадково вживає терміни, звичайні при аналізі ліричної поезії чи музикального твору. «В них світло саме таке, яким створює його художник. Він промовляє про нього тихо, мрійно... в музиці плям... Лінії набувають ілюзорного змісту... барви мають у нього свою пісню»¹¹.

Аналогічні пошуки нових формальних засобів для виразу настрою суму, стану внутрішньої душевної напруженості, але відповідаючих специфіці поезії, відбуваються і в ліриці. Це добір слів, за їх музичним звучанням, яке непевно, неясно виражає той чи інший душевний стан. Яворов писав М. Арнаудову: «мотив мій з'являється як мелодія... як настрій... Слова з'являються після мотиву, в який треба втілити цю мелодію. Цим пояснюється музичність мого вірша, потім вже йде слово, після нього зміст»¹². Звідси відмова Яворова від традиційних поетичних форм, звернення до дисонансів, до рими, яка посилює музичність вір-

⁹ Божков А. Болгарское изобразительное искусство. С., 1964, с. 75.

¹⁰ Михальчева И. Портреты в българската живопис 1878—1918, ч. 1, БАН, С., с. 60.

¹¹ «Златорог», 1920, № 5, с. 442.

¹² Арнаудов М. Към психографията на П. К. Яворов. — «Годишник на Соф. универ.», 1916, кн. ХІІ, с. 98.

ша — до звукової оркестровки, за допомогою яких поет прагне натякнути на якісь неясні почуття, викликати відгук в душі читача.

Зближення ліричної поезії з живописом зумовлюється ще й тим, що при всій близькості окремих творів Славейкова, Яворова, Дебелянова до модерністської поезії, вони лишалися чужими проголошеній декадентами дематеріалізації ліричного виразу, звільнення його від будь-яких зв'язків з матеріальною дійсністю. Саме збереження зв'язків з матеріальною дійсністю, матеріалізація думки, почуття в образах предметів і явищ в картинах душевного стану, переживання підвищувало роль зображальності, сприяло словесному живопису і також наближувало болгарську «психологічну лірику» до «психологічного портрету».

Шукаючи засобів виразу в своїй ліриці, прагнучи до збагачення свого знання людини, Пенчо Славейков звертався до творів образотворчого мистецтва, пильно вглядався в Леонардову «Джіоконду», в скульптури Родена «Псіхея», «Поцілунок», «Мислитель», щоб зрозуміти скрите в них життя¹³.

Збірник П. Славейкова «Сън за щастие» (1907 р.), основний тон якому дає лірика, відмічений рисами символістської поезії — мотивами суму, безнадійності, суб'єктивністю виражених у ньому переживань, але в окремих кращих віршах цього збірника, як «Во стайката прьска аромат», «Капчаци дьждовни», «Безумний вихър на живота», «Морна летна нощ». П. Славейков глибоко просякає у внутрішній світ людини, передає найтонші відтінки людських почуттів і переживань. З великою силою емоційного впливу розкриває він нові для болгарської поезії можливості психологічної лірики. Поет говорить про свою самотність, відчуженість, мріє про недосяжне для нього просте, чисте людське щастя, тихий відпочинок в рідному кутку.

Іншою є тональність лірики Яворова; на відміну від споглядальної лірики Славейкова, вона виражає страждання, забарвлені у трагічний тон. Цей настрій виникає у поета з відчуття нерозв'язаного протиріччя особи і суспільства. Цей трагізм самотньої особи, яку не розуміють люди, особи, яка осягла зло і недосконалість світу, шукає вихід з тупика не лише для себе, але й страждає за всіх людей. Свою душевну трагедію поет розкриває у вірші «Не бой се и ела» (1906). Поет прагне до ніжності, добра, вірить в нього, але відчуває себе у ворожому світі, де «по стьките ми редом никне жълта злоба», він чує в «тьмни самоти...» «съськ на змии и крясьци на жаби», він знає, «че сила ме задава сред безброя слаби».

Така ж причина трагічного світосприймання і у Дебелянова: він з боєм твердить, що «в калата захвърорлен идеал и блянове покрусени» (вірш «Победен», 1910 р.). Як і лірика П. Яворова, Д. Дебелянова, П. Славейкова, портрети Ц. Тодорова, Н. Марінова, С. Іванова, Н. Петрова «відбивають світосприймання людей свого часу... несуть і сумні роздуми, і пристрасні поривання, і романтичні мрії»¹⁴.

Звичайно, неможливо, навіть і не треба шукати відповідності окремих ліричних віршів з тими чи іншими портретами, знаходити в образах портретованих переживання і настрої, які виражені у тому чи іншому вірші поета, але спільність їх душевного стану, емоцій, роздумів, що виражені в поезії і живописі, безсумнівна. У ліриці і портреті виразився спільний для поетів і художників підхід до людської особи, поглиблене тлумачення її, шукання засобів виразу глибоких інтимних переживань.

Тому не випадковим виявляється створення художниками кількох портретів письменників, що вражають глибиною «осягнення їх індивідуальності, зрозумілої і близької художнику, викликаючи його співчуття і захоплення. Портрет Яворова роботи Ц. Тодорова (1909 р.), портрет

¹³ Див.: З а р е в П. Панорама на българската литература, т. 1, ч. 1, с. 29.

¹⁴ Л ъ в о в а Е. Искусство Болгарии. М., 1971, с. 128.

Славейкова роботи Н. Петрова — це не лише високі зразки портретного живопису у болгарському мистецтві, але й талановите вираження специфічними засобами живопису розуміння художником поета як творчої особи, глибоке проникнення в його внутрішній світ, виявлення у ньому саме того, що було близьким і співзвучним автору портрета.

Ц. Тодоров зобразив Яворова в невимушеній позі, з похиленою головою, задумливими чорними пронизливими очима; його асиметрична постать виступає на темному фоні. Засоби живописної мови підпорядковані прагненню художника розкрити внутрішній світ Яворова. Художник уміло використовує світлотіньовий контраст темного фону і світлого живопису обличчя, щоб створити відчуття трагізму натхненного образу великої людини...¹⁵.

Образ людини іншого душевного складу виникає в портреті Пенчо Славейкова роботи Н. Петрова. У Славейкова важка, незграбна постать, розумне обличчя людини твердого характеру. Він сидить, спираючись з хворобливою важкістю на масивну палицю. Світлокремовий костюм і легкий бриль виявляють постать на темному фоні. Ясне розмежування світла і тіні надає образу пластичності і виразності. В проникливому погляді поета художник схопив вираз туги, яка володіє цією сильною, волевою людиною.

Розкриваючи в психологічному портреті внутрішній світ моделі, художник одночасно виражає в ній і себе. В портреті матері (1910 р.) Ц. Тодоров не лише відтворив живий образ старої, глибоко замисленої жінки, яка пройшла суворий життєвий шлях, великодушною, сповненою почуття людської гідності. Вона зображена немов би в момент задушевної розмови з сином-художником, коли співчутливо, зосереджено слухає його. Художник виразив у цьому портреті і почуття своєї синівської любові. Зображення моделі, настільки прекрасної, що в ньому людина ставала навіть несхожою на себе, Тодоров вважав не ідеалізацією, а «виразом суті, яка розкривається в певний момент»¹⁶. Передаючи те, що відкривається йому як прихована сутність моделі, художник тим виражає себе, своє ставлення до людини. В цьому джерело ліризму психологічного портрета, відображення в ньому інтимної реакції художника на світ, фіксація в образі переживань, мінливих настроїв, співзвучних з настроями художника. Прагненню до цієї мети Тодоров підпорядковує живописні засоби, влучно користується гамою найтонших відтінків кольору.

Мрійна споглядальність, меланхолічний сум, примирена туга — настрої, які звичайно емоціонально забарвлюють портретні образи С. Іванова. Вираженню цих душевних станів художник підпорядковує художне оточення, в якому звичайно компонує портрет-картину. Назви його кращих картин — «Опадає осіннє листя» (1906 р.), «В затінку» (1909 р.) посилюють вираз думки, яку вкладає художник, посилюють засобами слова ліричний момент. Поетичність образу створюється в цих картинах ніжним, вишуканим сріблястим колоритом, добором виразних деталей, освітленням.

В картині «Опадає осіннє листя» сама поза жінки виражає втому, розчарування, самотність. Її постать ретельно модельована, написана витончено, чистими, плавними лініями; строката шаль, накинута на плечі, оберігає її від осінньої прохолоди; призахідне сонце кидає косе проміння на мур, на якому виникають красиві арабески тіней від листя дикого винограду; пов'яле золоте листя не обіцяє того, що її мрії збудуться; контрастною світлою плямою на фоні темної сукні вирізняються білі осінні квіти першого плану¹⁷.

¹⁵ Див.: Іванов Вичо. Цено Тодоров. С., 1957, с. 27.

¹⁶ Там же, с. 26.

¹⁷ Михалчева И. Стефан Иванов. С., 1958, с. 25.

Подібну до цієї матеріалізації ліричного почуття в образах природи, створених засобами слова, зустрічаємо часто в ліриці. Так, у вірші Дебелянова «Сльнчегледи» (1914 р.) скорботний душевний стан людини матеріалізується в образі соняшника, який виріс в тінявому гаю і сумує за ранковим сонцем.

Скърбя в градини гльхнали и бледи,
Обител на покрусена мечта,

Аз чувам тиха жал по утрината
На слънце невидели слънчегледи.

Як живописець-лірик увійшов в історію болгарського мистецтва Н. Марінов. В своїх портретах він не лише «намагається виразити вну-

«Опадає осіннє листя»

трішний світ і чарівність своєї моделі, але і своє ліричне захоплення її фізичною і духовною красою»¹⁸.

Його портрети-картини «Ріа» (1908 р.), «Мріюча жінка» (1910 р.), «Мрія» (1910 р.) написані аквареллю в ніжних, прозорих тонах, вишукані, рафіновані, відзначені натхненістю, духовною піднесеністю. Художник створив у них опоетизований образ мрійниці, близький до подібних образів у ліриці П. Славейкова (його збірнику «Сън за щастие») у елегічних віршах Дебелянова. В любовних елегіях Дебелянова «Непозната» (1908 р.), «Светъл спомин» (1909 р.), «Аз искам да те помня» (1913 р.) та інших виникає романтичний образ жінки, який втілює ідеал краси, душевної чистоти. Образам, які в ліриці втілюють ці ідеальні прагнення, звичайно відповідає лексика, що створює враження певної невизначеності. Зустрічаються прикметники, що відзначають відсутність межі — *безкраен, безбрежен, безконечен, бездънен*. Перехід від визначеного, реального до мрії в мовному плані виражається переходом від

¹⁸ Kurshovski Preslav. Nikola Marinov, 1967, p. 26.

визначеності до невизначеності, пов'язаної не лише з просторовими уявленнями, але й з психологічними станами, з уявою про виключність переживань. Для визначення цих понять поет користується патетичними словами, прикметниками, що визначають душевний стан, пов'язаний з сумом, пригніченістю: *безпокоен, безутешен, безрадостен, безнадіжен*. Особливо часто вживаються при відтворенні душевного стану прикметники, які визначають відсутність певної якості: *безсилен, беспощаден, недоступен, непреклонен*¹⁹.

Такої дискриптивності лірики у портретному живописі відповідають живописні особливості картин-портретів особливо у Марінова: ніжні, прозорі тони, якими художник відбудовує образ, що виражає його ідеальні і позбавлені певності уявлення; це виявляється у компонованні фігури в акварелі «Мрія», де яскраво написано лише нахилене до долу обличчя, а решта фігури зливається з фоном; в акварелі «Мріючка жінка» образ молоді жінки сприймається на мерехтливому, в зелених нюансах, фоні, на якому виразно виступає голова, написана в темнокоричневому тоні, а неясні обриси фігури розчиняються в білому.

В процесі подальшого творчого розвитку П. Славейков, П. Яворов, Д. Дебелянов долали суб'єктивістську абстрактність своїх ідеальних образів, звільнялися від прийомів символістської поетики і в останні роки життя у їх творчості переважали реалістичні тенденції. Аналогічні тенденції властиві і напрямку, в якому розвивалась творчість їх сучасників-живописців: С. Іванова, Н. Петрова, В. Тодорова, навіть І. Марінова, який більш від інших в своєму портретному живописі в свій час віддавав данину захопленню прийомами модерністського живопису.

Уже в таких акварелях Марінова, як «Дружина художника» (1908—1910), у портреті «Дружина художника», написаному олійними фарбами (1914), в яких стверджується віра в людину, виражена життєрадісність, оптимізм художника, — ідеальні образи стають все більше життєво-конкретними. Це супроводиться змінами в живописній манері: думки і почуття художник зосереджує на обличчі портрета, фігура фіксується точно, сприймається як матеріальна, моделюється широкими, яскравими фарбами, контрастами світла і тіні. Матеріальність, пластичність фігури сполучається з глибоким проникненням в духовний світ моделі²⁰.

Зіставлення болгарської ліричної поезії і портретного живопису, які вирішували одне з найскладніших завдань мистецтва — зображення внутрішнього світу людини, дозволяє виявити внутрішні зв'язки між двома видами мистецтва при збереженні специфічних для кожного мистецтва засобів. У різних формах виявляються внутрішні зв'язки між поезією і живописом, які склалися на основі єдиних, спільних для даної національної художньої культури суспільних умов, спільних тенденцій розвитку.

Б. А. ШАЙКЕВИЧ

БОЛГАРСКАЯ ЛИРИЧЕСКАЯ ПОЭЗИЯ И ПОРТРЕТНАЯ ЖИВОПИСЬ ПЕРВОГО ДЕСЯТИЛЕТИЯ XX ВЕКА

Резюме

Соответствия в развитии болгарской поэзии и портретной живописи первого десятилетия XX в. определены общностью отношения к действительности таких поэтов, как П. Славейков, П. Яворов, Д. Дебелянов, Д. Бояджиев и художников — Ц. Тодоров, С. Иванов, Н. Петров, Н. Маринов, общностью их эстетических исканий, которые шли под знаком отрицания буржуазной действительности. На конкретном анализе творчества этих художников и поэтов показано, что лучшие представители болгарской живописи и поэзии сблизили болгарскую художественную культуру высокими образцами психологической лирики и портрета.

¹⁹ Див.: Хаджикиосев С. Към проблематика на българския символизъм с оглед съпоставимост му с руски символистични насоки. — «Литературна мисъл», 1960, с. 154.

²⁰ Див.: Босилков С. Никола Маринов. С., 1957, с. 46—48.

ТЕМА ПОЕЗІЇ І РЕВОЛЮЦІЇ У ТВОРЧОСТІ ЛАЦО НОВОМЕСЬКОГО 60-х РОКІВ

Поєма «Вілла Тереза»¹ (1963), «До міста 30 хвилин» (1963) і збірка віршів «Звідси та інші» (1964) започаткували новий етап² у творчості знаменитого словацького поета-комуніста Лацо Новомеського³.

В поезіях останнього десятиріччя центральною темою стала тема взаємозалежності поезії і революції, відношення революції до поезії. Ці питання хвилювали Новомеського ще на зорі його творчості.

У настирливих пошуках образності, композиції, версифікаційної форми, лексики, словом всього комплексу зображувальних прийомів, а, навіть і поетичних жанрів, треба добачати зусилля Новомеського знайти для поезії нову функціональну модель художніх засобів. Його не задовільняла традиційна поезія, що йшла від романтизму і партикулярного патріотизму, він прагне до такої форми, яка, не позбавляючи поезію соціального забарвлення, інтегрувала б найвартісніші здобутки світової, і, насамперед, радянської лірики.

У традиційній звичці словацьких критиків першої чверті ХХ ст. розглядати усі літературні проблеми Словаччини лише з точки зору національних інтересів, Новомеський бачив гальмо дальшого розвитку словацької літератури. Він заперечував описовість, фронтальну декларативність, умисну урочистість фраз, символістичну поетику, зокрема Е. Б. Люкача, і весь цей романтичний арсенал художніх реквізитів, який передала у спадщині словацька література ХІХ ст.

Звільнившись від ряду традиційних зобов'язань щодо форми, Новомеський відстоював вільну асоціативність, звукову інструментовку, одночасно урізноманітнював метафоричність, емоційне насичення художнього образу революційною експресією.

У даному розумінні естетичної функції мистецтва він чимало почерпнув з радянської художньої скарбниці.

В душі радянської літератури він жадав від словацького письменства ідейної ясності, революційної послідовності і цільності В. Маяковського. Володимир Маяковський в очах Новомеського — поет-трибун революції⁴. Радянський письменник був для нього живим доказом, що художник слова, будучи на службі революції, не йде на жодні зниження майстерності творів, невтомно і відважно відстоює новаторство, без якого мистецтво неминуче здрібнюється і вироджується.

Виступаючи за красу поезії, яка не тільки «зворушує і п'янить від щастя, але при якій думається про біль людини і суспільства»⁵, Ново-

¹ 1964 року поєма «Вілла Тереза» була нагороджена Державною премією Чехословаччини.

² Історія словацької літератури. М., «Наука», 1970, с. 394.

³ Крім кількох анотацій в журналах та одній невеликій статті в «Літературній Україні» (1969, 2 вересня), поки що немає в українському радянському слов'язознавстві не те, щоб синтезуючого чи вузькопроблемного дослідження, а навіть оглядової статті про творчу спадщину Лацо Новомеського. Правда, про переклади творів Новомеського йдеться у статтях: Кирилюк Є. Словакістика на Україні. — «Радянське літературознавство», 1971, № 1; Моторний В. До історії західноукраїнсько-словацьких літературних взаємин. — «Українське слов'язознавство», 1971, № 5.

⁴ Novomeský Ladislav. V. Majakovskij, 'klasik ruského básnictva'. — У кн.: Slávnosť istoty. Bratislava, «Epocha», 1970, s. 167.

⁵ Rosenbaum Karol. Publicistická tvorba Ladislava Novomeského (1924—1944). — У кн.: Novomeský Ladislav. Slávnosť istoty. Bratislava, «Epocha», 1970, s. 269.

меський тим самим утверджував у художній практиці новий революційний погляд на життя, людину і суспільство.

У цьому аспекті він придержувався рекомендацій Іржі Волькера, які коментував у низці статей: «Твори Іржі Волькера», «Судження про Волькера», «Про родовід Волькерової любові світа». У них Новомеський написав: «Волькер не говорив про революцію, а говорив революційно... Його слова не осідали мертвим вантажем в серцях, а йшли далі — доходили до кулака»⁶.

Новомеський інтерпретував соціальну революцію по-своєму, через заглиблення в інтим, через інтонацію співу, за яким відчувається енергія людської спільноти. Поет по-молодечому вірить і безмежно довіряє суспільній дійсності і впливу «співу поетичного»: «Рад би сьогодні заспівати пісню нових часів, оспівати красу свободи, незалежності, любові і впертості» (вірш «!!!»).

З цієї точки зору вельми показовий його ранній вірш «Великий день»: У ньому поет оповіщав прихід великого дня пролетарської революції, якій разом з людським натовпом буде співати гімн радості.

Що нового вносить поет в поняття революції? Перш за все мотив пісні, як вияв повноти внутрішнього відчуття життя, як конкретизований вияв революційної сили, що пізніше зміниться мотивом всеохоплюючої любові до людей, з'єднуючи їх однією революційною думкою: «Ми проб'ємо вістря зі сталі тому, що нас багато, нас тисячі... Ми весняну силу чуюмо у своїх руках».

Новомеський прославляв революційний пафос і силу натовпу, який позбувся колишньої інертності і «свідомий» своєї внутрішньої активності:

Ми знищили давній гнів
І позбулися віри в чуда,
Ми вбили страх, слабкість і невпевненість.

Безконечно ускладнюючись, обростаючи все новими і новими асоціаціями і нововведеннями тема поезії і революції перетворюється в поетичний рефрен його поетичного письменства 60-х років, щоб у поемі «Вілла Тереза»⁷ зайняти основне місце, трансформуючись в апофеоз Великого Жовтня та його натхненника і вождя В. І. Леніна.

Боячись риторики (стан, відомий багатьом поетам, які писали про Леніна), Новомеський зумів велике, всесвітньо-історичне дати у глибоко інтимному і разом з тим в урочистому переживанні. Поетова Ленінська тема — це тема неповторно особиста, зв'язана з найглибшими роздумами Новомеського про безсмертя ідей Леніна, що стали закономірністю історичного розвитку сучасності. Поетичне звучання цієї теми чудово відтворено у ранньому вірші «В. І. Л.».

Помер,
І не воскрес із мертвих,
Але глянь на планету: є ідея,
є ціль,
є закон.
Так, закон, і він такий.

Образ натхненника і вождя Великого Жовтня — В. І. Леніна — синтезує вглений у поемі «Вілла Тереза». Вже присвята на титульній сторінці твору: «Пам'яті Володимира Олександровича Антонова-Овсієнка — ...вченого, воїна і революціонера Ленінської гвардії...» — по-суті розкриває зміст твору. В поемі зображено святкування десятих

⁶ Novomeský Ladislav. Manifesty a protesty. Bratislava, 1970, s. 28.

⁷ Переклади поеми «Вілла Тереза» кілька разів публікувались російською мовою, в кн.: Новомеский Лацо. Избранное. М., «Прогресс», 1966; в журн.: «Иностранная литература», 1965, № 1 та в кн.: Аврора. М., «Худ. литература», 1967. Українською мовою обширні уривки в перекладі О. Новицького опублікував журнал «Всесвіт», 1971, № 11.

роковин Жовтня (1927) в радянському посольстві у віллі «Тереза» у Празі. Від назви будинку, що уособлював територію країни Рад, автор взяв заголовок для поеми, надавши їй тим самим чітке політичне спрямування.

У суспільно-політичному ключі поема відбиває атмосферу світовідчування і настрою тієї частини чеської та словацької демократичної інтелігенції, яка щиро сприйняла Жовтневу революцію, серцем відчула її соціальну справедливість та велич поставлених нею вселюдських завдань.

На святкування прибули чеські та словацькі поети-комуністи, громадські діячі: Бібл, Нейман, Незвал, Клементіс, Новомеський та інші, щоб відзначити Жовтневі роковини і засвідчити шану батьківщині Леніна. Ці хвилюючі святкові зустрічі глибоко западали в пам'ять і жили у спогодах. Тому «Вілла Тереза» — це поема-спогад про скромне, але піднесено урочисте за настроєм святкування Великого Жовтня «в час заборони червоних прапорів... не визнаних, вигнаних наших прапорів, подертих наших прапорів».

Я завжди розумів, що мушу все змалювати:
тобто було і це і ось це, тоді-то і там-то.
Змалювати учасників тих зібрань товариських,
і шофера, і грубника, і швейцара⁸.

Справді Новомеський змальовує все — і учасників, і їх розмови на фоні інтимізованого авторського монологу, що ллється вільною хвилею. Але він подає поліфонічний опис і в широкому розумінні цього слова. Історичних подій, зв'язаних зі збройним повстанням у Петрограді:

Всім! Всім! Всім!
Миру, хліба, землі!
Вся влада Радам! —
день у день проголошували
стоголосим і тисячоголосим горлом
те, що було настільки важливим,
важливим сто разів, і тисячу разів, і сто тисяч разів.

Однак, Новомеський не вдається до космічних масштабів, щоб зобразити Жовтневу соціалістичну революцію, а чисто земними конкретно-соціальними деталями дає можливість зрозуміти безсмертність того світлого і доброго, що люди звершили. А звершили як справу, яку «треба зробити», не думаючи про велич того, що вони роблять:

Просто й звичайно, без усяких візитних карток
історія йде по сірих, нудотних сходах,
і її секретар не біжить попереду.
Ні фанфар, ані почту немає при ній, несвятковій і повсякденній,
невпізнанній та безіменній.
Вона ж бо витвір своїх творців, які не творять її ніяк.
Однак, я прошу вас зрозуміти: люди роблять не історію, ні,
а тільки те, що так необхідно.

«Поліфонічність» і «монологічність» поеми Новомеський вміло поєднав у завершену органічну цілість, надавши їй відповідного тону. Він добре розумів, що сучасна «поліфонія» вже неможлива поза узагальненим індивідуальним поглядом письменника, тобто поза «монологізмом».

«Багатоголосся» не затемнює єдності авторського погляду, який хоч і не надто одверто, але все-таки владно керує голосами і жестами своїх героїв, допускає часове зміщення подій.

Автор-оповідач виступає у поемі у двох ролях — документаліста-оповідача у вузькому розумінні цього слова, який засобами автентичного спогаду дає свідоцтво історичної ідентичності фактів і повноправного ліричного героя поеми.

⁸ Уривки з поеми «Вілла Тереза» наводяться у перекладі О. Новицького.

Мірилом участі автора в подіях твору є рефлексії, якими пересипана поема, і той оцінювальний елемент, виражений любов'ю, з якою він ставиться до Жовтневих подій 1917 р. в Петрограді:

Тепер уже ця любов віднайшла себе,
пройшовши наскрізь подібність себе самої,
знайшла свої руки і ноги, і знов, як раніше,
лахміття її запахло димом багать,
патрульних багать на Невському в сімнадцятім грізному році.

Тема революції показана через розкриття динаміки Жовтневого збройного повстання і тієї ролі, яку відіграв один з його організаторів та керівників — Володимир Олександрович Антонов-Овсієнко, у той час радянський посол в Чехословаччині (1925—1927). Але для Новомеського Антонов-Овсієнко — це, водночас, тонкий знавець нюансів «нової краси поезії»:

Антонов пізнав любов свою першу у далечинах поезії
і першим їй заплудував, —
знову в поезії
він зустрів революцію,
і її він, схвильований, міцно обняв!

У поемі тісно переплітаються дві теми: одна⁹ — у формі натхненно-го «багатоголосся» про «поезію революції», друга — у формі ліричного монолога про «революцію поезії» в якому, окрім цього, вкраплені численні ліричні відступи-роздуми.

У ліричних роздумах автор веде постійну внутрішню розмову з епохою, ставить численні запитання самому собі щодо шляхів розвитку нової словацької революційної поезії, ідейної цілеспрямованості «лівого мистецтва» 20-х років, практично відстоює нову поетичну форму. У чому вона полягала?

Щоб відповісти на це запитання, слід, насамперед, пригадати, що поема написана неримованим різностопним ямбом, що кожний рядок має неоднакову кількість складів, а сама розповідь — вільнопливуча поетична імпровізація в прозі. У поемі «пристрасна політична публіцистика і уривки революційного епосу, задушевна лірика, і філософські роздуми над великими подіями, які дали новий напрям розвитку історії»⁹.

Новаторство ще й в тому, що Новомеський практично довів необмежені можливості, закладені в природі поетичного бачення і багатоманітності форм відбиття безконечної багатолікості світу, в його органічній єдності великого і малого, окремого і збірного, індивідуального і громадського.

Сучасний словацький критик Ст. Шматлак, з'ясовуючи зв'язок між революцією і поезією, дійшов висновку, що у Новомеського розуміння мистецтва і революції бере свої витoki з одного реального джерела — «необхідності та уяви...»¹⁰, з єдності матеріального і духовного, з наукової перспективності Ленінського вчення про перетворення світу. На його думку, вони «близькоки однієї єдності, настільки споріднені, що можна і треба говорити про їх взаємне представництво, про революцію поезії і поезію революції». Однак, представництво не метафізичне, а в русі, у безперервному процесі змін, постійно здійснюваних людиною і в людині, яка є суб'єктом і об'єктом, ніколи не закінченої свідомої суспільно-політичної дії¹¹, яка і є революцією.

⁹ Сурков А. Вступительное слово. — У кн.: Аврора. М., «Худ. литература», 1967, с. 10.

¹⁰ Š m a t l á k Stanislav. Básnik Laco Novomeský. Bratislava, «Slovenský spisovateľ», 1967, s. 296.

¹¹ Там же, с. 29.

Тому Новомеський розумів революцію, як нове джерело краси¹². Краса її в тому, що людина і народ в цілому піднялися до рівня свідомої революційної дії. Так бачив і змалював красу революції болгарський поет Христо Смирненський («Товпи») ¹³.

Характерні для поезії Новомеського світоглядні основи, це безперечно основи матеріалістичного розуміння розвитку природи і суспільства. Виходячи з такого розуміння марксизму та марксистської естетики, він і сформулював свої вимоги до літератури.

Для Новомеського не існує мистецтва поза життям, як і не існує життя поза історичною дійсністю. «Мистецтво мусить бути життям, якщо не відображає життя, не є мистецтвом, тому поет мусить жити, а не спостерігати». Звідси його переконаність, що мистецький твір, інспірований соціальною дійсністю і натхненний соціалістичною думкою, може правити за зброю у боротьбі із соціалізмом, за революційні зміни. Новомеський повсякчасно нагадував, що мистецький твір важливий не об'єктом безпосереднього зображення, а суспільним звучанням і значенням зображеного. Заангажованість у політичні справи «мистецтву не перешкоджає, навпаки є потрібною для творця. Митець мусить пережити гіркоту щоденних злиднів... мусить відчувати тягар щоденної праці... біль щоденного життя, щоб міг бути поетом» ¹⁴.

Відстоюючи тенденційність в літературі та мистецтві, Новомеський розумів її у тісному пов'язанні з високим художнім рівнем, що дало підстави окремим критикам упрощувати його розуміння єдності не на користь тенденційності. Новомеський дійсно вилучав з мистецтва твори, в яких тенденційність була втілена вульгарно, повчання виражалося односторонньо, твори, як правило слабкі, неопрацьовані, іноді фальшиві. Цікаві, скажімо, його судження про художнє обличчя словацької літератури 20-х років. У тодішніх полеміках з поетистами він ясно вказував на водорозділ між орієнтацією на виховання культурного шару суспільства і курсом на високу розвиненість одиниці.

Новомеський був глибоко переконаний, що мистецтво — партійне. Партійність, на його думку, виражалася як у формі ставлення митця до Комуністичної партії, так і у чіткій синхронізації художньої творчості з діяльністю партії.

Ще в 1929 р. у статті «Над нею — в ній, чи з нею?» поет твердив, що митець «у партії може бути, але не мусить! Над нею? У жодному випадку, ні! Але завжди з партією!» ¹⁵.

В основу другої поеми «До міста 30 хвилин» (1963) лягли епізоди поетової біографії, відтворені ретроспективно. Через призму спогадів автор показав своє дитинство, юність і роки поетичного становлення. Але в сюжетну розповідь увів чимало дигресій ліричного та філософського характеру, наприклад про участь в політичних кампаніях на захист культури, на захист Іспанської республіки і Словаччини перед фашистською загрозою. В свою чергу в ці ліричні відступи вкраплені різноманітні роздуми про роль революційного вчення Леніна в історії нашої цивілізації, про значення наукової «теорії Ейнштейна», про долю трудового народу і завдання пролетаріату, про принципи гуманізму і свободу творчої думки, про поезію та її покликання.

¹² Будагова Л. Н. Освоение инационального опыта как фактора творческого развития. — У кн.: Сравнительное изучение славянских литератур. Материалы конференции 18—20 мая 1971 года. М., «Наука», 1973, с. 334.

¹³ Марков Д. Ф. Типологические тенденции в развитии художественных форм революционных литератур после Октября. М., 1967, с. 9.

¹⁴ Š a b í k Vincent. Novomeského koncepcia socialistickej literatúry. (Pokus o rekonštrukciu). — У кн.: Novomeský Laco. O literatúre. Bratislava, «Slovenský spisovateľ», 1971, s. 178.

¹⁵ Там же, с. 19.

Привітання «Добрий день!», яким починається і закінчується твір, проходить дзвінким рефреном через усі тринадцять частин поеми. Це надає її глибокогуманістичної тональності і загальнолюдського забарвлення. Загальнолюдськість визначається значущістю філософського підходу поета до проблем, які його хвилюють, культурною думкою і почуттям, вмінням сказати своє слово про поезію.

З цього погляду дигресії акумулюють в собі таку культуру поетичної думки та її вислову, яка сама по собі здатна впливати на нас, робити морально багатшими і проникливішими своєю невсипущою жагою людяності.

Поет обрав традиційну форму версифікації, десятирядкову строфу, в якій правильно чергуються чоловічі й жіночі рими. У кожному рядку по десять—дванадцять складів, що надає поезії ще більшої емоційної схвильованості і камерності, максимально інтимізованої тональності і лаконізму. Окрім цього, поема відзначається особливою настроєвістю, здатною збуджувати людські роздуми і прагнення до самопізнання. Поет виявляє себе, як діалектик, який не тільки заперечує старе, але й дає ідеал нового.

Поема «До міста 30 хвилин», хоч і присвячена пам'яті близького друга і однодумця Владіміра Клементіса (20. IX. 1902—3. XII. 1952) — комуніста-публіциста, організатора літературної групи «DAV», за своїм тоном — переможне оптимістичне заперечення скепсису, скепсису людини, якій довелося в житті багато вистраждати.

Тема самоаналізу і самоперевірки моральної стійкості комуніста, видозмінюючись все новими і новими асоціативними відступами, трансформувалася у філософський ключ для розуміння поетових етичних принципів і життєвої мудрості у збірці «Звідам та інші» (1964).

Він іде через ретельний, іноді віртуозний аналіз найскладнішої життєвої колізії людини зі своєю совістю, яка стає матеріалом для його поетичних конструкцій. Можна сказати, що певну художню відповідь Новомеського на окремі питання того часу пізнаємо за цією аналітичною вдумливістю, за вагомістю змісту таких рядків вірша «Мудрість»:

Та кожен мудрець не мудріший від тої дитини,
від нерозважно: о хлопчика того, який у казці колись-то і десь
так голосно скрикнув, у натовпі серед усіх одиний,
що король же голий, що він же голісінький весь!

У 1964 р. окремою книжкою «Непомічений світ» вийшла добірка віршованих афоризмів разом з прологом та епілогом (всього 61). У цих дво- і чотиривіршах поет, навіязуючи до універсальності геніального Мікеланджело, до безсмертних творінь його генія, подає свої власні, наповнені життєвим досвідом філософські узагальнення про людину і світ, про природу і найнепомітніші речі, про нескінченність моменту в житті людини, про безсмертність поезії.

Автор не стільки розповідає мудрим словом, скільки мудрість життєву розкриває образом, здебільшого метафорою. Правду написав Ст. Шматлак в «Післямові» до другого тому «Поетичних творів» — «давній сон про красу перетворився після років на мудрість...»¹⁶.

З часу, коли Новомеський пов'язав інтереси народу з революційними перетвореннями на Словащині, вся його поезія стає, по-суті, поезією однієї теми, теми грандіозних змін у житті народу, в способі його почувань і думок.

Ліричного героя (близького до особи автора, але не тотожного з ним), ми бачимо і чуємо в нескінченній патріотичній розмові з епохою, яка являє для нього глибоко особистий, душевний інтерес. У цьому від-

¹⁶ Š m a t l á k Stanislav. Doslov. — У кн.: Novomeský Laco. Básnické dielo, т. 2. Bratislava. «Slovenský spisovateľ», 1971, s. 285.

ношенні вельми показова остання збірка «Дім, в якому живемо», зреструктурована видавцями у 1971 р., як складова частина другого тому «Поетичних творів»¹⁷. Її можна назвати вершиною, до якої дійшла лірична естафета митця.

Хоч основна частина віршів збірки патріотичного звучання: «І К», «На концерті», «Ювілейна», «Аналіз», — нав'язує до поетових роздумів про роль вітчизни в житті народу, про значення сім'ї в історії суспільства, про рідний дім у Братіславі, у якому Новомеський проживає, про людську працю, то і тут прозвучала тема поезії та її життєстверджуючої ролі. Звідси і сенс самої збірки — життєрадісне утвердження нового, захоплення літньої людини, якій відкрилася велич суспільних змін у соціалістичній Чехословаччині.

Відчуваючи велич утвердження нових соціально-економічних форм, поет по-новому говорить про цей дім, в якому він живе, про співвітчизників, які його оточують. У таких віршах, як «Небо на землі», «Реквієм», «Дерніни», автор дав читачеві ключі до розшифрування і пізнання тих змін, які відбулися у його світорозумінні. Власне кажучи, це перша збірка післявоєнного розвитку Новомеського, в якій дано повне розкриття його позитивного ідеалу, інспірованого соціальними зрушеннями в Чехословаччині.

Поет відмовляється від зовнішніх характеристик явищ, предметів, намагаючись осмислити їх природу, підвести співвітчизників до філософського розуміння того, що називаємо «Дім, в якому живемо», розкрити ідею незамінності рідного вогнища.

І тут у нього — цілісна ідеологічно-мистецька концепція людини і батьківщини, поезії і революції.

Хоч Новомеський написав у своєму першому «Вірші», що увійшов до збірки «Неділя» (1927): «ця пісня хлопця не змінила картини світу», однак його письменство багато чого змінило в словацькій художній літературі, особливо поезії.

Насамперед, при допомозі нової метафорики, закладеної на тісному поєднанні абстрактних понять з конкретними категоріями в галузі предметних і соціальних реалій, Новомеський започаткував нову ліричну епіку, яка полягає, перш за все, в новому підході до відтворення гуманізму революції та її краси. У цьому він ніби продовжує Івана Краска, якому близький і методом побудови поетичного образу¹⁸.

Поєми і вірші Лацо Новомеського останніх років — це вдала спроба дати мистецький синтез поезії і революції, поезії і соціалістичних перетворень у сучасній Чехословаччині.

И. Н. ЛОЗИНСКИЙ

ТЕМА ПОЕЗИИ И РЕВОЛЮЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ ЛАЦО НОВОМЕСКОГО 60-х ГОДОВ

Резюме

В статье охарактеризованы некоторые закономерности складывания, соотношения и взаимопроникновения темы поэзии и революции в поэмах Лацо Новомеского «Вилла Тереза» (1963), «До города 30 минут» (1963), а также в сборниках «Оттуда и другие» (1964), «Незамеченный мир» (1964), «Дом, в котором живем» (1971). Подчеркивается, что Октябрьская революция способствовала развитию многообразия форм и стилей в словацкой революционной и прогрессивной литературе, и, особенно, повлияла на автора поэмы «Вилла Тереза».

¹⁷ Novomeský Laco. Básnické dielo, т. 2. Bratislava, «Slovenský spisovateľ», 1971, s. 237—274.

¹⁸ Словацька поезія. Антологія. К., «Держлітвидав», 1964, с. 19.

ВИВЧЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ У ПРАЗЬКІЙ «СЕРБОВЦІ»

В уставі патріотично-просвітницького гуртка «Сербовка», організованого вихованцями Лужицької семінарії в Празі у 1846 р. під шефством Вацлава Ганки підкреслювалося, що головним завданням членів гуртка є піклування про піднесення культури рідної мови та виховання їх у дусі національного відродження. Вже в минулому XVIII ст. згідно з настановами будишинського деканату в Лужицькій семінарії проводились заняття з лужицької мови для семінаристів з Лужиці (це не стосувалося семінаристів німецької національності), але тепер вивчення лужицької мови повинно було відбуватися у поєднанні з виховною роботою по прищепленню національної свідомості та пов'язуватися з вивченням літературного процесу в Лужиці.

Була змінена також і методика викладання лужицької мови. До заснування гуртка «Сербовка» на практичних заняттях використовувалися старі видання релігійної літератури, інколи посилалися викладачі на застарілу граматику Г. Матеї (1721 р.). В «Сербовці» більш приділяли уваги практичному оволодінню мовою згідно нормам літературної мови, які в той час створювалися і були кодифіковані в наукових публікаціях Серболужицької Матиці в Будишині. Зміни у способі викладання серболужицької мови прямо або посередньо виводилися з поглядів німецьких мовознавців і педагогів на роль граматики у навчальному процесі. Відомо, що і чеська школа того часу зазнала такого впливу. Германіст Я. Грімм та його послідовники вважали, що граматику слід займатися лише в наукових дослідженнях, а примушення учнів у школі вчити напам'ять граматичні правила не має великого значення у практичному засвоєнні мов. На їх думку, школа повинна виробити в учнів мовне чуття та вміння вільно, швидко і логічно висловлюватися.

Відгомін таких теорій знаходимо в мовній практиці Лужицької семінарії вже перед заснуванням «Сербовки» і, звичайно, протягом існування гуртка. Важко, однак, сказати, чи німецька педагогіка мала тут прямий вплив, чи її ідеї передавалися через чеську школу.

Гурток «Сербовка» перетворився у школу, в якій молоді лужицькі серби оволодівали новою літературною верхньолужицькою мовою та вивчали твори лужицьких письменників. Члени гуртка набували необхідних знань рідної мови, чого не могли їм дати школи Саксонії чи Праги¹.

Діяльність гуртка «Сербовка» не обмежувалася, однак, тільки вивченням лужицької мови і культури. Вже в параграфі № 11 статуту з 1846 р. говорилося², що засобом збудження любові до свого народу може бути також читання і реферування відомостей про події в Лужиці та слов'янських країнах. У звіті про заснування і діяльність «Сербовки», опублікованому в Часописі Серболужицької Матиці в 1849 р. («Дрібні повідомлення», с. 142—143) зазначається, що гурток ставить собі за мету «більше уваги приділяти серболужицькій, а також іншим слов'ян-

¹ У німецькій Малостранській гімназії в Празі, а також на богословському факультеті, де вчилися вихованці Лужицької семінарії, не були впроваджені обов'язкові години лужицької мови. Вивчення лужицької мови у Празькому університеті розпочалося лише в 1901 р., коли за цю справу взявся Адольф Черні, якому будишинська капітула не дозволяла викладати лужицьку мову в Лужицькій семінарії. Пор.: Petr J. Z dziejów katedry sorabistyki w Uniwersytecie im. Karola w Pradze. — Symbolae polonicae in honorem Stanisłai Jodłowski. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, s. 111—120.

² Пор.: Šewčik M. Stawizny Serbowki. Budyšin, 1905, s. 25—33.

ським мовам». В інформації про діяльність гуртка в 1846—1849 рр. у тому ж журналі повідомляється, що члени «Сербовки» «намагаються особливо вивчати слов'янські мови».

Детальніші дані про вивчення слов'янських мов знаходяться у спеціальних рукописних журналах під заголовком «Сербовка», куди записувалися протоколи засідань («Щоденник») і літературні твори членів гуртка («Квітки»). На їх підставі ми простежимо масштаби, зміст, значення і мету вивчення слов'янських мов у гуртку, зупиняючись на культурній та історичній тематиці тільки принагідно³.

Першим відомим покровителем навчання мов у Лужицькій семінарії був патріарх славістики Йозеф Добровський. Він в декількох працях висвітлював місце серболужицької мови в сім'ї слов'янських мов⁴. У листі Карлові Готтлобу Антону від 2 листопада 1789 р. Добровський писав, що без знання чеської і польської мов неможливо добре зрозуміти лужицьку мову в сучасних книгах, а в іншому листі (17 грудня 1789 р.) скаржився на недосконалий правопис і рекомендував реформувати його на зразок правописів інших слов'ян.

Й. Добровський виховував у молодих лужичан почуття постійного піклування про культуру рідної мови і переконував їх у необхідності кодифікації неусталеної літературної норми. Протягом довгих років він не знайшов серед семінаристів людей, спроможних виконати це завдання, тому взявся за цю роботу сам, однак рукопис написаної ним граматики під час припадку психічної нерівноваги спалив.

Послідовник Добровського Вацлав Ганка (він став покровителем у семінарії в 1825 р.) вирішив продовжити намагання Добровського, створити наукову граматику верхньолужицької мови. Серед семінаристів Ганка примітив пильного студента з доброю славістичною освітою, який під його керівництвом опрацював верхньолужицьку граматику. Це був Ян Петр Йордан, книга якого вийшла в 1841 році.

Хоча Йордан до певної міри опирався на попередні граматики (особливо Г. Зейлера 1830 р.), але описання системи мови він перейняв не механічно. Пропоновану ним норму літературної мови він кодифікував за точною систематизацією Добровського, беручи до уваги традиційну мову верхньолужицьких релігійних книг, а також живу мову в містах і селах Верхньої Лужиці. Його кодифікація, порядок викладу граматичного матеріалу, пояснення мовних явищ знаходяться під впливом тогочасної чеської граматичної думки. Своєю роботою Йордан своєчасно прореагував на актуальні вимоги мовної програми серболужицького національного відродження та дав журнальній справі, яка бурхливо почала розвиватися, добру опору у вживанні єдиної літературної мови. В цей час норма писемної мови була дуже нестійкою, поділялася на два варіанти відповідно до віросповідання письменників. У зароджувану світську літературу в різній мірі проникали діалектні елементи, які через свою територіальну обмеженість не сприяли утворенню загальнонародної мовної норми.

Грамматика Йордана протягом декількох десятиріч була нормативним посібником в Лужиці та «Сербовці», а також основним джерелом інформації про лужицьку мову для закордонних славістів (на неї спи-

³ Поп.: Petr J. Studij serbskeje syntaksy w Praskej Serbowce. — Lětopis, A. Budyšin, 1964, N 11, s. 36—71; Petr J. Studium lužickosrbské onomastiky v pražské Serbowce. — Zpravodaj Mistopisné komise CSAV, 11. Praha. 1970. s. 364—373; Petr J. Jazyková teorie a praxe v pražské Serbowce. — Studia Slavica Pragensia (sborník k 80. narozeninám akad. B. Havránka). Praha. 1973, s. 55—74.

⁴ У праці «Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur» Й. Добровський (1792) не назвав ще лужицьку мову самостійною слов'янською мовою (с. 22), а в «Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache» (1809 р.; вид. 2, 1819 р. і в вид. 2, «Geschichte», 1818 р.) називає верхню і нижню лужицькі мови двома самостійними мовами.

рався також Ф. Міклошич), поки не була замінена пізнішими граматичними працями К. Б. Пфуля, М. Горника та ін.

З 1835 р. Йордан під керівництвом Ганки опрацював верхньолужицький правопис з використанням латинки та діакритичних знаків. Зразком послужив чеський «братський» правопис в опрацюванні Добровського, що називався аналогічним. Він розроблявся в численних виданнях правопису Вацлава Ганки на основі граматики Добровського (1817, 1821, 1833, 1835, 1839, 1844, 1847, 1848, 1849 pp.). Так, по роках Йордан здійснив намір Добровського, висловлений ще у XVIII ст. Вели його до того причини раціональні і емоційні, намагання наблизити лужицький правопис орфографіям польській та чеській⁵.

Одночасно з Йорданом подібну пропозицію про реформу правопису за чеським і польським зразками розробив вроцлавський студент Ян Арношт Смолер і застосував свій правопис у монументальній збірці лужицьких народних пісень (1841—1843). Керівництво Серболужицької Матиці розглянуло проект та доручило К. Б. Пфулю опрацювання їх згідно з принципами Чеського правопису В. Ганки (пор. його *Hornjoserbski serbski prawopis z krótkim řečničnym přehľadom*. ČMS, 1848, s. 65—127). Так зародився єдиний правопис для верхньолужицької мовної області, що був прийнятий представниками обох релігійних груп. Правопис Ганки, як і правопис Пфуля (який називався «аналогічним» або «матичним») опирався на граматику, що виявилось в тому, що частина викладу фактично є описанням граматики і фонетики верхньолужицької мови.

Назва правопису — «аналогічний» — була запозичена від Й. Добровського, але зміст слова в лужицьких умовах був інший: аналогічним називався тому, що був створений за аналогією до правописів інших слов'янських мов, що користувалися латинкою. У ньому зверталася увага на найновіші зміни в чеському правописі П. Й. Шафарика з 1843 р. (пор. його статтю *Slovo o českém pravopisu*. ČSM, 17, 1843, s. 3—12).

Аналогічний правопис почав застосовуватися в практиці празької «Сербовки», а її члени пропагували його вживання у Лужиці після свого повернення з Праги. У наступних роках правопис частково удосконалювався (особливо М. Горником), і в такій удосконаленій формі зберігся до сьогодні. Народна література та журнали і газети традиційно довгий час ще друкувалися відповідно до старих норм німецьким шрифтом (швабахом).

До періоду національного відродження лужицька мова була засобом спілкування тільки сільського населення, міської бідноти, дрібної верстви ремісників, вчителів та священників обох віросповідань (протестантського та католицького). З функції мови науки та мистецтва практично лужицька мова була виключена, в школах використовувалася лише принагідно в нижчих класах як допоміжна мова для вивчення німецької та на уроках релігії.

В час національного відродження кількісно збільшилася верства інтелігенції, яка була вихідцем з народу, найчастіше з селянських сімей. Поступово лужицька мова почала вживатися інтелігентами в громадському житті (в усній і письмовій формах). Піклування про мову стало невіддільною частиною програми національного відродження. З позицій інтересів епохи просвітництва до мови і культури дрібнобуржуазна інтелігенція перейшла на нові позиції всесторонньої боротьби за емансипацію національного життя. Це був нерівний бій з економічно силь-

⁵ Впровадження латинки і витіснення швабаху (готичного шрифту) було виразом емансипаційних стремлень лужицьких патріотів, частина яких сприймала в період відродження німецький шрифт як символ німецької стихії, а латинку в умовах Німеччини як прояв єдності з іншими слов'янами.

ною німецькою буржуазією. Територіальний патріотизм був замінений національним патріотизмом, і це допомогло лужицьким патріотам повернути на свій бік широкі верстви дрібного сільського населення (дрібних землевласників і безземельних) і міської бідноти. Патріотично настроєні інтелігенти представляли в цій фазі національного руху класові інтереси названих верств лужицького населення в боротьбі проти пережитків феодальної експлуатації.

Функції нової літературної мови обмежувалися тим, що головною мовою всіх установ на території Лужиці була німецька мова. Її добре знала із школи і з громадського життя лужицька інтелігенція і вживала в щоденних контактах з земляками німецької національності. Зусилля лужицьких патріотів призвели до того, що лужицька мова обмежено почала вживатися в галузі національної освіти і культури (в світській літературі), в церковному житті (і в церковній літературі), а також нерідко в суді⁶. На лужицьку мову перекладалися деякі закони, законодавчі акти і циркуляри: саксонському урядові залежало, щоб з цими документами знайомилися якнайширші верстви сільського населення.

Для успішного виконання таких функцій (хоч і обмежених) потрібна була єдина літературна розвинена мова, яка стала б також зовнішнім атрибутом існуючої і зростаючої національної меншості в саксонській і прусській Верхній Лужиці.

Уніфікація верхньолужицького правопису, який вживався декілька десятків років в публікаціях Серболужицької Матці, була першим значним наслідком впливу сусідніх слов'янських мов на літературну мову лужицьких сербів. Значні заслуги в цьому мали вихованці Лужицької семінарії в Празі, які протягом навчання знайомилися з слов'янськими мовами.

Після урегулювання правопису лужицькі філологи взялися за нормалізацію граматичної системи (основою була граматики Йордана) та планомірне збагачення словникового складу. Першою фазою цих намагань було видання Матичного словника (К. Б. Пфуль, М. Горник, Г. Зейлер).

Морфологія літературної мови була кодифікована шляхом компромісу між католицьким і протестантським мовними варіантами з урахуванням певних явищ нижньолужицької мови (про це піклувався М. Горник) і використанням досвіду мовознавців інших слов'янських народів. Синтаксис спирався здебільшого на узус народних фольклорних текстів, а словотвір на стан мови в останню чверть XIX ст. З метою утворення чистої слов'янської літературної мови з її писемної форми, яка вживалася в текстах у першій половині XIX ст., усувалися справжні або мнимі германізми, а на їх місце створювалися слова слов'янські. Культура літературної мови охоплювала тільки сферу літератури (різних жанрів), бо розмовний варіант літературної мови майже не існував. У щоденному вжитку інтелігенція продовжувала вживати слова німецького походження або неологізми, утворені за німецьким зразком. У цю мовну сферу, як і мову сільського населення, мовний пуризм проникав у незначній мірі і без відчутних наслідків.

Тільки особливі зусилля невеликої групи лужицьких патріотів домоглися того, що в другій половині XIX ст. з неоднорідної і нерозвиненої мови перекладного письменства релігійного характеру виникла сучасна єдина мова верхньолужицької національної меншості, мова, яка спроможна була по можливості виконувати комунікативну функцію в цих сферах національного життя.

⁶ Лаптева Л. П. О национальном возрождении у лужицких сербов. — У зб.: Вопросы первоначального накопления капитала и национальные движения в славянских странах. М., 1972, с. 96—102.

Не можна негативно оцінювати пуристичні зусилля патріотів, що усували іншомовні елементи з літературної мови. Відбувалося це тоді, коли лужицька мова була ослаблена і створювалася нова літературна мова. В такій ситуації теоретики літературної мови вказували на потребу досягнення генетичної чистоти мови і правильності, яку вони розуміли історично. Критерієм для них часто була чеська мова ХІХ ст. Придивлялися вони також до власної мовної традиції, репрезентованої старшими пам'ятками (наприклад, у працях Й. Г. Светліка).

Поступовий процес творення і удосконалення верхньолужицької літературної мови ХІХ ст. перебував під значним впливом чеської літературної мови і граматичного її опрацювання. В меншій мірі помітний вплив польської і російської мов. Літературна чеська мова безпосередньо впливала на мовну практику празької «Сербовки», а через неї і на боротьбу за культуру лужицької мови в самій Лужиці. «Сербовка» стала важливим осередком мовної підготовки молодого інтелігентного періоду відродження, яка набуті знання несла на батьківщину і застосовувала їх протягом усього життя в своїй діяльності.

Частиною програми мовної підготовки в «Сербовці» було теоретичне і практичне вивчення слов'янських мов. Але саксонські церковні власті підтримували лише практичне оволодіння чеською і польською мовами.

Патріотично настроєні члени гуртка «Сербовка» інакше сприймали потребу вивчення слов'янських мов, ніж це розуміли церковні власті, які мали на увазі використання в майбутньому їх знання для потреб церкви. Молоді студенти, вивчаючи слов'янські мови, зміцнювали свою свідомість приналежності лужицьких сербів до великої сім'ї слов'янських народів, отримували засіб для пізнання слов'янських культур і розвитку лужицько-слов'янських контактів. Слов'янські мови були для них також допоміжним засобом для глибшого розуміння рідної мови. Такі стремління лужицької молоді підтримували чеські покровителі «Сербовки» В. Ганка, К. Я. Ербен та М. Гаттала, а також начальник семінарії Антон Славічек⁷. Як видно з праць істориків, ідея слов'янської взаємності мала в лужицькому національному відродженні позитивний характер і належний політичний зміст⁸. Вона була націлена проти соціального та національного гніту з боку німецької шляхти і капіталістів і відіграла позитивну роль у збудженні національної самосвідомості широких верств народу.

Запозичення славізмів та їх мовна адаптація в серболужицькій мові відповідало тодішній теорії про єдність слов'янської мови, яка внутрішньо членувалася на окремі нареччя. Впровадження славізмів у літературну лужицьку мову зробило з неї репрезентативну мову слов'янської народності, але разом з тим значно віддалило її від живої розмовної мови народу. Публікації літературною мовою були доступні тільки тим, хто міг познайомитися з ними у школах: для більшості ж тих, що користувалися народною мовою, така письмова мова була мало зрозуміла. Виникла небезпека, що лужицька літературна продукція втратить свого читача з широких народних мас, що її читатимуть обмежені групи інтелігентів та закордонні друзі лужицьких сербів.

Цей стан справ усвідомила собі інтелігенція молодого покоління 70—80-х років також у «Сербовці», яка була колиською молодосербського руху. Молодь вважала своєю програмою подолати різницю між літературною і розмовною мовою. Духовним батьком їх антипуристичної теорії став довголітній покровитель «Сербовки» Мартин Гаттала, профе-

⁷ На зборах студентів 8. X. 1853 р. Антон Славічек сказав, що чеську і інші слов'янські мови треба пильно вивчати, щоб краще зрозуміти лужицьку мову та очистити її від іншомовних домішок.

⁸ Лаптева Л. П. Указ. праця.

сор слов'янської філології празького університету. Великий вплив на молодих студентів мали його виступи на засіданнях гуртка про розвиток літературних мов та лекції в університеті, на які регулярно ходили окремі члени «Сербовки». Позитивне значення мав також захист лужицької мови в 1872 р., коли професор Гаттала підкреслював, з одного боку, чистоту народної мови та її самобутність, з другого боку, право на існування іншомовних слів⁹. Найбільший вплив на молодих членів серболужицького гуртка мало вчення Гаттали про те, що основа, ядро кожної мови існує в синтаксисі та фразеології, а не у словниковому складі, який легко підлягає впливові іншої мови. Основою для вивчення синтаксису, на його думку, є мова фольклорних текстів, народних пісень та прислів'їв. На їх підставі повинен кодифікуватися синтаксис кожної мови.

Праця Гаттали «Brus jazyka českého» (1877) стала відправною базою для програмної статті Якуба Барта-Цішинського «Htosy ze Serbow do Serbow» (1878), яка була поворотним пунктом у поглядах на функції серболужицької літературної мови; дала поштовх до наукового опрацювання лужицького синтаксису, на який раніше зверталось мало уваги. На основі вивчення фольклорних текстів написав синтаксис лужицької літературної мови Юрій Лібш (1884).

Якуб Скала першим у «Сербовці» виклав і застосував до лужицької мови точку зору Гаттали на функції літературної мови. 25 травня 1873 р., читаючи лекцію про форми майбутнього часу (з інфінітивом), він підкреслював, що лужицька літературна мова передусім створюється для народу, а не для обмеженої групи інтелігентів з ґрунтовною славистичною освітою, а тому повинна бути кодифікованою в зрозумілих для народу формах. Скала висловився проти кодифікації лужицької літературної мови за зразком інших слов'янських мов без належної уваги до вживання форм у народній мові. Він вважав, що тільки порівнявши мову фольклору з широко вживаною розмовною мовою можна встановити, що в народній мові не відповідає духу мови (тобто викликане впливом німецької мови) і що треба з літературної мови усунути¹⁰.

В мовній практиці «Сербовки» ці погляди виявлялися в тому, що на засіданнях особлива увага приділялася лінгвістичному розбору народних пісень і прислів'їв, вивченню синтаксису.

Я. Шевчик саме так спрямовував діяльність гуртка в 1872/1873 навчальному році. Він мало звертав уваги на загальнослов'янську проблематику. Свою точку зору, однак, змушений був захищати на першому засіданні наступного навчального року (12 жовтня 1873 р.); йому закидали, що він нехтує загальнослов'янськими інтересами гуртка, які записані в статуті. Потребу засередити основну увагу на вивченні лужицької мови він обґрунтовував тим, що рівень знання рідної мови у членів гуртка «Сербовка» в цей час значно знизився. В даній ситуації він вважав вивчення мовних і культурних проблем інших слов'янських народів не менш важливим.

Інтерес до вивчення слов'янських мов у «Сербовці» проявився вже в першому році її існування. В 1846—1847 рр. на засіданнях гуртка бував російський славіст Віктор Іванович Григорович (1815—1876), який подарував бібліотеці семінарії один невизначений рукопис болгарської псалтирі. Голова гуртка Якуб Бук з цієї нагоди висловив побажання, щоб деякі члени «Сербовки» зайнялися старослов'янською мовою, щоб «вивчивши її, використати її на користь нашої сербської мови».

⁹ Hattala M. O všeslovanském jazyku a písmě 2, Osvěta 2, 1872, s. 207—220. 212—213; Hattala M. Brus jazyka českého. Praha, 1877, s. 53.

¹⁰ До цього питання він повернувся ще раз у пізніші роки, коли, будучи вже священиком у Лужиці, написав до «Сербовки» листа про завдання серболужицької інтелігенції. Він був прочитаний 26 квітня 1885 р. Див.: Petr J. Jazyková teorie a praxe v pražské Serbowce. — Studia Slavica Pragensia..., s. 62.

У пізніші роки члени «Сербовки» ще кілька разів поверталися до вивчення старослов'янської мови, але були це інтереси принагідні, а не систематична зацікавленість предметом. На засіданні 25 квітня 1849 р. голова гуртка запропонував, щоб під керівництвом В. Ганки було розпочато вивчення основ старослов'янської мови. Ганка з охотою взявся за це. Семінарійній бібліотеці він подарував шість примірників своїх «Початків священної мови старослов'янської» (Прага, 1846), на підставі яких вчився до кінця навчального року. Поруч з вивченням граматики проводилися вправи у читанні Остромирова євангелія, яке В. Ганка порівнював з верхньолужицьким та нижньолужицьким перекладом біблії. Кількома роками пізніше він подарував бібліотеці один екземпляр Остромирового євангелія, виданого в 1843 р. Востоковим, про що зроблено запис у протоколі засідання гуртка 8 січня 1853 року. Це було новим імпульсом для вивчення старослов'янської мови. В період між 8 жовтня та 17 грудня 1853 р. предметом вивчення були вступні розділи Ганкових «Початків», загальні відомості про відмінювання, був прочитаний також невеликий текст. Пізніше ці заняття не продовжувалися. Тільки на засіданні 26 січня 1873 р., при вивченні серболужицького дієслова, проводилося порівняння з старослов'янською мовою.

У період молодосербського антипуризму інколи надавалося надто велике значення старослов'янській мові при славізації серболужицької мови, але в дійсності її вплив був надто обмежений. В деяких філологічних працях М. Горника і К. Б. Пфуля наводились старослов'янські приклади для порівняння з серболужицькою мовою, і на цій підставі встановлювалися старовинні риси лужицької мови. На перший план, однак, тут висувалися скоріше моменти культурно-національні, ніж мовознавчі.

Мовну підготовку членів гуртка «Сербовка» посилювало вивчення живих слов'янських мов. Це піднесло рівень викладання серболужицької мови. Слов'янські мови ставали у пригоді при вирішенні спірних питань мовної культури.

У 1847/1848 навчальному році голова гуртка Якуб Бук підкреслював значення вивчення чеської мови тим, що це «один з найкращих засобів доповнити свої знання з рідної мови» (засідання 30 жовтня 1847 р.). На його думку, в чеській мові краще зберігся дух слов'янської мови. Те ж саме стосувалося нового лужицького правопису, створеного на основі етимологічного принципу в порівнянні з польським, чеським та сербохорватським (тобто хорватським його варіантом) правописами.

Так, вперше в «Сербовці» була проголошена роль чеської літературної мови у становленні серболужицької літературної мови. Я. Бук закликав сербовчан, щоб вони при вивченні лужицької мови спиралися на чеську та збагачували рідну мову новими мовними засобами, усваючи германізми, які вони засвоїли в процесі спілкування в Лужиці. В неясних випадках сербовчанам рекомендувалося вважати правильною таку форму, яка мала аналог у чеській мові.

Вивченню чеської мови мало допомагати постійне читання і перекладання чеської літератури на заняттях «Сербовки». Матеріалом служили «Зібрані твори» Юнгмана (Прага, 1844), різні твори Челаковського («Слов'янські народні пісні» 1822—1827 рр., «Книга для читання для нижчих класів гімназії» 1853 р.), Ф. Чупра «Читанка для школи і дому» (Прага, 1850). Читалися також зразки наукової літератури, наприклад, «Слов'янські старожитності» П. Шафарика (Прага, 1837).

М. Горник як довголітній голова «Сербовки» та її дуже активний член має величезні заслуги у піднесенні рівня мовних занять сербовчан та всесторонньої славістичної освіти. В 1851/1854 навчальних роках він переклав багато зразків народної поезії та літературних творів з чеської, польської, російської, української і сербської мов та читав свої перекла-

ди на засіданнях. Переклад він вважав одним з найважливіших засобів розширення знань членів «Сербовки» про слов'янські літератури, одночасно ж і засобом збагачення серболужицької поетичної мови новими елементами поетичного виразу. Цій меті служило також читання поезії в оригіналі і перекладання її на засіданнях. Рівночасно давалися мовознавчі коментарі.

Протягом усього свого життя Горник боровся за впровадження аналогічного правопису в усі верхньолужицькі видання і ціленаправлено діяв, щоб поширити його серед народу. Впровадження його проводив шляхом поступових нововведень і тимчасових компромісів між традиційним і аналогічним правописами. Він був також головним представником намагань утворення єдиної літературної верхньолужицької мови і усунення мовного дуалізму, викликаного конфесійним дуалізмом. Порівняння з іншими слов'янськими мовами було для нього керівництвом при кодифікації літературної норми. З слов'янських мов він брав потрібні елементи для заміщення відкинутих германізмів, якщо в старому письменстві або в діалектах не знаходив явищ лужицьких. Це стосувалося не тільки словникового складу, але також синтаксису та словотвору. Він став в очах молодосербського руху представником тих, хто намагався славізувати лужицьку мову, тому частину своєї критики молодосерби скерували проти його мовної політики. М. Горник, правда, добре розумів напрямом критики молодосербів, і тому в 1880 р. (повторно ще в 1882 р.) виступив на захист своєї концепції, згідно з якою кодифікував верхньолужицьку літературну мову, оглядаючись на інші слов'янські мови¹¹.

У наступні роки сербовчани найбільше займалися чеською мовою і неодноразово підкреслювали її теоретичне і практичне значення для освіченого лужицького серба. Деякі члени «Сербовки» відвідували факультативні заняття чеської мови Йозефа Масарика в німецькій Мало-странській гімназії, але далеко не всі, як цього можна було б чекати. Тому в квітні 1878 р. дев'ять сербовчан вирішили регулярно збиратися, щоб розбирати щойно виданий підручник Й. Масарика «Німецька шкільна граматика» (Прага, 1878). Рівночасно паралельно вивчали серболужицьку граматику, застосовуючи виклад про чеську мову для пояснення і інтерпретування явищ лужицької мови.

Послідовне нагадування членам «Сербовки» про вивчення чеської мови свідчить також і про те, що її знання серед лужицьких студентів (за невеликими винятками) не було глибоким: семінаристи обмежувалися тільки її пасивним знанням. Разом з німецькими вихованцями Лужицької семінарії вони відвідували факультативні заняття французької мови, які частково організовувалися в приміщенні семінарії.

В 1852/1853 навчальному році, починаючи від засідання 5 лютого 1853 р., в програму мовних занять впроваджується також польська мова. Студенти читали і перекладали прислів'я, зразки поезії і прози з книги Челаковського «Загальнослов'янське початкове читання» (ч. I — «З польського письменства», Прага, 1850), а М. Горник читав окремі переклади з польської народної творчості та художньої поезії. При цьому головна увага приділялася засвоєнню основ мови, її пасивне знання. Неодноразово, правда, вказувалося на потребу практичного знання польської мови для саксонського священника, але крім окремих сербовчан (Я. Бук, М. Горник, Ю. Вінгер) ніхто з лужицьких молодих членів «Сербовки» польською мовою не володів.

На засіданнях декілька разів говорилося про полабську тематику (перший раз 9 квітня 1853 р.). Вивчалися при тому переважно реалії і

¹¹ Поп.: Hórník M. Wutworjenje našeje spisowneje řeče a jeje zblizenje z delnjoserbskej. — CMS, 1880, č. 33, s. 155—164 (159—161); Rjedzer a porjedzer. — Łužica, 1882, č. 1, s. 7.

історія, в меншій мірі мова, бо для молодих лужицян вона була надто складною, та й не було виданих пам'яток. Навіть видані пам'ятки полабської мови К. Б. Пфулем не внесли тут змін. Задовольнялися тому лише вказівками на близьке мовне споріднення полабської і лужицької мов в основному в галузі фонетики. В 1868/1869 навчальному році Густав Кубаш у доповіді про полабських слов'ян, про словник Генніга, повторив неправильні дані Е. Цігена, згідно з якими ще в першій половині XIX ст. старші люди в Люховському і Вустровському районах говорили по-полабськи. На засіданні 12 травня 1872 р. вивчалася історія за К. А. Єнчем, в 1891—1892 рр. Якуб Кшіжан мав доповідь про полабських слов'ян в середині XII ст., а в 1892/1893 навчальному році Міхал Шевчик читав реферат про полабські мовні пам'ятки.

Наведений матеріал свідчить про те, що йшлося лише про певні інформації про полабських слов'ян та їх мову з метою розширення відомостей сербовчан про близьке, але вже вимерле слов'янське плем'я.

Після кількарічної перерви знову розпочалося вивчення слов'янських мов. На засіданні «Сербовки» 6 січня 1867 р. говорилося, що на тих засіданнях, де не буде декламацій лужицької поезії, поступово вивчатимуться окремі слов'янські мови. 27 січня 1867 р. розпочалося вивчення російської мови, а 10 лютого була лекція про сербохорватську мову. Через тиждень відбулося знайомство з болгарською мовою в порівнянні з лужицькою. Про ці вправи голова «Сербовки» писав: «Напевно, навіть з цих невеликих зразків кожен з нас міг пізнати, як близькими є між собою слов'янські мови, а особливо: яку ще велику силу і багатство зберегла в собі серболужицька мова після вікового онімечення і занедбання» (27 січня 1867 р.). В дусі модного тоді порівняння младограматиків підкреслювався старовинний характер лужицької мови і імунітет проти іншомовних впливів у галузі морфології. Твердження це мало емоціональний характер, спеціально підняте для виховання народу в національному дусі. Рівночасно прославлялася краса і значення рідної мови.

Пропагандистом болгарської мови в «Сербовці» став гімназист Франц Мерчінк¹². Будучи ще шестикласником, він читав на засіданні переклад казки Дядо-господ (пор. «Сербовка», № 25, 1870—1871), зроблений за чеським перекладом К. Я. Ербена.

Не має великого значення, чи Ф. Мерчінк зробив свої переклади з болгарського оригіналу, чи з чеського перекладу, головне те, що в програмі занять «Сербовки» впровадив болгарську проблематику і знайомив з нею своїх земляків. Таке ж значення мали реферати Якуба Ренча про Болгарію та її жителів (1882/1883 навчальний рік), а також інформація Бярната Гічки про болгарську народну поезію (1888/1889 навчальний рік).

Сербохорватська і словенська мови не дочекалися в «Сербовці» особливої уваги. Про них говорилося лише у зв'язку з іншими слов'янськими мовами (вперше досить детально 10 лютого 1867 р.). Було, правда, здійснено декілька перекладів народних пісень і поезій (наприклад, Горником), але не знайшлося нікого, хто систематично займався би дослідженням південнослов'янських мов і літератур.

В 70-х роках у «Сербовці» значно зріс інтерес до вивчення російської мови. На засіданні 4 грудня 1870 р. семінаристи вивчали росій-

¹² Фр. Мерчінк (1852—1910) популяризував також лужицько-російські взаємини. В 1870—1874 рр. він декілька разів робив доповіді про російських письменників і пропагував потребу вивчення російської мови (див. далі). В 1875 р. залишив Лужицьку семінарію і вирішив студіювати слов'янську філологію. В січні 1879 р. виїхав у Росію і став домашнім учителем в сім'ї графа Самаріна. Згодом працював учителем гімназії в Москві.

ську азбуку і читали переклад М. Горника «Слова о полку Ігоревім» (запис у «Сербовці» зроблено в 1853—1854 рр., с. 127—141). До цього додав Фр. Мерчінк доповідь про деякі назви міфологічних істот з цієї ж пам'ятки.

На засіданні 3 березня 1873 р. Фр. Мерчінк дав пропозицію, щоб у «Сербовці» була заснована «Слов'янська бесіда». Її завданням мало б бути, передусім, вивчення російської мови, «тому що вона дедалі більше стає мовою вчених слов'ян», а також ознайомлення її членів з широкою славістичною тематикою. На наступному засіданні 10 березня обговорювалися організаційні питання нового товариства. Всі члени «Сербовки» (крім голови, який готувався до екзамену на атестат зрілості) зобов'язалися регулярно відвідувати засідання товариства, які мали відбуватися один раз на тиждень (протягом двох годин) під керівництвом М. Гаттали. В центрі програми стояло вивчення російської мови, в чому великі услуги слід було чекати від Фр. Мерчінка.

Однак «Слов'янська бесіда» не розпочала, мабуть, своєї діяльності. У всякому випадку в наступних томах «Сербовки» нема жодних про це згадок. Певне відношення до неї міг мати реферат Міклавша Бедриха на засіданні 27 квітня 1873 р., в якому він доказував переваги від знання російської мови. Він вказав на практичну користь від цього кожному сербовчанину, а також на можливість співставлення російської мови з серболужицькою мовою, що може сприяти поглибленню знань рідної мови¹³.

Друга хвиля інтересу до російської мови, до російської літератури та історії російського народу піднялася в «Сербовці» 1876—1878 рр. у зв'язку з національно-визвольною боротьбою балканських народів проти турецької феодальної окупації. В літньому півріччі 1876/1877 навчального року головою «Сербовки» став Якуб Барт Цішинський, який під впливом балканських подій включив у програму засідань найбільшу досі кількість годин з російською тематикою. Юрій Лібш приготував короткий огляд російської історії (читав його на семи засіданнях від 21 квітня до 9 червня), Якуб Барт вчив російської граматики (28 квітня—26 травня), виголосив реферат про російську мову і її традиції (6 травня), читав і коментував байки Крилова і інших авторів (28 квітня по 5 травня). Проросійським був також реферат Лібша про поширення і кількість слов'янських народів (10 червня).

В контексті європейських подій це була виразна демонстрація малої групи лужицьких студентів у Празі і вияв її симпатії до російського народу-визволителя балканських народів. Мабуть, саме так розуміли діяльність Барта церковні власті, тому він змушений був через півроку залишити свою функцію голови організації при неясних і незвичних обставинах¹⁴.

Вивчення слов'янських мов, зв'язаних прямо або непрямо з ознайомленням з літературою і історією слов'янських народів, принесло протягом існування «Сербовки» добрі плоди¹⁵. Сербовчани відходили в само-

¹³ У протоколі названого засідання записано між іншим: «Крім того, тільки вивчаючи чужу братню мову, можемо досконало вивчити свою рідну мову, а російська мова в цьому відношенні має особливо велике значення».

¹⁴ Пор.: Petr J. Jakub Bart Cisinski i walka o wyzwolenie Bulgarii 1877—1878. Księga referatów z sesji naukowej poświęconej J. Bartu Cišinskiemu odbytej w Warszawie w styczniu 1972 roku. Warszawa, 1974 (в друку).

¹⁵ Коли «Сербовка» святкувала в 1856 р. перший свій десятилітній ювілей, покровитель В. Ганка записав у щоденник гуртка слова задоволення, які закінчуються так: «Також радістю наповнює прогрес у стилі, що вигідно відрізняється від колишнього стилю, що пахнув німецьким духом, а це власне наслідок того, що учасники наших засідань перекладали з усіх слов'янських мов, особливо народні пісні». (Див.: «Сербовка», 1855—1856, с. 33). Була це передусім заслуга молодого М. Горника (див. вище). Подібні похвали чеських покровителів записані також у наступних томах «Сербовки».

стійне життя, здобувши свідомість про приналежність до великої слов'янської сім'ї народів і переконання в потребі активно захищати і розвивати свою рідну мову і культуру. В лужицькому суспільстві ці фактори надавали сил в боротьбі серболужицької дрібної буржуазії проти пережитків феодалізму і капіталістичного гніту. Розвинуті слов'янські мови були для них зразком удосконалення і збагачення лужицької літературної мови.

ЯН ПЕТР

ИЗУЧЕНИЕ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ В ПРАЖСКОЙ «СЕРБОВКЕ»

Резюме

На основании архивных материалов и малоизвестных публикаций в статье подробно излагаются планы занятий славянскими языками лужицких студентов в Праге, описывается методика преподавания языков и учебный процесс. Знание славянских языков должно было, по мнению руководства кружка «Сербовка», способствовать более глубокому изучению родного языка, а также углублению национального самосознания лужицких сербов в XIX в. Большую роль в их лингвистической подготовке сыграли видные чешские ученые Добровский, Ганка, Гаттала и др. Отдельные члены «Сербовки» очень серьезно занимались созданием нового лужицкого правописания, пособий по изучению формировавшегося верхнелужицкого литературного языка. Заметную роль в его формировании сыграло серьезное изучение молодыми лужичанами других славянских языков.

К. К. ТРОФИМОВИЧ

НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ ЛУЖИЦЬКИХ СЕРБІВ І ФОРМУВАННЯ ВЕРХНЬОЛУЖИЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В 30—70-х РОКАХ ХІХ СТОЛІТТЯ

Середина ХІХ ст. у Німеччині відзначається бурхливим розвитком капіталізму. Росла тяжка індустрія, будувалися залізниці, створювалися банки та акціонерні товариства. Німеччина ставала все більш впливовою силою в Європі.

У Лужиці, що була розташована на території Саксонії і Пруссії, капіталістичні підприємства розвивалися набагато повільніше, ніж в інших частинах Німеччини. Маленький, відсталий в економічному і культурному відношеннях народ не міг створити свою власну економічну базу. В інгральній частині загальнонімецького ринку — Лужиці, незважаючи на появу капіталістичних відносин у місті і селі, ще не зародилися серед слов'янського населення (лужицьких сербів) характерні для капіталістичної формації антагоністичні класи: національна буржуазія і робітничий клас. Вихідці із середовища сербів-лужичан, які потрапляли на капіталістичні промислові підприємства, протягом одного покоління германізувалися і втрачали зв'язок з національною субстанцією¹. Напівпролетаріат, тобто сільські бідняки, що були зв'язані з землею, але працювали на промислових підприємствах і залізниці на більш-менш

¹ Nedo P. Grundriss der sorbischen Volksdichtung. Bautzen, VEB Domowina-Verlag, 1966, S. 19.

постійній роботі, не були цілковито залежними від капіталістичних підприємств і не могли виробити в собі класової пролетарської свідомості. Економічно слабкі підприємці серболужицького походження не були в стані консолідуватися у клас національної буржуазії. Капіталісти, підприємства яких досягали високого економічного рівня, відрікались від свого народу, проголошували себе німцями, щоб витримати конкуренцію з крупними підприємцями (німцями).

Збереження серболужицької народності у новому буржуазному суспільстві капіталістичної Німеччини було результатом специфічного суспільного розвитку лужицьких сербів у державах Німеччини того часу. Звичайно, ця народність знаходилася на вищій стадії розвитку, ніж у попередній формації (феодалізмі) ².

У лужицьких сербів, як і в інших слов'янських народів, сформувалася у ХІХ ст. нова національна культура ³.

Становлення нової серболужицької народності, що відповідала новій історичній ситуації в Німеччині, відбувалося в період національного серболужицького відродження, початок якого відносять до 30—40-х років ХІХ ст. Не слід змішувати понять «пробудження національної самосвідомості» і «національне відродження». Пробудження національної самосвідомості у окремих осіб або в дуже вузьких колективах могли виникати (звичайно, з наступним затуханням) задовго до національного відродження ⁴.

У ширших колах суспільства національна самосвідомість поширюється на початку ХІХ ст. «поступово і в різних районах з неоднаковою інтенсивністю» ⁵. Однак достатньо активних дій, спрямованих на послідовне і організоване залучення лужицького народу у національне життя в той час майже не спостерігалось. Відродження характеризується активними процесами ⁶, що відбувалися в суспільному житті Лужиці (жвава діяльність гуртків і товариств, бурхливий розквіт літератури і музичного мистецтва, залучення широких верств населення до політичної боротьби тощо).

У названий вище період тільки в е р х н ь о л у ж и ц ь к а етнічна субстанція в силу багатьох причин виявила життєву силу і спроможність боротися з переважаючою німецькою стихією за збереження і дальший розвиток слов'янської культури предків. У нижніх лужицян тільки в останній чверті ХІХ ст. під впливом національного руху у Верхній Лужиці з'являються ознаки розвитку національної самосвідомості, однак

² Агаєв про такі народності говорить: «При капіталізмі відбувається й інший процес: феодальні народності переростають не тільки в буржуазні нації, але й у новий історичний тип народності — в буржуазні народності». Агаєв А. Г. К вопросу о теории народности. Закономерности социалистического развития народностей в СССР. Махачкала, 1965, с. 83.

³ Термін «національний» співвідноситься не з терміном «нація», а відповідає поняттям «національність», «народність».

⁴ П. Новотний твердить, що формування національної самосвідомості у лужицьких сербів відбувалося внаслідок контактів лужицьких діячів культури з ученими і літераторами інших слов'янських народів уже в ХVІ ст. (Nowotny P. Die Bedeutung der slawischen Wechselseitigkeit für die Entwicklung der sorbischen Literatur und Wissenschaft besonders in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts. — «Zeitschrift für Slawistik», № 8/2, s. 211).

⁵ Šofta J. Zur Frage der Herausbildung des Nationalbewusstseins bei den Lausitzer Sorben in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. — «Lëtópis, Jahresschrift des Instituts für sorbische Volksforschung», В, 1968, № 15/2, S. 223.

⁶ Спробу визначення лужицького національного відродження зробив Ф. Метшк. «Під цією традиційною назвою приховуються численні симптоми буржуазного становлення нації, незважаючи на те, що у протилежність до інших західно- і південнослов'янських народів цей процес у лужицьких сербів залишився незавершеним» (Mětšk F. Einige Erwägungen über die Auswirkungen der territorialen Veränderungen zu Beginn des XIX. Jh. auf die sorbische Nationalität. — «Lëtópis, Jahresschrift...», В, 1962, № 9 (1, S. 69).

результативних колективних дій, спрямованих на захист і розвиток серболужицької культури, тут по суті не було⁷.

Боротьбу проти денационалізації (германізації), за збереження, продовження і розвиток національної слов'янської культури в Лужиці гальмували численні фактори: а) територіальна (адміністративна) роз'єднаність лужицьких сербів⁸; б) наявність двох віросповідань (католики (меншість) і протестанти насилу поборювали взаємну неприязнь, що склалася протягом багатьох поколінь)⁹; в) сильний соціальний і національний гніт (у Лужиці створилася ситуація, коли правлячі (експлуаторські) класи були німецької національності, а лужичани в цілому творили експлуатовану частину суспільства)¹⁰; г) глибоко закорінена байдужість широких мас населення до свідомого культивування мови, культури предків — наслідок багатоговікового нав'ювання лужичанам їх неповноцінності¹¹; д) відсутність лужицьких установ, які б підтримувалися державою; е) нечисленність серболужицького населення¹². Останній фактор слід вважати найголовнішим, бо всі інші прямо або посередньо виникали у зв'язку з тим, що кількість серболужицького населення в порівнянні з пануючою німецькою нацією в Німеччині була мізерною.

В умовах прискороного розвитку капіталізму, внаслідок законодавчого скасування феодальної конституції, помітного соціального прогресу в середовищі звільнених від панщини селян¹³, а також під впливом ідей липневої революції 1830 р. у Франції та чуток про успіхи національних рухів у слов'янських країнах, суспільне життя лужичан значно активізувалося. Цьому сприяли також хвиля народних бунтів і повстань, яка прокотилася по Німеччині з серпня 1830 р. по січень 1831 р., мітинги і масові зльоти («Гамбахське свято» у 1832 р.) та ін. Все це створювало ґрунт для дальшого прогресивного формування суспільної свідомості в широких колах населення. На цій основі у Верхній Лужиці в 30-х роках виник серболужицький національний рух, який мав орієнтацію на дальший прогрес суспільства. Тоді пішло в народ нове покоління лужицьких учителів, просякнутих демократичними ідеями: Я. Ю. Мельда (1814—1894), Я. Б. Мучінк (1822—1904), Я. Радисерб-В'єля (1822—1907),

⁷ Jenč R. Stawizny serbskeho pismowstwa, dzěl I. Budyšin, 1954, s. 464; Piotrowski B. Rzady niemieckie Saksonii i Prus a ruch narodowo-kulturalny Serbów Lużyckich 1815—1919. Poznań, 1971, s. 45; Mějšk F. Chrestomatija dolnoserbskego pismowstwa, zw. I. Berlin, 1956, s. 190; Solta J. Zur Frage der Herausbildung..., S. 233.

⁸ Лужиця з автохтонним слов'янським населенням після Віденського конгресу була розділена на три частини: саксонський крайсдірекціонсбецірк Будишин (пізніше «крайсгаултманншафт Бауцен»), сілезький регірунгсбецірк Лігніц та бранденбурзький регірунгсбецірк Франкфурт (два останні у складі Прусії).

⁹ Michalk S. Kulowski dialekt džensa a před 300 lětami. — В кн.: Sorabistiske připoiski k VI. mjezynarodnemu kongresej slawistow w Praze 1968. Budyšin, LND, 1968, s. 39.

¹⁰ Лаптева Л. П. О национальном возрождении у лужицких сербов. — У зб.: Вопросы первоначального накопления капитала и национальные движения в славянских странах. М., «Наука», 1972, с. 98—99.

¹¹ «Для освіченого лужицького серба вповні було досить німецької літератури» — писав польський сорабіст XIX ст., що добре знав стосунки в Лужиці (Pałcsewski A. J. Jan Ernst Smoler. Ustęp z historii narodowego odrodzenia Górnych Lużyc. Warszawa, 1883, s. 37). Селяни продовжували жити в традиційній общині. «Сім'я, яка трималася на патріархальній владі батька і виховній ролі матері, сільська корчма, а також церква продовжували залишатися основними центрами духовного і громадського життя»; Piotrowski B. Rzedy..., s. 26.

¹² В 1832 р. було понад 127 тисяч лужицьких сербів (верхніх та нижніх), у 1841—понад 132 тисячі, у 1858 — майже 160 тисяч. Докладніше про статистику лужицьких сербів див.: Tschernik E. Die Entwicklung der sorbischen Bevölkerung von 1832 bis 1945. Eine demographische Untersuchung. Berlin, 1954.

¹³ У Пруссії зрушення панщини відбулося в 1819—1821 рр., у Саксонії — в 1832 році.

Я. Бартко (1821—1900), К. А. Коцор (1822—1904) та інші. Вони сприяли прониканню освіченості в народ, стимулювали розвиток серболужицької національної культури¹⁴.

Якщо в усій історії Лужиці, включаючи першу чверть XIX ст. спроби окремих лужичан піднести свій народ на боротьбу за національні права носили епізодичний і неорганізований характер, то в 30—40-і роки XIX ст. картина міняється. Лужичани стають новою суспільною силою в Пруссії та Саксонії. Вони раніше були окремою слов'янською стихією суспільства, яка відрізнялася багатьма етнічними, економічними і навіть класовими показниками. Ця окремість в першу чергу виражалася різницею в мові лужичан і німців. Нерозуміння лужицькими сербами мови правителів і панів змушувало останніх в різні часи, починаючи з Реформації, рахуватися з цим фактом. Тому лужицька мова мала певне, хоч дуже обмежене, застосування в церкві, окремих судах і школах.

Запровадження лужицької мови в школи, церкву, широке застосування її в пресі, в літературі і т. д. стало турботою досить численного загону освічених людей, ідейно об'єднаних інтелігентів. Заклики молодих ентузіастів все частіше доходили до свідомості простого народу, який уже в процесі боротьби за соціальні права почав відчувати свою силу, своє положення в суспільстві.

Вершиною суспільної активності лужицьких сербів була революція 1848—1849 рр. Вона розбудила маси серболужицького народу, який терпів соціальний та національний гніт, посилила його суспільну свідомість, формувала демократичний світогляд.

Незважаючи на те, що лужицькі трудящі не застосовували радикальних засобів боротьби¹⁵, революція показала, що у лужицькому національному відродженні боротьба селян у той час становила основний і прогресивний компонент¹⁶.

Після поразки революції 1848—1849 рр. інтенсивність національного руху значно падає. Як у селян, так і в інтелігентів інтерес до боротьби за національні права послабився¹⁷. Однак «будителі» не покинули розпочатої справи і домоглися нового піднесення національного руху в 60-ті роки¹⁸, але тепер уже вся увага концентрувалася виключно на питаннях культури. Такий стан зберігається до кінця періоду, що називається національним відродженням (до 70-х років XIX ст.). Національний рух лужицьких сербів зберіг тільки одну форму виявлення: захист і розвиток національної культури.

Прапором боротьби лужицьких сербів за національні права, розвиток, розширення і визнання їх культури, за пробудження національних

¹⁴ Šolta J. Über die aktive Rolle der Volksmassen in der Geschichte der Sorben. — «Cytaj a roścoš — Mjasecna pšiloga Nowego casnika», 1972, 29. VII., s. 7.

¹⁵ Šolta J. Serbja w byrgarsko-demokratiskej rewoluciji 1848—49. Budyšin, LND, 1973, s. 10—22; Kunca P. Serbske towarstwowe hibanje w pruskej Hornjej Lušicy. — «Předženak», 1973, 17. III, s. 11; Burska peticija. Mačična pećicija. — «Předženak», 1972, 10. VI, s. 10; Hartstock E. Die sorbische nationale Bewegung in der sächsischen Oberlausitz während der bürgerlich demokratischen Revolution 1848—49. — «Lětopis, Jahresschrift...», B, 1969, № 16/2, S. 211—217; Hartstock E. Zur Bauernbewegung im sorbischen Gebiet der sächsischen Oberlausitz 1848/1949. — «Lětopis, Jahresschrift...», B, 1965, № 12, S. 117—143.

¹⁶ Hartstock E. Zur Bauernbewegung..., S. 141; Пор. також: Šolta J. Serbja w byrgarsko-demokratiskej rewoluciji..., s. 13.

¹⁷ Brankačk A. Položenje Serbow Hornjeje a Delnjeje Lužicy w lětach 1850—1871. — В кн.: Serbscina, džěl II, Mały Wjelkow, 1956, s. 849; Cyž J. Listowanje J. E. Smolerja z Korlu Awgustom Jenčom w l. 1848—1883. — «Lětopis Instituta za serbski ludospyt w Budyšinje», A, 1972, № 19/2, s. 225.

¹⁸ Brankačk A. Korla Awgust Kocor a jeho doba. — В кн.: Košćiów Z. Korla Awgust Kocor. Wobraz žiwjenja a skutkowanja. Budyšin, LND, 1972, s. 17.

почуттів в широких масах населення була мова — найяскравіша ознака народності і нації.

Віднесення верхніх і нижніх лужичан до однієї чи двох народностей — питання дискусійне. На наш погляд, існує єдина лужицька народність, яка говорить однією мовою (народною). Наявність двох письмових традицій і літературних мов не може похитнути такої концепції¹⁹.

Протягом довгих віків лужичани терпіли соціальний і національний гніт. Навіть ті німці, які належали до експлуатованих класів суспільства, вважали себе людьми вищого рангу в порівнянні з лужичанами. Панівні класи (німці) навювали корінному слов'янському населенню його неповноцінність, насміхалися з його «грубої» мови²⁰. Багато документів свідчать про законодавчі обмеження у користуванні лужицькою мовою, а навіть про заборону користування нею у громадських місцях²¹. Тому немає нічого дивного, що лужицькі серби соромилися своєї мови, воліли в громадських місцях говорити неправильною німецькою мовою²². Це призводило до псування рідної мови, до її замкнутості, закривало шляхи до збагачення мови за рахунок внутрішніх ресурсів.

Більшість сільського населення ще в середині XVIII ст. не знала німецької мови, проте її вплив був помітним. До початку XIX ст. у лужицькій мові було вже багато германізмів не тільки у лексиці і фразеології, але й у словотворенні та граматиці²³.

Мова творів літератури була в той час слабо розвинена, бо тематична одноробкість (релігійна тематика) не давала простору для збагачення виражальних засобів.

Однією з головних перешкод у розвитку верхньолужицької літературної мови була наявність двох літературних традицій. Від початку виникнення письменства у верхніх лужичан відбувся поділ на дві самостійні літератури: католицьку та протестантську, які створили свої окремі мовні норми. Хоча вони мало чим відрізнялися²⁴, все ж конфесійна неприязнь обох груп населення не дозволяла перебороти дуалізм у літературній мові.

Бідність мови лужицького письменства була спричинена також і тим, що ця мова ніколи не була мовою викладання у школах²⁵, а в судах і церкві — стильово дуже обмежена. Крім того, в різних місцевостях вона мала надзвичайно сильну печать місцевих говірок.

Лужицька мова, яка була засобом спілкування лише в сім'ї та колі односельців, у Верхній Лужиці в період відродження стала основним

¹⁹ Die Sorben. Wissenwertes aus Vergangenheit und Gegenwart der sorbischen nationalen Minderheit. вид. 2. Bautzen, 1966, S. 159; вид. 3, Bautzen, 1970, S. 129—130; Fasske H. Пер. на H. Šewc, Gramatika hornjoserbskeje řeče. Budyšin, 1968, 320 s. — «Lětopis Instituta...», A, 1969, № 16/2, s. 244—245; Šwjela G. O srbské narodnosti v Dolní Lužici. — «Slovanský přehled», roč. 4, 1902, s. 213; Löttsch R. Einheit und Gliederung des Sorbischen. Berlin, 1965; Matyniak S. A. i M. Parczewscy w stosunkach polsko-lużyckich. — У кн.: Polsko-lużyckie stosunki literackie. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1970, s. 92.

²⁰ Mětšk F. Einige Erwägungen..., S. 70.

²¹ Mětšk F. Die Stellung der Sorben in der territorialen Verwaltungsgliederung des deutschen Feudalismus. — Spisy Instituta za serbski ludospyt, č. 43. Bautzen, VEB Domowina—Verlag, 1968, S. 133—152.

²² Про це в 1840 р. писав Парчевський: «В. Будишині добре одягнена людина, яка промовила по-сербськи, звертала на себе увагу пішоходів». Parczewski A. Jan Ernst Smoler..., s. 22—23.

²³ Michalk F. Latinizmy a germanizmy v řeči J. H. Swětlika. Přinošk k stawiznam hornjoserbskeje spisowneje řeče. — «Lětopis Instituta...», A, 1972, № 19/1, s. 52—106.

²⁴ Див.: Schuster-Šewc H. Die Geschichte der sorbischen Schriftsprache (Ein Grundriss). — У зб.: Славянська філологія, т. 3. Доклади, съобщения и статии по езикознание. София, 1963, с. 138—139.

²⁵ Reuther M. Beiträge zur Geschichte des deutschen und sorbischen Elementarschulwesens der Stadt Bautzen bis zum Jahre 1873. — «Lětopis Instituta...», A, 1953, № 1, s. 121—153.

засобом пробудження національної самосвідомості, інструментом боротьби за соціальні і національні права, а користування нею стало пробним каменем свідомості кожного члена лужицького суспільства. Як від знаряддя боротьби, від мови вимагалася відточеність, вигостреність, гнучкість, стабільність норм, багатство лексики і фразеології. Це розуміли лужицькі «будителі», тому в основу своєї діяльності вони поклали боротьбу за мову взагалі і створення літературної мови зокрема. Зрештою, вони бачили на прикладі інших слов'янських народів, що відстоювання прав рідних мов і створення їх літературних варіантів в значній мірі визначало успіхи національних рухів ²⁶.

Боротьба за лужицьку мову в школах йшла з перемінним успіхом, і хоч не вдалося провести якихось революційних реформ, все таки деякі досягнення були ²⁷.

Значну роль у справі прилучення лужичан до читання літератури рідною мовою відіграли гуртки для вивчення верхньолужицької літературної мови, які створювалися в гімназіях та університетах ²⁸.

Видання періодичної преси верхньолужицькою мовою і поширення її серед передових кіл населення привчали лужицьких сербів до читання рідною мовою і до засвоєння ідей і ідеалів, які пропагувалися діячами відродження. Ці завдання виконували журнали, газети і календарі-альманахи, хоч видавати було їх надзвичайно трудно ²⁹.

Видавнича справа, викладання мови в окремих школах, спроби видання підручників виявили, що мова письменства XVIII—початку XIX ст. не була пристосована до нових згадань. Необхідно було збагатити її за рахунок народних елементів і запозичень (у першу чергу з слов'янських мов), але відбір треба було провадити дуже обережно, щоб не засмітити мову новими германізмами. Виникають спроби кодифікації літературної мови. Так, у 1830 р., після сторічної перерви, з'явилася граматика Андрія Зейлера ³⁰. Через одинадцять років видав більшу граматику інший видатний діяч відродження Я. П. Йордан ³¹. Дві граматики в короткий строк у маленького народу, який тільки-но почав пробуджуватися до національного життя, — успіх великий. Шкода тільки, що у протестанта Зейлера і католика Йордана не було повної єдності в нормалізації літературної мови, хоч у Йордана помітні певні тенденції до зближення «католицької» мови до мови протестантів.

Необхідність створення єдиної літературної мови розуміло багато інтелігентів. Ряд письменників і вчених різного віросповідання свідомо

²⁶ Обушенкова Л. А., Фрейдзон В. И. О влиянии национально-освободительного движения славянских народов на развитие их национально-самосознания (конец XVIII—70-е годы XIX в.). — У кн.: История, культура, этнография и фольклор славянских народов. Доклады советской делегации на VII Международном съезде славистов. М., «Наука», 1973, с. 136.

²⁷ Reuther M. Beiträge..., S. 149—153.

²⁸ «Серболужицьке товариство проповідників» в Лейпцігу (поновлене в 1814 р.), «Академічне товариство для вивчення історії Лужиці і серболужицької мови» у Вроцлаві (засновано в 1838 р.). «Сербовка» (1846) при Лужицькій семінарії в Празі, «Будишинське слов'янське товариство» (1839 р.). Пор.: Handrik. Stawizny Serbskeho Seminara w Praze. Casopis Mačicy Serbskeje, 1930, č. 157, s. 3—22.

²⁹ Протягом півроку 1842 р. виходив журнал «Jutnička» («Зоря»), з 1842 р. — «Tudženska powina» («Тижнева газета»; в 1854 р. вона була переіменована в «Сербську газету» — «Serbske powiny»), тираж якої в революційному 1848 р. зріс з 200 до 350 примірників. У 1848 р. протягом деякого часу виходив радикальний «Serbski powinikar» («Сербський новинкар»). Великою популярністю користувався народний календар-альманах «Předženak» («Прядильник» — з 1855 р.), який друкувався величезним тиражем — 3000 примірників. Пізніше (у 70-ті роки) тираж його піднявся до 5000 примірників. Виходили також релігійні протестантські та католицькі періодичні видання.

³⁰ Seiler A. Kurzgefasste Grammatik der Sorben-Wendischen Sprache nach dem Budissiner Dialekte. Budissin, 1830.

³¹ Jordan J. P. Grammatik der wendisch-serbischen Sprache in der Oberlausitz. Im Systeme Dobrowsky's abgefasst. Prag, 1841.

прагнули наблизити свою мову до мови своїх конфесіональних антіподів. Однак вирішальну роль у створенні єдиної верхньолужицької літературної мови відіграло наукове товариство «Матиця сербська», створене у 1847 р. на зразок подібних організацій у інших слов'янських народів. Журнал цього товариства «*Casopis Maćicy Serbskeje*» був покликаний теоретично і практично вирішити об'єднання двох варіантів літературної мови. На його сторінках були опубліковані правила орфографії та уніфікований варіант граматики, а згодом регулярно висвітлювались різні питання з галузі нової літературної мови. Справою нормалізації верхньолужицької літературної мови займався й белетристичний журнал «*Lužičan*», який вів, між іншим, боротьбу з германізмами і засміченістю мови непотрібними елементами.

Пуризм відіграв у становленні і розвитку верхньолужицької літературної мови помітну роль. Він торкнувся як граматичного ладу, так і словникового складу мови, хоча лексика при становленні норм літературної мови в першу чергу відчула на собі пуристські тенденції. Це видно навіть із словника Я. А. Смолера³², який ряд поширених германізмів відкинув, інші помітив хрестиком, рекомендуючи замінити їх старими лужицькими словами.

Всі лексикографи³³ і письменники боролися з лексичними германізмами, керуючись суб'єктивним «мовним чуттям», тому якоїсь послідовності у цій спільній акції не було. Ряд слів, названих Смолером чужими, продовжували вживатися в літературі, бо письменники не знали, як їх замінити, або не відчували їх німецького походження.

Пуризм торкнувся також і граматики, але ті граматичні германізми, які приютили в лужицьку мову, давно і міцно у ній вкорінилися, ніколи не виключалися з цієї системи³⁴. У ряді випадків пуристи оголошували війну серболужицьким мовним новоутворенням, які виникли без іншомовного впливу. Борці за чистоту мови вимагали повернення до таких форм, які були властиві старій мові і які мали паралелі в інших слов'янських мовах³⁵.

Фактично до кінця періоду відродження єдина верхньолужицька літературна мова не встигла стабілізуватися. Співіснували тепер уже три варіанти: «католицька», «протестантська» і «матична», тобто мова видань «Матиці сербської». Але справа «будителів» не пропала. Літературна мова, створена в колі членів «Матиці», в останній чверті XIX—на початку XX ст. переборола нездорові пуристські тенденції і почала завойовувати чільне положення у літературі. Остаточна перемога єдиної верхньолужицької літературної мови настала, однак, тільки в новій державі німецьких робітників і селян — у Німецькій Демократичній Республіці.

Змагання за створення верхньолужицької літературної мови було органічно пов'язане з боротьбою за утвердження і розвиток національної культури. Фольклористична діяльність Я. П. Йордана, Г. Зейлера, Я. Радисерба-В'елі диктувалися не тільки жагою вивчення тематики і

³² Schmalzer J. E. Njemsko-Serbski Słownik. Z wuloženjom powšitkomneho Serbskeho prawjepisanja. Bautzen, 1843.

³³ Особливо ж Пфуль у видатній лексикографічній роботі: Pfu l. Lužiski serbski słownik. Spisał a pod sobuskutkowanjom Seilerja a Hörnika wudal w Budyšinje, 1866.

³⁴ Löttsch R. Einige Auswirkungen des Purismus auf die grammatische Normierung slawischer Schriftsprachen. — У кн.: Sorabistische přinoški k VI mjezynarodnemu kongresej slowistow w Praze 1968. Budyšin, 1968, s. 31.

³⁵ Див.: Stone G. Lexical Changes in the Upper Sorbian Literary Language during and following the National Awakening. — «Lětopis Instituta...», A. 1971, № 18/1, s. 1—127; Stone G. Der Purismus in der Entwicklung des Wortschatzes der obersorbischen Schriftsprache. — У кн.: Přinoški k serbskemu rěcespytej. Budyšin, 1968, s. 152—157; Stone G. The Germanisms in Smoler's Dictionary (Njemsko-Serski Słownik, 1853). — «The Slavonic — East European Review», vol. 44, № 103, July, 1966, p. 298—305.

форм народних пісень, приказок і прислів'їв, але нагальною потребою збагачення мови творів новими народними елементами. Я. А. Смолер у додатку до своєї епохальної збірки народних пісень³⁶ опублікував правила нової орфографії, зробив огляд діалектів. Для цього визначного діяча лужицького національного відродження мова була і першоелементом, і засобом розвитку національної культури.

Відомі в історії лужичан свята пісні, які відіграли у збудженні національної самосвідомості надзвичайно велику роль³⁷, водночас були засобом популяризації літературної мови, бо більшість творів спеціально створювалася для цих заходів поетом Г. Зейлером (у співдружності з композитором К. А. Коцором).

З усієї сукупності культурних надбань у період національного відродження художня література, звичайно, мала особливе значення для розвитку верхньолужицької літературної мови. Поети Г. Зейлер і Я. Цесля, новеліст Я. Радисерб-В'єля, прозаїк Я. Б. Мучінк, сатирик Ю. Е. В'єлян і інші заклали основу стильової диференціації мови художньої літератури. В журналах з'явилися зразки публіцистичної літератури, науково-популярної прози в області гуманітарних наук, а навіть наукові праці в галузі геології, біології, хімії та інші³⁸. Це свідчить про те, що верхньолужицька літературна мова у період відродження мала вже міцний фундамент для майбутньої багатофункціональної, полівалентної літературної мови верхніх лужичан. Такою вона стала в наш час, коли лужицька культура є невід'ємною складовою частиною культури всього населення Німецької Демократичної Республіки, що буде соціалізм³⁹, де піклування про розвиток мови національної меншості гарантоване законом і всіляко підтримується державою⁴⁰. Лужицькі серби вбачають у цьому торжество ленінської національної політики, справедливо вважають, що зразком для правильного вирішення національного питання в НДР є перша в світі держава робітників і селян, заснована В. І. Леніним — великий багатонаціональний Радянський Союз:

К. К. ТРОФИМОВИЧ

НАЦИОНАЛЬНОЕ ДВИЖЕНИЕ ЛУЖИЦКИХ СЕРБОВ И ФОРМИРОВАНИЕ ВЕРХНЕЛУЖИЦКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА В 30—70-х ГОДАХ XIX ВЕКА

Резюме

Общественное движение, активизировавшееся в связи с бурным развитием капитализма в Германии, охватило также маленький славянский народ, населявший часть Саксонии и Пруссии. Национальное движение лужицких сербов не было ограничено борьбой за сохранение и развитие культуры предков, однако этот аспект борьбы был ведущим. Создание единого литературного языка для всех слоев населения было одной из главнейших задач лужицкого национального движения. Препятствовала этому не только шовинистическая политика правящих классов, но и конфессиональная разобщенность лужицких сербов. Хотя к концу указанного периода единый литературный язык не стал главенствующим в литературе, тем более не стал средством общения широких масс, однако его крепкий фундамент уже был заложен.

³⁶ Haupt L., Smoler J. E. Pjesnički hornych a delnych Lužiskich Serbow. Grimma, 1841.

³⁷ Brankač A. Korla Awgust Kocor..., s. 8; Bogusławski W. Hórník M. Historija serbskeho naroda. Budyšin, 1884, s. 128; Mlynkowa M. Wučbnica za stawizny serbskeje literatury, dźěl 1. Berlin, «Volk und Wissen», 1958, s. 134.

³⁸ Здебільшого ці публікації з'являлися в «Журнали Матиці сербської» (Casopis Maćicy Serbskeje).

³⁹ Kola C. Kultura w našim času. — «Rozhlad», 1973, № 8, s. 281—286.

⁴⁰ Cyž B. Die DDR und die Sorben. Bautzen, VEB Domowina-Verlag (1969), S. 359—521.

ТИПИ АБСТРАКТНИХ НАЗВ ДІІ У ЧЕСЬКІЙ МОВІ

У науковій і навчальній мовознавчій літературі є розходження в погляді і трактуванні абстрактних назв дії. Одні автори відносять їх до «узагальнюючих абстрактних назв», інші просто до назв дії, хоча маються на увазі аналогічні словотворчі структури, наприклад, віддієслівні іменники на означення дії: *volání, palení, hnutí*.

Таке розчленовування назв згаданого словотворчого розряду вносить неясність у визначення і розуміння категорії абстрактних назв.

До розряду абстрактних назв дії належать іменники віддієслівного походження з властивими їм суфіксальними морфемами. Всі вони вказують на предметно виражену дію без зв'язку з агенсом і, як правило, не вживаються в формах множини.

Такому загальному визначенню не може перешкодити факт неоднакового з узагальненням ступеня абстрактності вихідних дієслівних основ, які входять до складу похідних утворень на означення дії. Високий або найвищий ступінь абстракції виступає в дієсловах, позбавлених уявних, чітких, процесуальних асоціацій типу *zbaвити, porušiti*; чес.: *zbaвити, porušiti*, семантика яких закріплюється і в похідних іменниках *porušení, zbavení*. Нижчий ступінь абстракції досить чітко визначений змістом основ, притаманних віддієслівним утворенням типу *oranня, kopання, va-renня, písання*; чес.: *oraní, kopání, vaření, psaní*, які викликають уявлення визначених дій з буквальною значенням. Сюди відносяться також назви на позначення людських почуттів та явищ природи. Перехідний, середній ступінь абстракції виявляють назви, які виступають у переносному значенні: *перебільшення, поєднування*, чес.: *nadsázka, jednání*. Таким семантичним змінам можуть ситуаційно підлягати й абстрактні назви нижчого ступеня. Проте всім їм, згідно формальних ознак, властиве єдине визначення: абстрактні назви дії.

На загальну кількість абстрактних назв, виявлених в писемних текстах, біля 50% припадає на назви дії. Подібну пропорцію щодо цих назв, зберігають і чеські тексти XIII—XVI ст. З цього можна судити, яку роль відіграють назви дії в процесі розвитку пізнання та людського мислення і духовної культури в цілому.

Вивченню абстрактних назв дії у слов'янських мовах присвячено ряд праць. Увагу дослідників привертає словотвір, семантика, функції назв у літературній мові і діалектах. Як правило, ці дослідження опираються на факти з сучасних мов. У чеській мові цим питанням, загальним або частковим, присвятили свої роботи Фр. Травнічек, М. Докуліл, Г. Кршіжкова, Й. Бечка, М. Єлінек¹ і інші; в галузі інших слов'янських мов — В. В. Виноградов, С. П. Обнорський, Л. Н. Булатова, В. Дорошевський, Я. Горецький, Ів. Леков, А. Баец². Окремі типи назв дії праслов'янсько-

¹ Trávníček Fr. *Mluvnice spisovné češtiny*. I, Praha, 1949, с. 309—317; Jelínek M. *Jména dějová. Tvoření slov v češtině*, 2, CSAV, Praha, 1967; Dokulil M. *Tvoření slov v češtině*, I, CSAV, Praha, 1962; Křížková H. *K problematice podstatných jmen slovesných v ruštině v porovnání s češtinou*. *Ruský jazyk*, 5, 1959, с. 195—204; Bečka J. *Kapitoly o českém slovese. O podstatném jméne slovesném*, *Naše řeč*, 8, 1924, s. 225.

² Виноградов В. В. *Русский язык. Грамматическое учение о слове*. М., 1947; Ногескы J. *Slovotvorná sústava slovenčiny*, SAV, Bratislava, 1959; Ваяс А. *Besedotvorje slovenskega jezika*, I, 1950; II, 1952, Ljubljana; Doroszewski W. *O kulturę słowa*. Warszawa, 1962; Обнорский С. П. *К истории словообразования в русском литературном языке*. — У зб.: *Русская речь. Новая серия*, 1. Л., 1927; Булатова Л. Н. *Отглагольные существительные на -нье, -тье в русских говорах*. — «Труды Ин-та языкознания АН СССР», т. 7, 1954.

го періоду розглядаються в роботах А. Мейє, К. Бругмана, В. Вондрака³, мало уваги приділяється дослідженню назв дії в історичному плані⁴. Розділ на таку тему відсутній і в історичній граматиці чеської мови.

В історії чеської мови період XIII—XVI ст. надзвичайно важливий. На цей час припадає поява важливих писемних пам'яток, формування літературної мови, її інтелектуалізація шляхом збагачення абстрактної лексики, завершення якісних і кількісних змін в системі засобів словотвору.

Характерно, що вже у найдавніших пам'ятках при наявності прадавніх утворень і моделей виразно посилюється тенденція вживати й нові словотворчі засоби в системі словотвору абстрактних назв. Проте нові явища писемного періоду є продовженням процесів, що почалися в дописемний період. Поява нових елементів і зміни в динаміці розвитку абстрактної лексики були стимульовані і посилені старослов'янським письменством⁵. На це вказують лексичні і словотворчі структури, які мали надто слабе поширення в праслов'янський період.

У писемних пам'ятках старослов'янської мови було використано праслов'янську лексичну спадщину, а також і нові утворення на базі старших, але ще семантично відмінних структур. Стимулом для поширення останніх послужили переклади з грецьких текстів з їх багатством лексичних та словотворчих структур. Високий стиль, небуденне призначення старослов'янських текстів викликали до життя абстрактні утворення з суфіксами *-ение, -ание, -тие, -ьствие, -ость*, які не мали ширшого застосування в мові дописемної доби. Т. Лер-Сплавінський вважає, що для позначення духовних понять у праслов'янський період вживалися слова: *воля, віра, слава, гнів, стид, диво, початок, честь, жаль, кінець, буття, радість*⁶. Вони становили біля десятої частини загального лексичного ареалу.

Подібні моделі і словотворчі структури виступають і в старочеській мові раннього періоду: *chod, obrana, zvoľe, zmatek, odpověď, osudie, krádež, hrdost, mužobojstvo*⁷ і інші. Давність і первісність цих форм та структур підтверджують діалекти окремих слов'янських мов. Тут, як і в найстарший період чеської мови, рідкі або відсутні утворення з суфіксами *-anie, -enie, -tie, -stvie, -ost*⁸. Останні знаходять широке застосування в XIV—XVI ст. в ході висхідного розвитку і розквіту чеської культури і мови, у постійному змаганні з латинською та німецькою мовами та культурами.

Очевидно, поширення згаданих чужих мов було не лише загрозою для функцій чеської літературної мови, але нерідко й засобами означення з досягненнями європейської науки та культури. Поруч з тим вони стимулювали до більших зусиль для передачі аналогічних явищ засобами рідної мови. Чеська мова знаходила такі засоби і досягала

³ Мейє А. Общеславянский язык. М., 1951; Brugmann K. Vergleichende Laut—Stammbildungs und Flexionslehre der Wörtformen der indogermanischen Sprachen, 2, 1. Strassburg, 1906; Vondrák V. Vergleichende slavische Grammatik, Ib. Göttingen, 1906.

⁴ Лагутина А. В. Віддієслівні абстрактні іменники на -ння в історії української літературної мови. — У зб.: Дослідження з української та російської мов. К., 1964; Ковалева Е. Ф. К вопросу об образовании отглагольных абстрактных существительных с суффиксом -ние в русском литературном языке 17 в. — «Уч. зап. Кишиневск. ун-та», т. 37, 1959; Романова Н. П. Из истории отглагольных существительных на -ние, -ение, -тие в русском языке XVI в. — У зб.: Слов'янське мовознавство, вип. 2. К., 1958; Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV—XV ст., К., 1958; Токар В. П. До історії віддієслівних іменників з суфіксом -ка, що означають процес дії в українській мові. — «Уч. зап. Днепропетровск. ун-та», т. 70, 1963.

⁵ Flajšhans V. Náš jazyk mateřský. Praha, 1924, с. 123.

⁶ Лер-Сплавінський Т. Польский язык. М., 1954, с. 65.

⁷ Flajšhans V. Указ. праця, с. 150.

⁸ Обнорский С. П. Указ. праця, с. 75, 80.

високих результатів не лише в передачі чужого, але й у продукції оригінальних творів. Це підтверджується творами Ф. Штітного, Я. Гуса, П. Хельчіцького, А. Велеславіна та інших. Високий рівень розвитку чеської мови доби середньовіччя підкреслював К. Маркс⁹.

Тексти, з яких вибраний матеріал для даної статті, різні за жанром, призначенням та тематикою. Від цього у великій мірі залежить не лише об'єм вживання абстрактних назв дії, але й їх характер.

Як зазначає М. Докуліл, серед ономасіологічних категорій виділяється багатством свого мовного вираження категорія опредмеченої дії. Такі назви (вони означають незалежну від субстанції дію) появляються внаслідок транспозиції у цих дієслів, які, як частина мови, залежать від субстанції¹⁰.

В складі назв дії, що фіксуються чеськими писемними пам'ятками XIII—XVI ст., виступає порівняно багато суфіксальних морфем, різних за функцією, продуктивністю, чіткістю семантики та хронологією.

В рамках словотворчого розряду назв дії найкраще засвідчені за кількістю словоформ і лексем словотворчі типи з суфіксами *-ani, ení, -tí, -a, -Ø, -stvi*, слабше типи з суфіксами *-ek, -ka, -ot, -ost*, і найслабше з суфіксами *-ba, -oba, -na, -ice, -da, -ota, -e, -o, -dlo, -ina, -ej, -zň, -ež, -t, -tva, -oščě*.

Від початку писемного періоду чеської мови продовжується процес вигасання продуктивності одних словотворчих типів, як і посилення її у інших. Факти підтверджують, що багато засвідчені словотворчі типи, як правило, є найпродуктивніші.

Продуктивність словотворчих типів на означення дії залежить від словотворчої структури словотворчих засобів та діючих внутрішньомовних законів. Ці фактори визначили дальшу долю багатьох словотворчих типів.

Лексико-семантичний характер назв дії від найдавніших часів визначався змістом твірної віддієслівної основи. Завдяки цим основам в новоутворених назвах констатувалася однозначна семантика дії. Дія виражена такими назвами, відбивала необхідну динаміку процесу.

Властиво всім словотворчим типам в рамках розряду назв дії притаманна якість поєднуватися відповідним суфіксам з первісними твірними дієслівними основами, наприклад: *plavba* (Ž. sv. o. 166), *lúpež* (H. Sl. 59), *bitva* (Háj. 46), *dusot* (Háj. 309), *robota* (Mand. 202), *válka* (Chelč. 65), *pomstvie* (Ř. B. 2), *pranice* (C. Zem. 176). Однак спільною рисою більшості з них була їх слаба продуктивність, нерідко відсутність мотивованості, регулярності: *napast* (Baw. 67), *trýzeň* (Chelč. 158), *křivda* (Vel. 90), *práce* (Vel. 92).

Як виняток з цього правила слід виключити словотворчі типи з потенціальною продуктивністю на *-ka, -ot, -ice, -ina, -ek*: *pótká* (H. Sl. 120), *užitek* (Vel. 97), *lotrovina* (Výb. I, 330), *lopot* (Ř. B. 73), *pranice* (Rozml. 45), *ruoznice* (C. Zem. 176).

Помітно спадала продуктивність типів з суфіксами *-ota, -stvi, -ba, -e, -oščě, -ež, -ej, -dlo, -o, -da, -tva, -ost* з причини явної відсутності нових первісно-дієслівних твірних основ (їх запас був обмежений), а також поширення функцій окремих суфіксів, які стали поєднуватися з недієслівними основами, й виражали недієслівну семантику, або багатозначність.

Успадковані чеською мовою давні словотворчі засоби поступово вже не могли задовольнити все нових соціальних вимог до мови. Писемний історичний період чеської мови від самого початку виявляв диференціацію понять з галузей духовної культури та науки, стремління позначувати їх засобами мовлення. Економічні та культурні перед-

⁹ Архив Маркса и Энгельса, т. 4. М., Огиз, 1946, с. 216.

¹⁰ D okulil M. Tvoření slov v češtině, I, CSAV, Praha, 1962, с. 44.

умови сприяли розвиткові письменства досліджуваної доби. Поряд з культуровою розвивалася й світська література, появлялися нові жанри, шліфувався та якісно змінювався їх стиль. Все сприяло і стимулювало появу нових абстрактних назв, в тому числі й назв дії, як обов'язкового елементу писемних текстів.

За ступенем насичення абстрактними назвами дії старочеські тексти, в залежності від призначення і тематики, різнилися. Слабше назвами дії засвідчена белетристика світського змісту, як *Alexandreida*; *Kronika tř*; *Dalimila* (XIV в.); *Milion*; *Cestopis tzv. Mandevilla* (XV в.), де опредмечена дія виражається переважно з допомогою словотворчих типів на \emptyset (-*ъ*) та *-a*: *běh* (Dal. 40), *zabav* (Dal. 132), *hon* (Mand. 203), *odpora* (Mil. 29), *rozběra* (Alex. 23).

В культурових, філософських та історичних текстах зберігається продуктивність словотворчих типів з суфіксами \emptyset (-*ъ*), *-a*, проте поруч з тим сильно зростає вживання суфіксів *-anĭ*, *-enĭ*, *-tĭ*, *-stvi*, *-osŷ*. Такі зміни фіксуються в пам'ятках з ідеологічним змістом, як і в більшості творів Ф. Штітного, Я. Гуса, П. Хельціцького, А. Велеславіна.

Традиційно в навчальній і науковій літературі стверджується, що з бігом століть продуктивність словотворчих типів на \emptyset (-*ъ*), *-a* спадає на користь утворень з суфіксами *-anĭ*, *-enĭ*, *-tĭ*, *-stvi*, *-ost*. Конкретні факти, проте, дозволяють інтерпретувати ці явища дещо інакше.

Частота вживання найдавніших утворень типу *tok*, *rada* не змінюється, властиво, до сьогодні. Мало того, за такими моделями відновлюються способи творення назв дії і термінів в окремих галузях науки і культури.

Всі основи такого типу можна віднести до основного словникового фонду. Якість цих основ, при збереженні первісного значення, є завжди дієслівною (вербальною). На їх базі виникло багато дієслів, відмінних від первісних і значенням, і будовою. З таких похідних дієслівних структур могли і творилися зворотним (регресивним) способом нові назви дії на \emptyset (-*ъ*), *-a*, наприклад: *rozort* (Ř. b. 94), *poběh* (Alex. 35), *prziježda* (Mand. 188), *przichod* (Mil. 27), *chod* (Z. Kl. 41), *obchod* (Ř. b. 22).

Встановлення хронології появи таких утворень, як і напрямів словотворчих процесів іменник-дієслово-іменник, само по собі важливе, проте тут головним є той факт, що безсуфіксні назви дії могли і можуть появлятися регресивним способом тільки від дієслів з вербальним ядром, семантично однозначним, наприклад: *navoditi*—*nāvod*, *podvoditi*—*podvod*, *zavoditi*—*zāvod*. Подібні якості поєднуються лише з первісними дієслівними основами в процесі творення назв дії виявляли й суфікси: *-ek*, *-ba*, *-ka*, *-ot*, *-tva*, *-ice*, *-o*, *-da*, *-ina*, *-dlo*, *-zň*, *-ež*. Але ні один з цих суфіксів не дорівнював продуктивності словотворчих типів з суфіксами \emptyset (-*ъ*), *-a*.

Інші суфікси, як *-stvi*, *-ota*, *-ost*, *-oba*, *-i*, *'e*, *-ina*, додатньою стороною яких є можливість поєднуватися не лише з дієслівними основами, не відіграли поважної ролі в словотворі назв дії. Перш за все перешкодою була багатофункційність цих суфіксів, а звідси й семантична різноплановість, наприклад: дієслівна основа + *-ota*=*robota* (назва дії); прикметникова основа + *-ota*=*čistota* (назва властивості; дієсл. основа + *-oba*=*poroba* (назва дії, стану); прикм. основа + *-oba*=*siroba* (назва стану); дієсл. основа + *-stvi*=*bytsvi* (назва дії); прикм. основа + *-stvi*=*zlodějstvi* (назва дії); прикм. основа + *-stvi*=*panenstvi* (назва стану).

Багатофункційність суфіксів, а звідси багатозначність утворень призводили до семантичної розпливчатості назв. Це протирічило загальним тенденціям мовної практики досягти якнайбільшої лексико-семантичної чіткості.

Порівняно з перерахованими, вигідно виділяються словотворчі типи з суфіксами *-aní, -ení, -tí*. Їх основна якість — це властивість поєднуватися як з первісними, так і з усіма похідними дієслівними основами, і при цьому продукувати лише абстрактні назви дії семантично однозначні вихідним основам.

Характерною рисою віддієслівних іменників, а це свідчить про їх молодість, хронологічну передчасність а то й штучність, є неможливість творення від їх основ нових слів. Окремі випадки порушення цього правила в польській мові не міняють суті.

Похідні дієслівні основи без вербального елемента вільно поєднуються з суфіксами *-aní, -ení, -tí* і творять назви дії. Проте від них не можуть творитися назви дії на \emptyset , *-a* регресивним способом.

Ці недоліки не можуть зменшити основного важливого факту — безмежної продуктивності словотворчих типів з суфіксами *-aní, -ení, -tí*. Це має виняткове значення для мовної практики, яка таким шляхом віддавна забезпечує зростаючі соціальні потреби на слова із значенням дії за рахунок словотворчих основ з інших, ніж дієслово частин мови.

Діахронія, в світлі якої зроблений огляд словотворчих типів назв дії, дозволяє також зробити певну їх диференціацію за продуктивністю. В основу такої диференціації лягла як емпірична та і системна продуктивність. Отже, виявлені в писемних пам'ятках чеської мови XIII—XVI ст. словотворчі типи назв дії за ступенем продуктивності можна поділити на: а) продуктивні, з суфіксами *-anie, -enie, -tie, -ství, -Ø, -a* (*kupování* (Mand. 208), *bubnovanie* (Baw. 46), *sobení* (H. Sv. 68), *dotknutie* (H. Sl. 23), *biřičstvoie* (H. Sl. 6), *jezd* (Dal. 38), *čáka* (H. Sl. 12); б) обмежено продуктивні, з низхідною і висхідною продуктивністю, з суфіксами *-i, -ba, -oba, -ota, -ost, -ka, -ek, -ot, -ina, -ice* (*úsilí* (Vel. 92), *šěčba* (H. Sl. 148), *blyskota* (Geb. Sl. 1, 71), *bytnost* (H. Sl. 2); *rvačka* (Háj. 101), *vejstupek* (Rým. 56), *lopot* (Ř. B. 54), *lotrovina* (Geb. Sl. II, 270), *pranice* (Rozml. 45)); в) непродуктивні, з суфіксами *-na, -zň, -o, -dlo, -el, -ež, -ej, -e, -st, -lo, -oščě* (*vojna* (Vel. 91), *trýzeň* (Chelč. 158), *mele* (Dal. 160), *prodej* (H. Sl. 134), *divadlo* (Háj. 239), *živly* (Vel. 105), *vlast* (Vel. 89), *napast* (Baw. 67), *radoščeři* (Pass. 135), *krádež* (H. Sv. 124)).

Постійна селекція суфіксальних засобів в процесі росту або спаду їх продуктивності супроводжується появою синонімічних семантичних утворень, що підтверджується чималою кількістю прикладів: *lúpež-lúpežství* (H. Sl. 59), *svatba-vesele-voženěni-ženitba* (Neub. 106—112), *ples-plesanie* (Baw. 414), *otrapa-otrapenie* (Ž. sv. o. 81, 174), *plavba-plavenie* (Ž. sv. o. 166) — *plovani* (Ř. b. 22). Всюди тут переважає тенденція заміни утворень з різними суфіксами на структури з суфіксами *-aní, -ení, -tí*. В XV—XVI ст. пов'язалися структури з суфіксом *-ost* на позначення дії з вихідною дієслівною основою. Проте продуктивності не набули з огляду на основну функцію цього суфікса в словотворі назв властивості.

Часто в складі назв дії виступають і префіксальні засоби. Але зробити чіткий аналіз їх функцій неможливо з огляду на те, що більшість з них попадають до складу нових назв разом з вихідною основою дієслова. Префіксовані назви дії, як правило, частіше міняють своє первісне лексико-семантичне значення, посилюють значення завершеності дії або стану, наприклад: *nepoddanost* (Háj. 365), *dopustek* (H. Sl. 22), *zaneprazdněni* (H. Sv. 140), *poběh* (Alex. 35), *přichod* (Mil. 27), *převratka* (Baw. 92), *přebytek* (Kat. 193).

Характерно, що відсутні префікси у назв на *-ba, -oba, -ota, -ot, -ství, -o, -dlo, -oščě, -na*.

Зустрічаються в текстах і складніші утворення на означення дії. Як правило, складні слова виступають в наукових і культових текстах,

не мало з них появилось як відповідник структури чужих назв такого типу, відсутній ще в рідній мові, наприклад: *okamžení* (Baw. 27), *hodokvašenie* (Gloss. 114), *dobroděnie* (Mand. 215), *modloslužebnost* (Chelč. 304), *spoluradování* (R. d. 427).

Починаючи від XIV ст. у текстах все частіше виступають назви дії з суфіксом *-ávaní* від основ фреквентативних дієслів: *znamenávanie* (Ř. b. 51), *pochovávaní* (Com. 2, 480), *zjednávání* (Mil. 44), *ohledávání* (Baw. 284). Більше таких структур зустрічається в текстах світської літератури, де частіше використовуються елементи народно-розмовної стихії. В подібних текстах часті випадки вживання й оноματοпоічних утворень як: *chrochtanie* (Man. 198), *skužení* (Baw. 134), *kvičení* (Mand. 198), *skřekot* (Chelč. 175), *prask* (Mil. 76).

У текстах старочеської мови зустрічається й іншомовний лексичний елемент для позначення понять дії. Цьому сприяло постійне спілкування носіїв чеської та німецької мов, а також панівне положення латини того часу в науці та культурі. Германізми, як готові утворення, частіше виступають в белетристиці на побутові теми: *frej* (Neub. 55), *šturm* (Výb. 1, 329), *harc* (Výb. 1, 515), *mord* (H. Sl. 66), *frivort* (H. Sl. 27), тоді як латинізми — в наукових та публіцистичних текстах: *elokvence* (Han. pis. 547), *cerimonie* (H. Sl. 12), *essencia* (R. b. 25).

Значна частина іншомовних слів лягла в основу нових назв дії, оформлених за чеськими словотворчими законами, наприклад: *trampovství* (Rým. 46), *frejovanie* (H. Sl. 27), *imprimování* (Háj. 25), *šermování* (Ž. Kl. 243). Це вказує, що чеська мова досліджуваного періоду забезпечувала своїми засобами інтелектуальні потреби в нових витворах духовної культури і таким шляхом допускала лише незначне проникання іншомовного елемента. Започатковані в XIV—XVI ст. процеси мирного використання іншомовних основ у словотворі чеських назв продовжуються й сьогодні, збагачуючи відповідно лексичний фонд чеської мови.

ПОЯСНЕННЯ СКОРОЧЕНЬ

- Alex.** Staročeské Alexandreidy rýmované. Vyd. Fr. X. Prusík, Praha, 1896.
Baw. Sborník hraběte Baworowského. Upr. J. Loriš. Praha, 1903.
Com. 2 Petra Comestora Historia Scholastica, 2, Praha, 1914.
C. Zem. Macůrek J., Rejnuš M. České země a Slovensko ve století před Bílou Horou, Praha.
Dal. Rýmovaná Kronika česká t. ř. Dalimila, Praha, 1877.
Geb. Sl. 2 Gebauer J. Slovník staročeský. 2, Praha, 1916.
Gloss. České glossy k latinským hymnům napsaným r. 1418, L. F., 23, Praha, 1896.
Háj. Václava Hájka z Libočan Kronika česká z r. 1541, Praha, 1918.
Han. pis. Hanlivá píseň pražanů proti Luteránům a Pikhartům. — 1834.
H. Sl. Slovník k českým spisům Husovým. Archiv pro lexikologii a lexikografii, č. 9, Praha, 1934.
H. Sv. Jan M. Hus. O svatokupectví. Vyd. V. Novotný, Praha, 1907.
Chelč. Сочинения Петра Хельщичского Сеть веры. — Сб. ОРЯС, 55, СПб., 1893.
Kab. Martina Kabátníka cesta z Čech do Jerusaléma a Kaira r. 1491—1492. Vyd. V. Prášek, Praha, 1894.
Kat. Život sv. Kateřiny (leg.). Vyd. J. Pečírka, Praha, 1860.
Mand. Cestop's tzv. Mandevilla. Vyd. Fr. Šimek, Praha, 1911.
Mil. Marka Pavlova z Benátek Milion. Vyd. J. V. Prášek, Praha, 1902.
Mil. Brn. Kupecký M. Milostné básně ze 16. století a jiné nálezy v Brněnské uni-versitní knihovně. — L. F., 11, 1961.
Neub. Veršované skladby Neuberského sborníku, Praha, CSAV, 1960.
Pass. Menčík F. Z Passionálu Musejního. — L. F., Praha, 1882.
R. d. Menšík Jan. K českým překladům «Ráje duže». — Sb. fil., sv. 12, Praha, 1940—1946.
Rozml. Rozmlouvání Petra svatého se Panem o obyčejích a povahách nynějšího lidu ra světě, z. r. 1595. Vyd. Č. Zíbrt, Praha, 1904.
Rým. Flajšhans V. Knižka rýmovní. — Sb. fil., sv. 6, Praha, 1917.

- y
 R. b. Besední řeči Tomáše ze Štítného. Vyd. M. Hattala, Praha, 1897.
 Vel. K o p e c k ý M. Daniel Adam z Veleslavína. Praha, 1962.
 V ý b. 1 Výbor z české literatury husitské doby, Praha, I, ČSAV, 1963.
 Ž. Kl. Žaltář Klementinský. Vyd. A. Patera, Praha, 1890.
 Ž. sv. o. Staročeské životy 'svatých otcův. Přípr. E. Smetánka, Praha, 1902.

В. П. АНДЕЛ

ТИПЫ АБСТРАКТНЫХ НАЗВАНИЙ ДЕЙСТВИЯ В ЧЕШСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Период XIII—XVI вв. имеет важное значение для формирования и укрепления продуктивности словообразовательных типов с суффиксами -apí, -epí, -tí в процессе образования абстрактных названий действия в чешском языке. Они, благодаря свойству соединяться практически со всеми производными глагольными основами, чем не обладают другие суффиксальные морфемы, открыли путь для трансформации и безграничного пополнения категории глагола за счет производных основ из других частей речи.

Д. Г. ГРИНЧИШИН

СУБСТАНТИВОВАНІ ПРИКМЕТНИКИ І ДІЄПРИКМЕТНИКИ НА ОЗНАЧЕННЯ ОСІБ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Питання словотворчої будови слов'янських мов привертають увагу багатьох дослідників. Цій проблемі присвячені відомі праці Ф. Міклошича, В. Вондрака, А. Мейє та інших мовознавців¹. Плодотворно працює над вивченням порівняльної характеристики словотвору слов'янських мов І. І. Ковалик. Проте мовознавці-компаративісти переважно займаються вивченням порівняльної характеристики морфологічного типу словотворення, притому здебільшого суфіксального. Інші типи словотворення, як лексико-синтаксичний, морфолого-синтаксичний, лексико-семантичний у порівняльному плані вивчаються ще недостатньо. Для всебічного вивчення словотвору слов'янських мов і ці типи словотворення повинні стати предметом дослідження.

У даній статті автор ставить своїм завданням дати невелику спробу порівняльної характеристики одного із типів словотворення в слов'янських мовах, а саме: морфолого-синтаксичного, конкретніше субстантивациї прикметників і дієприкметників, вживаних на означення осіб².

¹ Див.: Ковалик І. І. Питання слов'янського іменникового словотвору. Вид-во Львівського ун-ту, 1958, с. 136—152.

² Свої спостереження над субстантивованими прикметниками і дієприкметниками на означення осіб автор буде на даних російської, української, білоруської, польської, чеської, словацької, болгарської і сербо-хорватської мов. Матеріалом для дослідження послужили субстантивовані прикметники і дієприкметники, зареєстровані в сучасних двомовних перекладних словниках: Болгарско-руський словарь. Составил С. К. Чукалов. Изд. 2. София, 1957, Изд-во Болгарской Академии наук; Польсько-український словник у 2-х т. Під ред. Л. Л. Гумецької. К., Вид-во АН УРСР. Т. 1, 1958; т. 2, 1959—1960; Русско-белорусский словарь. Под ред. Я. Коласа, И. Крапиви и П. Глебки. Минск, 1953; Русско-польский словарь. Под ред. И. Х. Дворецкого. Изд. 4. Гос. изд-во иностр. и нац. словарей. М., 1953; Русско-украинский словарь в 3-х т. Академия наук УССР. Институт языкознания им. А. А. Потебни. К., «Наукова думка», 1968; Сербско-хорватско-руський словарь. Составил И. И. Толстой. Гос. изд-во иностр. и нац. словарей. М., 1957; Словарь русско-словацкий. Составил учительский коллектив школы рабочих Революционного профессионального союза, ч. I. Братислава, 1952; Українсько-словацький словник. Уклад І. Попель. Під ред. М. О. Бучинської. Братислава, 1960; Чешско-руський словарь. Под ред. К. Горалка, Б. Йлка, Л. Копецкого. Прага, 1958; Школьный русско-чешский словарь. Под ред. проф. Л. В. Копецкого. Прага, 1955.

Субстантивованих прикметників і дієприкметників, вживаних на означення осіб за професією та родом діяльності, у слов'янських мовах небагато. Це пояснюється тим, що в цьому значенні переважно виступають суфіксальні іменники.

Характерною особливістю субстантивованих прикметників і дієприкметників цієї семантичної групи є те, що вони, по суті, нічим, крім відмінювання, не відрізняються від суфіксальних чи безсуфіксних іменників. Подібно до останніх, вони мають конкретне предметне значення, можуть мати узгоджені означення, виражені прикметниками, займенниковими прикметниками і порядковими числівниками, а в реченні виконують всі синтаксичні функції, властиві іменникам.

У досліджуваних слов'янських мовах найбільша кількість субстантивованих прикметників і дієприкметників на означення осіб за професією та родом діяльності зустрічаються у східнослов'янських і польській мовах, значно менше їх у чеській і словацькій мовах, і майже відсутні вони у південнослов'янських мовах.

Серед східнослов'янських мов найбільшу кількість субстантивованих прикметників, і, зокрема, дієприкметників на означення осіб за професією та родом діяльності має у своєму лексичному складі російська мова, дещо менше — українська і білоруська.

В активному фонді сучасних російської, української і білоруської літературних мов на означення осіб за професією та родом діяльності наявні такі субстантивовані прикметники і дієприкметники: рос. *горновой, горнорабочий, дежурная, дежурный, ездовой, заведующая, заведующий, звеньевая, звеньевой, зодчий, пожарный, портной, рабочая, рабочий* і т. ін.; укр. *амбарний, горновий, чергова, черговий, іздовий, завідувача, завідуючий* / *завідувач, ланкова, ланковий, зодчий, лісничий, будівничий* і т. ін.; білорус. *гарнавы, горнарабочы, дзяжурна, дзяжурны, ездавы, зодчы, звенява, ззенявы, рабочы* і т. ін.

Чимало субстантивованих прикметників цієї семантичної групи становлять сьогодні пасивний фонд усіх східнослов'янських мов. Це, зокрема, субстантивовані прикметники, вживані у дожовтневий період на означення осіб за участю в адміністративно-управлінському апараті царської Росії: рос. *волостной, гласный, городничий, городской, дворецкий, квартальный, мировой, полицейский, становой* тощо; укр. *волосний, гласний, городничий, городовой, дворецький, дворовий, квартальний, мировий, поліцейський, придворний, становий* та ін.; білорус. *гарадавы, гараднічы, гласны, дваровая, дваровы, дварэцкі, квартальны, міравы, паліцэйскі, прыдворны, прысяжны, становы*.

Як бачимо з вищенаведених прикладів, у лексичному складі всіх східнослов'янських мов наявні в основному одні і ті ж субстантивовані прикметники і дієприкметники; відмінність виявляється лише у різному звуковому оформленні, рідше в етимологічному походженні. Така велика кількість однакових субстантивованих прикметників і дієприкметників на означення осіб за професією та родом діяльності в російській, українській і білоруській мовах пояснюється спільним походженням цих мов та благотворним впливом російської мови на українську і білоруську в процесі їх дальшого історичного розвитку. Саме під впливом російської мови шляхом прямого запозичення або калькування появилась в українській і білоруській мовах більшість субстантивованих прикметників і дієприкметників (пор. наприклад, хоча б такі субстантивовані прикметники і дієприкметники, як дорев.: *гласний, мировий, становий, поліцейський*; суч.: *ланковий, завідуючий, головуючий, дільничний*).

Лише окремим субстантивованим прикметникам і дієприкметникам на означення осіб за професією та родом діяльності в одній мові відповідають суфіксальні іменники в іншій мові. Однак таких прикладів у східнослов'янських мовах обмежена кількість: рос. *слушающий*, білорус.

служачы, але укр. *службовець*; рос. *рабочий*, білорус. *рабочы*, але укр. *робітник*, хоча вживається зрідка в розмовній мові і слово *робочий*; рос. *заведующий*, укр. *завідуючий*, але білорус. *загадчык*; рос. дорев. *горнич-*

ная, укр. *горнична*//*покоївка*, але білорус. *пакаёўка*; укр. *слідчий*, білорус. *следчы*, але рос. *следователь*; укр. *будівничий*, білорус. *будаўнічы*, але рос. *строитель* й деякі інші. Субстантивованим прикметникам української і білоруської мов відповідають суфіксальні іменники чи відповідні словосполучення російської мови переважно в тих випадках, коли перші проникли в українську і білоруську мови з польської.

Із західнослов'янських мов найбільший нахил до утворення субстантивованих прикметників та дієприкметників на означення осіб за професією та родом діяльності виявляє польська мова. В активному фонді сучасної польської мови наявні такі субстантивовані прикметники, як *bagazowy, blokowy, drużynowy, dyżurny, dźwigowy, garderobiany, grupowy, hamulcowy, hotelowy, kąpielowy, komitetowy, kotłowy, księgowy, lampowy, leśniczy,azienny, mierniczy, motorniczy, numerowy, oprowadzający, rurniczy, sadowniczy, świetlicowy, szewcowa, tabelowy, torowy, wagowy*.

З наведених прикладів видно, що найбільшу кількість субстантивованих прикметників і дієприкметників на означення назв осіб за професією та родом діяльності становлять у польській мові слова з надзвичайно продуктивними суфіксами *-owy, -owa, -niczy*.

Суфікс *-owa* особливо продуктивний у польській мові при субстантивованих прикметниках, вживаних на означення назв жінок за професією чи родом діяльності або військовим званням чоловіка. Наприклад: *adwokatowa, ambasadarowa, aptekarzowa, bednarzowa, burmistrzowa, dyrektorowa, generałowa, inspektorowa, inżynierowa, kowalowa, marszałkowa, posłowa, prezesowa, profesorowa, stolarzowa, szefowa*.

Субстантивовані прикметники з цим суфіксом у такому ж значенні знаходимо в українській мові дожовтневого періоду. У «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського засвідчені такі слова, як *докторова, деканова, професорова*. На сьогодні субстантивовані прикметники на *-ова* зустрічаються ще в південно-західному наріччі, зберігшись тут не без впливу польської мови.

Деякі із субстантивованих прикметників на *-ова* вживаються у польській мові не тільки на означення назв жінок за професією чоловіка, але й на означення назв жінок за їхньою власною професією. Це *doktorowa, krawcowa, młynarzowa*.

Крім того, субстантивовані прикметники з наголошеним суфіксом *-owa* широко використовуються у польській мові на означення назв жінок за прізвищем або ім'ям чоловіка. Однак це буває лише тоді, коли останні закінчуються на приголосний або голосний *-o*³. Наприклад: *Mickiewicz — Mickiewiczowa, Moniuszko — Moniuszkowa*.

Субстантивовані прикметники із суфіксом *-ová* на означення назв жінок за професією чоловіка є широкоживаними і в чеській мові. Наприклад: *doktorová, pekařová, profesorová, učitelová, myslivcová, krejčová*⁴.

Як і в польській мові, поширеними є у чеській мові також субстантивовані прикметники на *-ová*, що означають прізвища жінок: *Bartošová, Nováková, Šimová, Vášová, Němcová, Šimková*⁵.

Субстантивовані прикметники і дієприкметники на означення осіб

³ Див.: Дворецкий И. Х. Польский язык. Учебник для высших учебных заведений. М., 1947, с. 273.

⁴ Субстантивовані прикметник *krejčová* вживається у чеській мові, подібно як *krawcowa* в польській, у двох значеннях: *дружина кравця і жінка, яка шие плаття*.

⁵ Травничек Ф. Грамматика чешского литературного языка, ч. 1. Фонетика. Словообразование. Морфология. Перевод с чешского. М., 1950, с. 156.

за професією та родом діяльності властиві й чеській мові. У Російсько-чеському і Чесько-російському словниках із значенням агентивних і професійних назв зареєстровані такі субстантивовані слова: *vedoucí, krejčí, dozorčí, hájní, učetní, pokladní, průvodčí, kočí, vrchní, ponocný, vratný, třídní, úřadující* та ін. Особливо широкоживаним у чеській мові є субстантивованій дієприкметник *vedoucí*, який, до речі, виступає в багатьох значеннях: *завідувач, начальник, керівник, піонервожатий, ланковий, комендант гуртожитку, готелю* (пор. *vedoucí katedry, vedoucí stavby, vedoucí tábora, vedoucí družiny, vedoucí pracovní čety, vedoucí správy*). Крім того, субстантивованій дієприкметник *vedoucí* є компонентом складних слів: *dilovedoucí, vlakvedoucí*.

У словацькій мові субстантивованих прикметників і дієприкметників на означення осіб за професією і родом діяльності в порівнянні з чеською мовою дещо менше. Це пояснюється тим, що деяким субстантивованим прикметникам чеської мови відповідають суфіксальні іменники словацької мови (пор. чес. *krejčí*, слов. *krajčír*; чес. *kočí*, слов. *kočíš*; чес. *pokladní*, слов. *pokladník*; чес. *hájní*, слов. *hájník*; чес. *lovčí*, слов. *lovec*; чес. *mytný*, слов. *mýtník*).

Із субстантивованих прикметників та дієприкметників, вживаних у словацькій мові на означення осіб за професією та родом діяльності, можна назвати такі: *vedúci* у різних значеннях, *strojvedúci, hlavný, vratný, triedny, triedna, vrchný, tajný, mluvčí, náhončí, domácí*.

З наведених прикладів бачимо, що більшість субстантивованих прикметників і дієприкметників цієї семантичної групи характерна і для чеської мови. Це вказує на близьку мовну спорідненість словацької і чеської мов.

Південнослов'янські мови на означення осіб за професією і родом діяльності користуються переважно суфіксальними іменниками (пор. болг. *работник, водач — вожатый, кочияш — їздовий, кормчия — рульовий*; серб.-хорв. *радник, службоник, руквалац, званичник* і под.). Із субстантивованих прикметників зустрічаємо: болг. *гórски — лісничий, учен — учений, бригадният — бригадир, класен — класний керівник*.

Субстантивовані прикметники і дієприкметники на означення осіб за військовою справою становлять досить численну групу слів, яка збагачує категорію іменників новими словами або новими відтінками у їх значенні. Правда, кількість їх у різних слов'янських мовах неоднакова. Найбагатше представлені субстантивовані прикметники і дієприкметники з цим значенням у східнослов'янських мовах, значно менше їх у західнослов'янських і найменше у південнослов'янських мовах.

У лексичному складі сучасної російської літературної мови на означення осіб за військовою справою вживаються такі субстантивовані прикметники і дієприкметники, як *батальённый, взводный, востовой, военный, военнопленный, военнообязанный, военнотружачий, главнокомандующий, дневальный, демобилизованный, запасной, командующий, караульный, патрульный, часовой*.

Аналогічні субстантивовані прикметники і дієприкметники з цим значенням властиві українській і білоруській мовам. Відмінність від субстантивованих прикметників і дієприкметників російської мови виявляється лише в іншому звуковому оформленні або етимологічному походженні. Взагалі слід відмітити, що субстантивовані прикметники і дієприкметники із значенням осіб за військовою справою (як і більшість сучасної військової термінології) появились в українській та білоруській мовах як прямі запозичення або кальки відповідних субстантивованих прикметників та дієприкметників російської мови.

Українська літературна мова на сьогодні користується такими субстантивованими прикметниками і дієприкметниками із значенням

осіб за військовою справою: *батальйонний, вартовий, взводний, вистовий, військовий, військовополонений, військовозобов'язаний, головнокомандуючий//головнокомандувач*⁶, *демобілізований, днювальний, запасний, командуючий//командувач, зв'язковий//зв'язківець* й ін. Виняток становить тільки іменник *військовослужбовець*, якому в російській мові відповідає субстантивованій діеприкетник *военнослужащий*.

На означення осіб за військовою справою у сучасній білоруській мові виступають такі субстантивовані слова, як *батальённы, вартовы, веставы, вайсковы, ваенны//вайсковец, ваеннапалонны, ваеннаабязаны, ваеннаслужачы, галоунакамандуючы, днявальны, дэмабілізаваны, запасны, камандуючы, каравульны, кардавы, нестраявы, паставы, ротны, сувязны, фланговы*.

Із західнослов'янських мов найбільша кількість субстантивованих прикетників та діеприкетників на означення осіб за військовою справою припадає на польську мову; у чеській мові їх дуже мало, а в словацькій вони майже відсутні. Замість них вживаються іменники або словосполучення прикетників з іменниками.

Серед субстантивованих прикетників і діеприкетників польської мови, яким відповідають субстантивовані прикетники і діеприкетники східнослов'янських мов з іншим тільки звуковим оформленням, можна назвати: *łącznikowy//łącznik*, укр. *зв'язковий*; *plutonowy*, укр. *взводний*; *wojskowy//wojski*, укр. *військовий*; *głównowodzący*, укр. *головнокомандуючий*; *szeregowy//szeregowiec*, укр. *рядовий*; *rozprowadzający*, укр. *розводящий*; *skrzydłowy*, укр. *фланговий*.

Крім того, на означення осіб за їх військовою справою у польській мові використовується ряд субстантивованих прикетників, яким у східнослов'янських мовах відповідають суфіксальні іменники або словосполучення: *celowniczy*, укр. *навідник*; *przedporowu*, укр. *допризовник*; *działowy*, укр. *командир гарматної обслуги*; *kwaterunkowy*, укр. *квартир'єр*; *asenterunkowy, roborowy*, укр. *призовник*; *urlorowany*, укр. *відпускний солдат* та ін. З другого боку, субстантивованим прикетником східнослов'янських мов у польській мові відповідають суфіксальні іменники або відповідні словосполучення: укр. *запасний*, пол. *rezewista*; укр. *командуючий*, пол. *dowódca*; укр. *ротний*, пол. *dowódca kompanii*; укр. *батальйонний*, пол. *dowódca batalionu*.

У лексичному складі чеської мови знаходимо тільки декілька субстантивованих прикетників на означення осіб за військовою справою: *dozorčí, strážný, rotný*. Натомість панівними з цим значенням є суфіксальні іменники або словосполучення: *ordonance* — *вистовий*, *velitel* — *командуючий*, *spojka//spojář* — *зв'язковий*, *vojín* — *рядовий*, *velitel praporu* — *батальйонний*.

У словацькій мові субстантивовані прикетники і діеприкетники із значенням осіб за військовою справою майже відсутні. Замість них вживаються суфіксальні іменники або словосполучення прикетників з іменниками: укр. *взводний*, слов. *četár*; укр. *рядовий*, слов. *obučajný vojak*; укр. *ротний*, слов. *velitel' roty*; укр. *зв'язковий*, слов. *spoika*; укр. *вартовий*, слов. *strážca*.

Із субстантивованих прикетників і діеприкетників можна назвати *strážny*.

Поодинокими є субстантивовані прикетники і діеприкетники цієї семантичної групи в болгарській та сербо-хорватській мовах. Це пояснюється вживанням на означення осіб за військовою справою суфіксальних іменників або словосполучень прикетників з іменниками: сербо-хорв. *командир, командант* у знач. *командуючий*; *разводник* у знач.

⁶ У сучасній українській мові більшого поширення набувають субстантивовані діеприкетники, ніж відповідні іменники.

розводящий; во́јни обавезник у знач. військовозобов'язаний та ін.; болг. дружинен командир у знач. батальйонний тощо. Із субстантивованих прикметників і дієприкметників можна назвати болг. *дневален, главнокомандуващ, военнослужащ, часови*, розм. *батарейният*; сербохорв. *глаунокомандујући, пџжарни, поси́лни*.

Характерними особливостями субстантивованих прикметників і дієприкметників на означення осіб за іншими ознаками (віком, станом здоров'я, індивідуальними ознаками, термінами спорідненості, ставленням однієї людини до іншої тощо) є те, що вони переважно мають два граматичні роди — чоловічий і жіночий, живуть у мові протягом довгого періоду (зникнення їх у мові не зв'язане з ліквідацією суспільно-економічних формацій), мають здебільшого узагальнено-особове значення, в зв'язку з чим дуже часто зустрічаються у прислів'ях і приказках, за своїм походженням в основному являють собою якісні прикметники, а тому можуть мати ступені порівняння. Вони наявні в усіх досліджуваних нами слов'янських мовах.

У східнослов'янських мовах на означення осіб з цими значеннями вживаються такі субстантивовані прикметники і дієприкметники, як рос. *молодые, взрослые, малолетний, малолетняя; больной, туберкулёзный, сумасшедший, умалишенный; немой, глухой, глухая, слепой, слепая, горбатый; дорогой, дорогая; домашние, знакомый, знакомая; любезный, любезная, милый, милая, возлюбленный, возлюбленная; богатый, бедный, безработный, безпризорный; белые, черные; бессмертный, мертвый, покойный* та багато інших; укр. *молодий, молода, молоді, малий, мала, дорослі, старий, стара, старі; хворий, хвора, божевільний, божевільна, ранений, туберкульозний; німий, німа, сліпий, сліпа, глухий, глуха, голодний, ситий, горбатий; близькі, знайомий, рідні, братова, домашні; безробітний, безпритульний, бідний, багатий; дорогий, дорога, коханий, кохана, любий, любя; білі, червоні, жовтошкірий, чорношкірий; мертвий, живий, покійний, покійна* й ін.; білорус. *вялікія, дарослы, малалеґні, малалетняя, маладые, стары, старая; хворы, нервовахворы, псіхічнахворы; глухі, глухая, нямы, нямая, сляпы, сляпая; дамашнія, бліжні, знаемы, знаемая; дарагі, дарагая, любы, любая, мілы, мілая; багаты, беспрацоуны, беспрацоуная, убогі, убогая; чорнаскуры, чырвонаскуры, белыя, чорныя; мертвы, смертны*.

З вищевведених прикладів бачимо, що більшість субстантивованих прикметників і дієприкметників на означення осіб за віком, станом здоров'я, індивідуальними рисами, термінами спорідненості та іншими ознаками є спільними для всіх східнослов'янських мов з різним лише звуковим оформленням.

Субстантивовані прикметники і дієприкметники на означення осіб з вищевказаними значеннями зустрічаються також і в західно-слов'янських мовах, хоч, правда, в меншій кількості. Це пояснюється тим, що на означення осіб за віком, станом здоров'я, фізичними вадами, спорідненістю та іншими ознаками у цих мовах виступають суфіксальні і безсуфіксні іменники або словосполучення прикметників з іменниками *чоловік, людина*: пол. *bliskowidz, analfabeta, białowq̄s, gebacz, lewicowier, prawicowier, nagus, narwaniec, nieborak, niedowiarek, naiwniak* й ін.; чес. *boháč, nestraník, křivka, slepec, chudák, chudý člověk, hluchý člověk, domácí lidé* і т. п.; слов. *analfabet/človek neúdelaný, snúbenec, povomanžel*.

Усім наведеним вище суфіксальним іменникам польської, чеської і словацької мов у східнослов'янських мовах відповідають субстантивовані прикметники (пор. *короткозорий, неграмотний, біловусий, голий, сліпий, кривий, бідний, домашні, безпартійний, молодий*).

Із субстантивованих прикметників та дієприкметників, вживаних на

означення осіб за віком, станом здоров'я, індивідуальними й іншими ознаками, можна назвати такі, як пол.: *młody, stary, dorosły, chory, ranny; głuchoniemy, głuchy, głucha, łysy, ślepy, skąpy; drogi, droga, luby, luba, ukochany; bliźni, krewny, szwagrowa, teściowa; pracujący, bezrobotny, głodny, ubogi; martwy* та ін.; чес. *mladý, mladá, mládí, starý, stará, staří; chorý, nemocný, nemocná, ranený, zdravý; hluchoněmý, němý; milý, milá, drahý, drahá; blízcí, bližní, známý, domácí; nezaměstnaný, bezprizorný; zemřelý, zosnulý* та ін.; слов. *mladý, mladá, starý; chorý, ranený; chytrý, hluchý, nemý, hladný, skúpy, slepý, sýty; milý, milá, drahý, drahá; bohatý, chudobný, pravícový; známý, známá, bližný, přibuzní; zomřelý, zosnulý; obžalovaný, obvinený, slobodný*.

Окремі субстантивовані прикметники і діеприкметники на означення осіб за станом здоров'я, віком, спорідненістю та іншими ознаками наявні в південнослов'янських мовах. Це болг. *ближен, близък, арестуваната, арестуваният, ранени, безумен, болният, зван, нелегален, глухоням, избран, забраван*; серб.-хорв. *драги, драга, млад, млада, стар, стари, стара; глух, глухонем, здрав, сит, гладан*, хоч частіше *гладник, сиротан, силан* та деякі інші. Проте панівними у південнослов'янських мовах на означення осіб з вищеназваними значеннями є суфіксальні іменники (пор., наприклад, болг. *гладник, глухчо, заточник, кривчо, лукавец, слепец, старец, обвинител, младеж*; серб.-хорв. *знанац, болесник, грбавац, грбона, богаташ, богатун, ближник, бълник, верник, немоћник, ленивац, радни човек* у знач. *трудящий, радни људи* у знач. *трудящі, знанац*).

Субстантивовані прикметники із значенням осіб за віком, індивідуальними ознаками (рисами характеру, психічним складом, фізичними вадами тощо) в усіх слов'янських мовах є складовою частиною фразеологізмів. Наприклад: укр. «Ситий голодного не розуміє»; рос. «Сытый голодного не понимает»; білорус. «Часам стары кажа на глум, а малады бярэ на вум»; пол. «Głupi daje, mądry bierze»; чес. «Mladý půže, starý musí»; серб. «Сит гладну не верује»; болг. «Не питай старо, ами патило».

Субстантивовані прикметники з указаними значеннями легко зберігаються при перекладі з однієї мови на інші слов'янські мови. Прикладом цього можуть бути переклади окремих поетичних творів Т. Г. Шевченка на російську, білоруську, польську, чеську, болгарську і хорватську мови. Пор.:

укр. «Коли не жив *чорнобривий*, Зроби, моя пташко!

Щоб додому не вернулась».

рос. «Если умер *чернобровый*, Сделай, моя пташка,

Чтоб домой я не вернулась».

білорус. «Калі не живе мой *любый*, Зрабі, калі ласка,

Каб дамоу не вярнулася».

пол. «Jeśli *luby* mój nie żyje, Zrób tak, babko, raczej, Wym do domu nie wróciła».

чес. «Ne ní — li živ *černobrový*, učíň, ptáčku milý, bych se domů nevrátila».

болг. «Ако не є жив, мой *мили*, *Стори, моя птичко*,
До дома да се не върне».

хорв. «Се ni živ *crnobrvi* stori, srce moje
da domov se već ne vrnem».

Розглянувши субстантивовані прикметники і діеприкметники на означення осіб у слов'янських мовах, можна зробити такі загальні висновки.

1. Субстантивовані прикметники і діеприкметники на означення

осіб властиві всім слов'янським мовам з тією лише різницею, що найбільшу кількість становлять вони у східнослов'янських і польській мовах і відповідно меншу у чеській і словацькій, болгарській та сербо-хорватській мовах, що зумовлюється великою стандартністю продуктивних словотворчих засобів — суфіксів, основоскладання⁷.

2. Переважна більшість субстантивованих прикметників і дієприкметників на означення осіб з іншим тільки звуковим оформленням наявна в усіх східнослов'янських мовах, що вказує на спільне їх походження та взаємовплив у процесі їх дальшого історичного розвитку. Велику роль у збагаченні словникового складу української і білоруської мов субстантивованими прикметниками і дієприкметниками на означення осіб відіграла російська мова.

3. Багато спільних субстантивованих прикметників і дієприкметників на означення осіб з певними тільки фонетичними відмінностями мають у своєму лексичному складі чеська і словацька мови.

4. Для вираження одних і тих же понять з особовим значенням у більшості слов'янських мов вживаються одні і ті ж субстантивовані прикметники і дієприкметники з іншим тільки фонетичним оформленням або іншого етимологічного походження.

5. Спільними в більшій або меншій мірі для всіх слов'янських мов є субстантивовані прикметники, які вживаються на означення осіб за віком, станом здоров'я, індивідуальними рисами, термінами спорідненості.

Д. Г. ГРИНЧИШИН

СУБСТАНТИВИРОВАННЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ И ПРИЧАСТИЯ ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ ЛИЦА В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Резюме

В статье анализируются субстантивированные прилагательные и причастия со значением лица в пределах отдельных лексико-семантических групп, указывается на их характерные особенности, прослеживается их продуктивность, определяются причины их непродуктивности в некоторых славянских языках, а также делаются наблюдения над переводом субстантивированных прилагательных и причастий с одного языка на другой.

⁷ Див.: Немировський М. Я. К вопросу о так называемой субстантивации. — «Вопросы славянского языкознания». Изд-во ЛГУ, 1953, кн. 3, с. 64.

Л. С. КИШКІН

«СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКИЙ ЦИКЛ» ВАЦЛАВА ФІАЛИ

Ім'я чеського художника, заслуженого діяча мистецтва Вацлава Фіали відоме радянським читачам¹. Великий майстер станкової графіки й книжкової ілюстрації в 1972 р. за малюнки до книги Я. Ноги «Картинки» Фіала був удостоєний премії Міністерства культури ЧССР. В ілюстраціях художника, як і у віршах поета, знайшло розкриття тепле дружнє почуття по відношенню до Радянського Союзу.

Тема Росії, де пройшли юнацькі роки художника і почався його шлях в мистецтві, разом із чеською та орієнтальною тематикою займає центральне місце в його реалістичній по характеру творчості. У зв'язку з цим нагадаємо тільки, що поряд з ілюструванням російських письменників (Пушкіна, Гоголя, Арсеньева, Пришвіна, Бажова) і створенням численної кількості рисунків, присвячених давній Русі, він з любов'ю відтворює також і картини сучасного життя Радянського Союзу, куди він після війни не раз приїжджав.

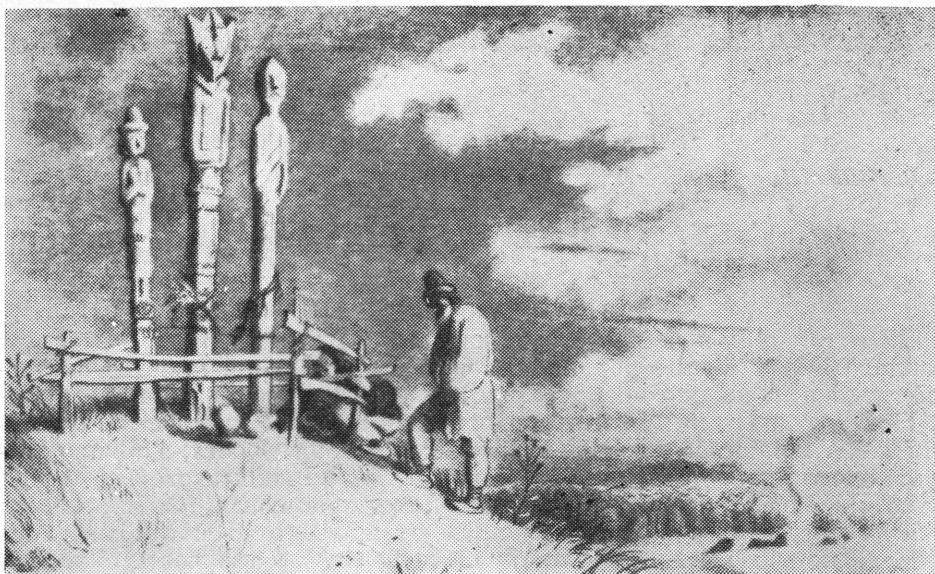
Помітний вплив на творчість художника мали здійснені ним в 30-ті роки поїздки на Західну Україну² та Словаччину. Знайомство з життям словаків та українців розширило його уявлення про слов'янські народи, зміцнило симпатії до них, пробудило інтерес до історії слов'ян.

Великим синтетичним твором Вацлава Фіали, присвяченим далекому минулому слов'ян, став його «Старослов'янський цикл», у якому художник опирався не тільки на історичні дані, але й на свої живі враження, зокрема, від знайомства з життям Росії та України. Цей цикл виник у 1944 р. і став важливою сторінкою у творчій біографії художника. «Старослов'янський цикл» став своєрідним патетичним відгуком на події другої світової війни. Фактично в цьому творі відбиті громадянська позиція художника, його патріотичні почуття, заповітна віра у визволення Чехії і інших слов'янських народів від гітлерівських загарбників. Алегоричне оспівування давніх слов'ян в умовах окупованої Чехословаччини по суті було рівнозначне протесту проти нацистського поневолення. Своїми в чомусь умовними, не завжди строго історичними і в той же час емоційно переконливими картинками, що мають скритий символічний зміст художник немов нагадував про життєстійкість слов'янських народів, їх процьовитість, одвічне стремління до миру й свободи. Літографовані листи «Старослов'янського циклу», на яких зображена праця і мирне життя слов'ян, виповнені світлим, оптимістичним почуттям. Вони ніби відмічені передчуттям близького визволення слов'янських народів і їх повернення до мирної творчої праці.

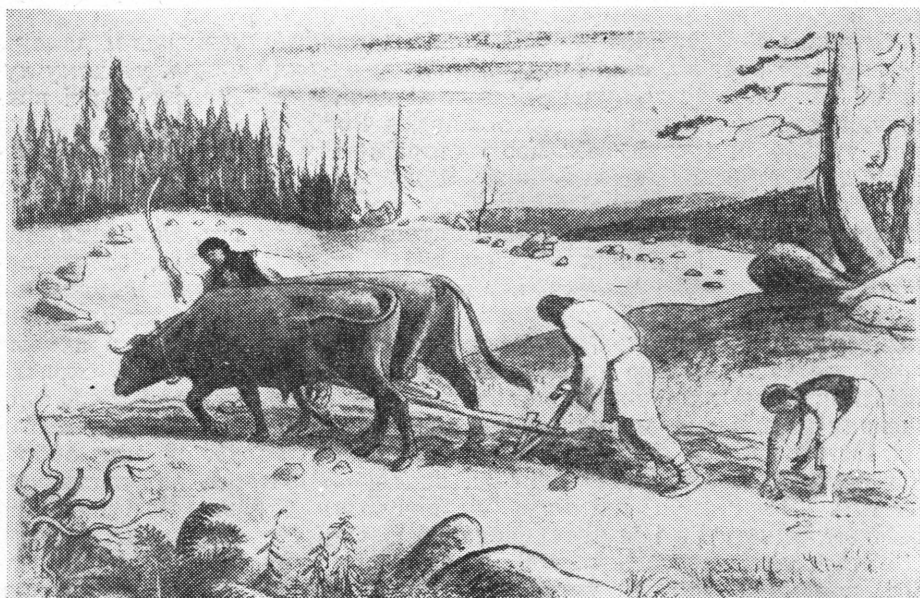
«Старослов'янський цикл» Вацлава Фіали представляє немалий інтерес для тих, хто займається чеським мистецтвом і культурою.

¹ Див.: Корольук В. Д. Русская тема в книжных иллюстрациях Вацлава Фиалы. — «Советское славяноведение». М., 1968, № 1, с. 82—91.

² Тема Закарпатської України знайшла відображення в таких, наприклад, рисунках В. Фіали, як «На полонинах» (1937), «Неділя на Закарпатті» (1938), Дівчинка з Полонинських Карпат» (1940) та ін. (Див.: В у ě ě o v á ě. Václav Fiala. Soupis grafického díla. Praha, 1960).

«Идоли»

«Орач»

«Обид»

«Торг»

З самого початку цей графічний цикл складався з 8 листів: «Вітання весни», «Свобода», «Торг», «Жнива», «Пристань», «Ідоли», «Обід»³. Вже один тільки цей перелік назв окремих листів циклу дозволяє скласти собі повне уявлення про їх гуманістичний зміст. В узагальнених і в якійсь мірі стилізованих образах «Старослов'янського циклу» художник недвозначно говорить про свою любов до людей, ділиться задушевною мрією про їх незахмарене страхіттями розв'язаної фашизмом війни майбутнє. Листи циклу не зв'язані між собою сюжетно. В одне ціле їх об'єднує спільна ідея поетизації життя слов'ян, художній задум і стильові особливості.

На першому із згаданих листів художник зобразив язичеський обряд вітання весни: на березі озера в оточенні ровесників стоїть прикрашена квітами нага дівчина. Віддалено чимось нагадуючи жіночі образи Швабинського, який у свій час був учителем Фіали, вона в той же час показова й характерна саме для нього.

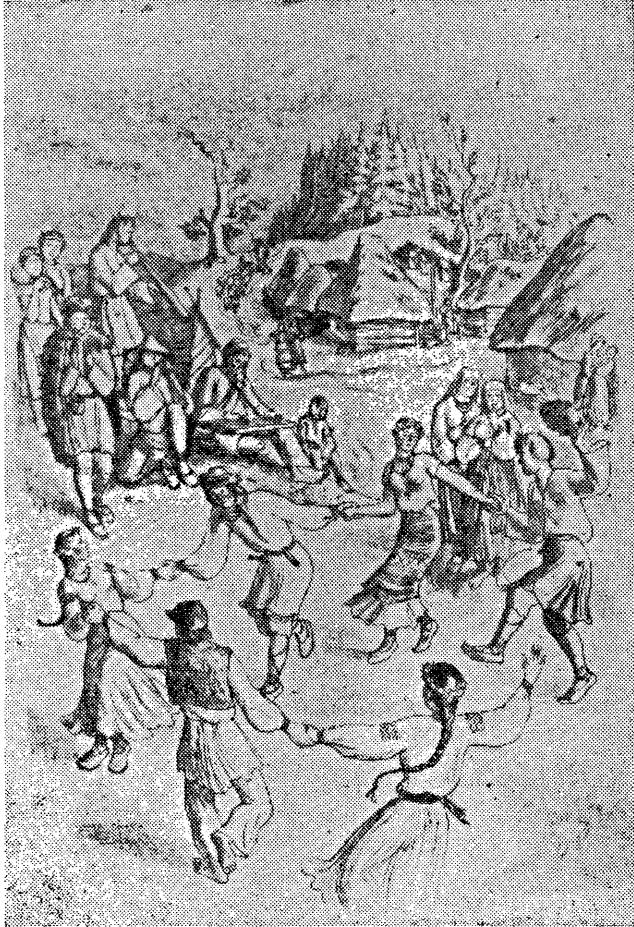
Ще двома рисунками, зміст яких не зовсім зрозумілий з їх назв, є «Ідоли» і «Пристань». На одному з них показано поклоніння дерев'яним язичеським божествам, на іншому — човни, що пристали до берега, і корабельники, що сидять біля вогню. Решта листів циклу являє собою багатопігурні графічні композиції на відповідні їх назвам теми. В значній мірі вони носять жанровий характер, в окремі з них художник вводить елементи пейзажу («Орач», «Обід»). Та ж особливість характеризує і лист «Ідоли». Ці рисунки, як нам здається, відзначаються особливою ясністю, простотою і поетичністю.

Було б неоправдано підходити до «Старослов'янського циклу» з критеріями строгої історичної і етнографічної точності. Не це в ньому головне. Любов до чеського та інших слов'янських народів, роздуми про їх долю, прихована надія на близьке визволення і повернення до мирної праці — ось у чому його головний зміст, його гуманістичний сенс. Цим обумовлена і певна алегоричність циклу і деякі з притаманних йому особливостей. Алегоричність картин і образів проявляється в тому, що звертаючи думки і почуття глядача до минулого слов'ян, вони в той же час привертали його увагу до їх становища, у сучасності і вже цим самим заперечували нацистське поневолення. Приналежність своїх персонажів до давніх слов'ян художник інколи позначає чисто умовно. Його образи давніх слов'ян «збірні» і в ряді випадків швидше умовно-символічні, ніж конкретні. Так, вдивляючись у рисунок «Весілля», ми можемо побачити на ньому і російський кокошник, і українське намисто, східнослов'янські сорочки на чоловіках і українські плахти на жінках. Старий, що схилився перед язичеським божеством на листі «Ідоли» нагадує російського селянина в полярковому капелюсі — гречневнику, а жінці на листі «Жнива» подібні до словаків, про що говорять не тільки їх костюми, але й валашка, що лежить на землі. Границі між давнім язичеським періодом життя слов'ян і історією реально існуючих слов'янських народів в циклі ніби розмиті. Однак все це не тільки не вадило, а навпаки, сприяло розкриттю основного, чим художник хотів поділитися з глядачами. Конкретні етнографічні деталі переносили думки від минулого до сучасності, торкались не тільки патріотичних, але й, що не менш важливе, інтернаціональних почуттів. Створюючи свій цикл, художник безумовно думав про майбутнє не тільки чехів, а й інших народів. Етнографічні деталі, що відносяться до різних слов'янських народів, зустрічаються на листі «Торг», сюжет якого багато в чому був навіяний закарпатськими враженнями. Звернення до українських етнографічних мотивів (одяг дівчат, вінки і т. д.) можна спостерігати і на листі «Вітання весни», а також на додатковому листі до циклу «Хоровод».

³ Послідовність розташування листів циклу відповідає опублікованому списку праць В. Фіали. Див. В и з г о в á Е. Назв. праця, с. 9.

Останній також пов'язаний з закарпатськими враженнями. На ньому художник зобразив народне свято.

Ставши вираженням суспільної позиції та гуманізму художника, «Старослов'янський цикл» в той же час знаменний і своїм зв'язком з прогресивною традицією в чеському мистецтві. У цьому відношенні він показовий для всієї творчості Вацлава Фіали. Його по праву вважають одним з продовжувачів традицій Й. Манеса і М. Алеша, для якого звернення до слов'янських мотивів особливо характерне. Говорячи про це,

«Хоровод»

письменник К. Нови писав: «Спостерігаючи за розвитком Вацлава Фіали, ми з радістю можемо констатувати, що він опирався на кращі чеські та слов'янські традиції»⁴. При цьому він відзначив властиві для творчості художника позитивні риси: національний характер, чистоту рисунка, життєву переконливість. Усі ці якості в цілому характеризують і «Старослов'янський цикл».

Створюючи свої узагальнені слов'янські типи, Фіала, подібно як і Манес, наділив їх ознаками, взятими у різних народів. Однак вони далекі від дещо ідеалізованих селян Манеса на Орлої. Це обумовлено не лише індивідуальністю художника, але й відмінністю творчих завдань, що розв'язувались Манесом у 60-ті роки XIX ст. і Фіалою в 40-ві

⁴ Fiala Václav. Souborná výstava ilustračního díla. Praha, 1955, с. 5.

роки нашого століття. Для першого більш показовий історико-етнографічний підхід до зображення слов'ян, для другого — швидше умовно-історична трактовка їх образів. Минуле для Фіали в якійсь мірі тільки привід для розкриття думок про долю слов'янських народів, що хвилювали його в роки війни, про їх сучасне.

Знайомлячись з творами Фіали, не можна не згадати відомого графічного циклу М. Алеша «Життя давніх слов'ян» (1891). Справа тут не в якійсь їх залежності. Вацлав Фіала цілком оригінально і самостійно трактує вибрану тему. Правда, він, як колись Алеш, з метою «архаїзації», звертається інколи до мотивів язичеської міфології слов'ян, або ж малює давньослов'янський керамічний орнаментований посуд (листи «Ідоли», «Весілля»). Ось це, мабуть, і все, якщо брати до уваги подібні деталі. Що ж стосується їх функціонального призначення, то в ньому більше відмінності, ніж схожості. Алеш прагнув до достовірної історичної реконструкції картин з життя давніх слов'ян і власне цій меті підпорядкував введення в них тих чи інших етнографічних реалій. Для Вацлава Фіали перш за все характерно розкриття патріотичних і гуманістичних ідеалів в узагальнено-умовній формі, для чого й служило повернення ним тих чи інших конкретних деталей. Якщо цикл Алеша переслідував мету пробудження і зміцнення національної самосвідомості чеського народу шляхом ознайомлення його з історичним минулим слов'ян, то твір Фіали — швидше звернення і заклик до патріотичних почуттів шляхом умовно-алегоричних образів слов'ян, в яких простежуються їх зв'язки з народами, що живуть і борються. І все ж певний спадковий зв'язок з Алешем у Фіали є. Він проявляється у зверненні до слов'янської тематики, у вірності художника народним ідеалам, а також і в самому прийомі вираження сучасності шляхом відтворення картин давньослов'янського життя.

Говорячи про відому відмінність у підході до давньослов'янської тематики у циклах Алеша і Фіали, про стремління до історичної точності, конкретності одного й схильності до умовно-узагальненого зображення іншого, необхідно відмітити, що це відноситься тільки до згаданих творів. Післявоєнні ілюстрації Вацлава Фіали до творів Пушкіна, Голого, Ірасека з усією очевидністю показують, наскільки строго дотримується він історичної дійсності, навіть у деталях. «Тут продумана й вивчена кожна деталь — від козацького костюма й зачіски до барочної архітектури» — справедливо пише В. Д. Королюк про чудові ілюстрації художника до «Тараса Бульби»⁵. Але це окрема область його творчої діяльності. Ми ж намагалися співвіднести близькі за своєю темою графічні цикли Алеша та Фіали, появу яких розділяє більше 50 років.

Чеська дійсність періоду другої світової війни суттєво різнилася від того, що оточувало Алеша, багато в чому іншим стало від часу появи циклу «Життя давніх слов'ян» і чеське мистецтво. Тому образи давніх слов'ян і зображення їх життя у Фіали отримали зовсім нове оригінальне трактування. Однак це не заважає говорити про розвиток ним прогресивної алешівської традиції, основою якої була і є народність, та збагачення чеської графіки значним твором на слов'янську тему, який є цінним не тільки з огляду на зміст, не тільки в естетичному відношенні, але й як художній документ часу, що характеризує погляди й почуття художника, його духовний зв'язок з народом.

Звернувшись до сюжетів з історії давніх слов'ян, Фіала не лише не відійшов від сучасності, а навпаки, приблизився до того часу, в якому жив, став особливо сучасним. «Старослов'янський цикл», що з'явився у суворі роки війни, належить до яскравих явищ в історії чеського мистецтва, яке й тоді продовжувало жити й розвиватися.

⁵ Fiala. Václav. Souborná vystava ilustračního díla. Praha, 1955, с. 88.

«Старослов'янський цикл» — лише один з багатьох творів Вацлава Фіали, присвячених слов'янській тематиці. Його численні роботи на російську та українську тему заслуговують на спеціальний розгляд. Зробивши спробу коротко познайомити читачів з «Старослов'янським циклом», ми водночас хотіли б привернути увагу і до цих особливо близьких і дорогих для нас творів великого чеського художника, давнього й щирого друга Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що зробив дуже багато для правдивого графічного відтворення минулого й сучасного життя російського й українського народу, для ознайомлення з ним чеських глядачів.

Л. С. КИШКИН

«СТАРОСЛАВЯНСКИЙ ЦИКЛ» ВАЦЛАВА ФИАЛЫ

Резюме

«Старославянский цикл» (1944 г.) крупного современного чешского художника, состоящий из 8 листов, рассматривается в контексте художественных творений на сходную тематику у живописцев прошлого И. Манеса и М. Алеша (особенно последнего). Произведение Фиалы отличается от работ предшественников условно-исторической трактовкой образов, аллегоричностью. Аллегоричное воспевание древних славян в условиях оккупированной Чехословакии было равносильно протесту против нацистского порабощения.

А. К. СМОЛЬСКА

ДИСТРИБУЦІЯ ФЕМІННИХ СУФІКСІВ У СЕРБЬСЬКОХОРВАТСЬКІЙ МОВІ

Іменники з фемінними¹ суфіксами утворюють особливе лексико-словотворче мікрополе *nomina femininitatis*, де діють синонімічні словотворчі форманти, дистрибуція яких за основами звичайно специфічна для кожної слов'янської мови при умові відносно однакового інвентаря основних фемінних суфіксів.

Мікрополе *nomina femininitatis* у деяких слов'янських мовах піддавалося спеціальному вивченню: велику увагу слов'янським фемінним суфіксам приділяли радянські лінгвісти².

Що стосується сербськохорватської мови, то в югославському мовознавстві в граматиках і спеціальних роботах по словотвору суфікси групуються не за семантичною, а за фонетичною ознакою: суфікси з основним елементом «к», «ц», «н» і т. д.³ Повністю група фемінних суфіксів

¹ В російській лінгвістиці «фемінні» суфікси називаються інколи «суфіксами жіночності».

² Див.: Золотова В. С. Существительные женского рода со значением лица в современном польском языке. — «Ученые записки ЛГУ», № 316. Л., 1962; Ковалик І. І. Словотворчий розряд суфіксально-загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. — В кн.: Питання українського мовознавства, кн. 5. Львів, 1962; Ковалик І. І. Словотворчий розряд назв живих істот жіночої статі в сучасній нижнолужицькій мові. — Славістичний збірник. К., 1963; Нецименко Г. П. Словообразование существительных женского рода со значением лица в современном чешском языке. — «Уч. зап. Ин-та Славяноведения», т. 19. М., 1960.

³ Див.: Белић Александар. Савремени српскохрватски језик. Наука о грађењу у речи. Београд, 1949; Стевановић М. Савремени српскохрватски језик, I. Београд, 1964, с. 474—567.

в сербськохорватській мові (у їх зв'язках з твірними основами, у співвідношеннях формантів за позиціями продуктивності і т. д.) поки що не вивчалась.

До основних фемінних суфіксів сербськохорватської мови лінгвісти відносять *-иц-а*, *-к-а* (і його складні варіанти), *-иња*, *-киња*.

Найбільш цікаві спостереження над деякими фемінними суфіксами сербськохорватської мови представлені у відомій монографії Радосава Бошковича «Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници»⁴.

У відповідності з основним завданням свого дослідження — виділити структурно і функціонально особливі суфікси в південнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими — Радосав Бошкович детально вивчає суфікс *-иц-а*, активне використання якого в моціонній⁵ функції відділяє південнослов'янські, особливо сербськохорватський, від інших слов'янських. Автор зіставляє утворення з суфіксом *-иц-а* та його конкуруючим фемінним формантом *-к-а*, менш активним в південнослов'янських мовах, особливо в сербськохорватській, за ознакою корелятивності з іменниками чоловічого роду різного оформлення: з суфіксами *-ач*, *-ар*, а також *-аш*, *-ац* та ін.

Дуже цікавими є спостереження Бошковича про те, що суфікс *-к-а* в моціонній функції сербськохорватської мови ніколи не кореспондує з назвами чоловічого роду на *-ач*, *-аш*, але може, паралельно з суфіксом *-иц-а*, вживатися при створенні жіночих корелятивів до іменників жіночого роду на *-ар*, *-ац*⁶.

В даній статті мова піде про синонімічні фемінні суфікси *-к-а* та *-киња* і принципи їх дистрибуції у сербськохорватській мові.

Суфікс *-к-а*, хоч і обмежено продуктивний в моціонній функції у сербськохорватській мові взагалі, вельми активний як фемінний суфікс у словотворчому мікрополі *pomina nationalia et regionalia* (етнонімів і назв жителів).

Очевидно це не випадково. В лінгвістиці були спроби висвітлити питання про первинні і вторинні функції фемінних суфіксів і про відносну давність таких формантів. Так, Р. Бошкович у згаданій уже роботі вважав співвідношення «продуктивний *-к-а*, менш продуктивний *-иц-а*», які відзначаються в болгарській мові, більш давніми, ніж співвідношення «продуктивний *-иц-а*, менш продуктивний *-к-а* в моціонній функції» (сербськохорватська мова). Хоч в словнику Джури Даничића є лише одне слово з моціонним *-к-а* «християнка», Р. Бошкович вважає, що *-к-а* поряд з *-иња* використовувався для створення етнонімів та назв жителів в старосербській мові⁷.

З цими зауваженнями Бошковича цікаво зіставити спостереження В. П. Токаря, який в дослідженні суфікса *-к-а* на матеріалі давньоруських і давньоукраїнських пам'яток підкреслив ту обставину, що «першими в писемних пам'ятках засвідчені іменники з суфіксом *-к-а*, які означають осіб за національною і територіальною приналежністю»⁸.

Інвентар фемінних суфіксів мікрополя етнонімів і назв жителів в літературній сербськохорватській мові обмежений формантами *-к-а*, *-киња* (*-иња*) та *-иц-а*.

⁴ Бошкович Радосав. Развитие суфикса у јужнословенској језичкој заједници. Београд, 1936, с. 13—39 й ін.

⁵ В югославській лінгвістиці поряд з терміном «фемінальні наставці» (фемінні суфікси) використовується і термін «моціона функція наставка» — моціонна функція суфікса, тобто вживання словотворчого форманта як показника жіночого роду по відношенню до іменників чоловічого роду.

⁶ Бошкович Радосав. Назв. праця, с. 38—39.

⁷ Там же, с. 52—53.

⁸ Токарь В. П. Очерк исторического образования имен существительных в украинском языке (суффиксы *-к-а*, *-ок*, *-иц*, *-ик* и их производные). Одесса, 1963.

Суфікс *-иц-а* в даній категорії слів у літературній сербськохорватській мові зберігається лише лексично і відзначається тільки в небагатьох словах: *Немица, Хрватица, Мађарица, Сремица* (але і *Сремка, Сремкиња*).

Основними суфіксами жіночності в мікрополі *nomina nationalia et regionalia* є *-ка* і *-киња*, причому в югославській лінгвістиці неодноразово підкреслювалось, що «можна відмітити лише тенденцію, що переважає суфікс *-ка*»⁹, що «суфікс *-киња* продуктивний, в основному, там, де суфікс *-ка* незручно вживати»¹⁰.

Якщо суфікс *-ка* в якихось випадках незручно вживати, то необхідно було вивчити його дистрибуційні обмеження в мікрополі *nomina nationalia et regionalia*.

Петар Скок ще в 1954 р. писав, що *-kinja* з'являється замість *-ка*, якщо основа іменника чоловічого роду закінчується одним із таких суфіксів: *ez* Італійськ. *ese* (пор. *Englez — Engleskinja*); *-in* (пор. *Srbin — Srpkinja*); *-jak, -ak* (пор. *Poljak — Poljakinja*, — тут по суті справи, мова йде про суфікс *-inja*) чи основа чоловічого роду односкладна (пор. *Rus — Ruskinja*)¹¹.

Виникає питання, чи не підпорядковуються ці окремі правила якійсь одній загальній закономірності.

Мітар Пешікан, продовжуючи спостереження П. Скока, відзначив, що в назвах жительок суфікс *-киња* рідко вживається від основ на сонант, в той час як формант *-ка*, як правило, використовується після основи з сонантним кінцем¹².

У досліджуваному матеріалі із зворотного словника сербськохорватської мови¹³ виявлено 263 назви жительок і етнонімів жіночого роду з суфіксом *-ка* та його варіантами *-анка* (*-анка*) при співвідносності з *-anin* (*-анин*), *-čanka* (*-чанка*) при співвідносності з *-čanin* (*-чанин*) і 49 слів з суфіксом *-kinja* (*-киња*).

Незважаючи на велику активність суфікса *-ка* в мікрополі етнонімів і назв жителів даній формант фономорфологічно обмежений лише основами на сонант, тобто вживається після *l, lj, j, n, m, r, v*¹⁴.

Винятки, тобто вживання *-ка* після несонантної основи, поодинокі: *Агарка* (але є і *Агарkinja*), *Srpka* (застар.) — суч. *Srpkinja*.

На наш погляд, фономорфологічні особливості *-ка* вторинні, викликані до життя тією обставиною, що в сербськохорватській літературній мові основним суфіксом етнонімів і назв жителів чоловічого роду є суфікс *-анин*, частина якого *-ан* зберігається при утворенні форми жіночого роду; другим суфіксом назв жителів є суфікс *-ац*, фонетично обмежений вживанням лише після основ на сонорний¹⁵.

У сербськохорватських діалектах, де на відміну від літературної мови не закріпилася тенденція зберігати в структурі твірної основи *-ан* (з *-анин*), суфікс *-ка* виявляється менш примхливим у фономорфологічному відношенні. Це в першу чергу відноситься до діалектів Хорватського примор'я (пор. назви жительок на островах Адриатики: острів Брач,

⁹ Скок Петар. *Tvorba imena stanovnika od imena naselja i oblasti*. Jezik, II, 1954, sv. 3.

¹⁰ Пешікан М. О грађењу имена становника у односу на имена земаља и места. Наш језик, 1958—1959, 9, св. 5—6, с. 203.

¹¹ Скок Петар. Назв. праця, с. 65—66.

¹² Пешікан М. Назв. праця, с. 202—203.

¹³ Матешић Јосип. Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen. Lief. I. Wiesbaden, 1965.

¹⁴ До сонантів в сербськохорватській мові відносяться *р, л, љ, Н, Їб, М, В; ј* (*р, л, lj, n, nj, m, v, j*). Див.: Белић А. Основи историје српскохорватскогјезика, I, Фонетика. Београд, 1969, с. 55.

¹⁵ Смольская А. К. Словообразование в славянских языках. Одесса, 1971, с. 39.

житель Врачанin, жителька Врачка; місто Jelsa, житель Jelšanin, жителька Ielaška (але і Ielšanka)¹⁶; пор., також, діалектні: житель Leničak, жителька Lenička і подібні, відзначені Д. Брозовичем в Боснії та Герцеговині)¹⁷.

Суфікс *-kinja* (*-киња*) менш продуктивний в категорії етнонімів і назв жителів, не має разом з тим фонеморфологічних обмежень, властивих *-к-а* в даному мікрополі. Формант *-kinja* вживається і після основ на сонант, і після приголосних *p, s, t, š, č* (п, с, т, ш, ч), тобто в тих випадках, де *-к-а* неможливий (пор. Beloruskinja, Čerkeskinja, Aziatkinja, Koruskinja та ін.).

Якщо основа іменників чоловічого роду закінчується на *h* (*x*) чи *k* (в тому числі у складі суфікса), то використовується суфікс — *inja*: пор. Vlahinja, Čehoslovakinja, Uzbekinja, Gadžikinja.

Єдине правило дистрибуції суфікса *-к-а* в мікрополі *nomina nationalia et regionalia* — це даний формант використовується тільки після сонорних, тобто є фонетично відзначеним суфіксом¹⁸.

Зіставляючи дані словника Вука Караджича¹⁹, створеного на початку минулого століття, і тлумачних словників сербськохорватської мови нашого часу, можна відзначити, що суфікс *-киња* не зразу закріплює свої позиції в мові. Тому В. Караджичем фіксується лише Арапка (до Арапин), Арнаутка (до Арнаутин), Бијогратка (до застар. Бијоградца), а в РСХК²⁰ знаходимо Арапка — Арапкиња, Арнаутка (гармата), Арнауткиња (жінка), Београбанка, Београткиња (до Биограђанин).

Процес дистрибуції суфіксів *-к-а* і *-киња* за фонетичними ознаками йшов, очевидно, паралельно з процесом закріплення в мові і розширення активності *-киња*²¹.

Доречно поставити питання, як діє моціонний *-к-а* в інших словотворчих категоріях, не лише в мікрополі етнонімів і назв жителів.

Аналіз перших чотирьох томів Словника сербськохорватської літературної мови (РСХК) дозволяє говорити про те, що для фемінного *-к-а*²² в сербськохорватській існує правило з'єднання лише з основами, які закінчуються сонантами.

В числі 529 слів з *-к-а* в моціонній функції знаходимо більше 20 винятків, до більшості з яких словники дають паралельні форми з суфіксами *-киња* чи *-ица*. Пор. Арапка (і Арапкиња), Арнаутка (і Арнауткиња), бездетка (і бездетница), доморотки (і домороткиња), гувернантка (і гувернанта, гувернантица), институтка (і институткиња).

Очевидно, фемінний *-к-а* закріпився спочатку в сербсько-хорватській мові, як і в інших слов'янських, в мікрополі *nomina nationalia et regionalia*. У цій групі слів утворення з суфіксом *-к-а*, як вказувалось вище,

¹⁶ Hraste Mate. O izvođenju etnika od geografskih imena. Iezik, 1952—1953, sv. 1, s. 23.

¹⁷ Brozović Dalibor. Neki etnici u novom isdanju «Pravopica». Iezik, 1952—1953, sv. 2, s. 55.

¹⁸ У випадках, коли після сонорного вживається *-киња* (Данкиња, Финкиња та ін.), вибір його замість *-к-а* можливо обумовлений бажанням уникнути близькості в звучанні топонімів і назв жительок (пор. країни Данска, Финска і ті назви, що не відбулись — Данка, Финка), а також і довготою твірної основи (пор. Гана — Ганац, але не Ганка, а Ганкиња).

¹⁹ Караџић Вук, Српски рјечник, истолковањемачким и латинским ријечима, 1818 (у перевиданні, Београд, 1964).

²⁰ Речник српскохорватског књижевног језика, књ. 1—3. Нови Сад—Загреб, 1967—1969; књ. 4, Нови Сад, 1970. — РСХК.

²¹ Відносна новизна форманта *-киња* виявляється в тому, що утворення з ним як з самостійним суфіксом (але пор. Грк — Гркиња, де *-киња* варіант *-иња* (ще не фіксуються в давньосербських текстах, про що свідчить словник Джури Даничича. Див.: Даничич Б. Рјечник из књижевних старина српских, Део 1—3. Београд, 1863).

²² Суфікс *-к-а*, який використовується для створення віддієслівних іменників, а також інших словотворчих розрядів — не фемінний — не підпорядковується правилу «сонорності кінця основи».

звичайно мотивувались іменниками з сонантним кінцем основи. Зрозуміло, були і відхилення (пор. старосерб. Српка і сучасне Српкиња). Часта повторюваність основ на сонант стала закономірністю в сербсько-хорватській літературній мові в усній групі утворень, створюваних за моделлю «основа іменника + фемінний -к-а».

Ця закономірність в літературній мові підтримується впливом деяких діалектів, наприклад, в чорногорських у мікрополі поміна *pationa lia et regionalia* після сонантної основи взагалі неможливий інший моціонний суфікс, крім -к-а²³.

Фонетичне правило сполучуваності фемінного -к-а лише з сонантом добре ілюструється з'єднанням даного форманта з іншомовними основами.

Суфікс -к-а в моціонній функції вільно сполучається з основами іменників чоловічого роду, які закінчуються турецькими за походженням суфіксами *ија (džija)*, *-лија (-lija)* (пор. кафецијка, касабліјка), іншомовними формантами *-ер, -ор, -тор (-er, -or, -tor)*; пор. кондуктерка, волонтерка, дезертерка, агітаторка, експлуататорка, демонстраторка.

Іншомовні запозичення на *-ист (-ist)*, *-ент (-ent)*, *-ант (-ant)* не мають у сербськохорватській літературній мові жіночих відповідностей з -к-а у зв'язку з морфологією даного фемінного форманта. На час багатого поповнення словника сербськохорватської літературної мови іншомовними словами такої структури (початок нашого століття) фемінний суфікс -к-а уже остаточно закріпився за основами на сонант і фонетично (по дистрибуції основ) розмежувався з суфіксами *-киња* і *-иц-а*.

Сфера іншомовних основ на *-ист*²⁴, *-ант*, *-ент* в західному варіанті сербськохорватської мови була атакована продуктивним фемінним *-иц-а*, а в східному — формантом *-киња*: пор. виолинистица і виолинисткиња, журналистица і журналисткиња, абитуриентица і абитуриенткиња, лаборантица і лаборанткиња, студентица і студенткиња; пор. також адвокаткиња, кандидаткиња і подібні з *-киња* після «т» в основі²⁵.

А. К. СМОЛЬСКАЯ

ДИСТРИБУЦИЯ ФЕМИННЫХ СУФФИКСОВ В СЕРБСКО-ХОРВАТСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Большое внимание в статье уделяется поискам закономерностей в образовании существительных женского рода от соответствующих существительных мужского рода. Определяются условия, при которых один из конкурирующих суффиксов женского рода выходит победителем в процессе становления словообразовательной системы. Устанавливаются тенденции в развитии дистрибуции феминных суффиксов.

ЕЖИ СЛІЗІНСЬКИЙ

ВЛАДИСЛАВ СИРОКОМЛЯ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

Владислав Сирокомля (справжнє прізвище Людвик Кондратович, 1823—1862) користувався великою популярністю в Польщі, особливо в середині ХІХ ст. У своїх реалістичних творах з народного побуту й поезіях з сатиричним відтінком Сирокомля дав пластичний образ

²³ Пешік і ан Митар. Названа праця, с. 204.

²⁴ Заслугує уваги зауваження Мате Храсте, що «В новий час все більше вживається суфікс *-kinja* в іменниках жіночого роду, які утворюються від іменників чоловічого роду, що закінчуються на *-ist*»: Див.: Hrašte Mate. Tvorba imenica ženskog roda od stranih imenica muškog roda sa završetkom «t». Jezik, 1956/1957, sv. 4, с. 107.

²⁵ Там же, с. 106.

суспільних відносин, рішуче вимагав усунення дискримінації селян з боку шляхти.

Сирокомля був перекладачем російської та української поезії, сам писав оригінальні твори, доступні широким колам читачів, яким завдячував свою популярність у ХІХ ст. Його поезія, для якої притаманне значне емоційне напруження, прониклива простота й мелодійність, дуже близька до народної творчості.

З бігом часу поволі згасла перебільшена за життя слава поета. Поволі забули про творця Янка-Цвинтарника. Пригадали заслужено про його творчість у 1973 р., коли в 150 річницю його народження Товариство ім. Марії Конопницької організувало за участю польських та радянських літературознавців наукову сесію, присвячену творчості Сирокомлі.

Владислав Сирокомля був відомий у Чехословаччині у 70—80 рр. минулого віку. Першим його перекладачем був, напевно, дослідник творчості Міцкевича Юзеф Коларж, який в газеті «Чесько-моравська покладниче» в 1858 р. надрукував переклад поетично опрацьованої старої польської легенди «Жменька пшениці»¹. Цей вірш в тому самому перекладі вдруге надрукував «Беседник»² в 1862 році. У 80-х роках його знову переклав Войцех Пакоста та помістив у брненському часописі «Обзор»³ і в часописі «Властенекькі поутнік»⁴.

На вірш «Великий четвер»⁵ у перекладі Коларжа звернув увагу автора «Казок з нашого села» (які нагадували в певному відношенні поезії Сирокомлі), видавця «Кветів»: дуже популярного тоді автора «Вечірніх пісень» — Вітезслава Галька на засіданні літературної секції «Мистецької бесіди» в Празі в червні 1866 року⁶. Вдруге згадано Кондратовича на ґрунті «Мистецької бесіди» на початку 1874 року. Саме тоді реферат про його творчість прочитав перекладач Ю. Словацького — Отокар Мокри⁷.

В рік смерті поета в газеті «Далібор» появилася стаття під заголовком «Родина Неруди»⁸. Там вперше було надруковано невідомі до того часу вірші, які в 1857 р. Сирокомля написав до пам'ятника Вільми Неруди: «До Марії Неруди» та «До Вільми Неруди».

Смерть поета знайшла своє відлуння в Чехословаччині⁹.

До чеських перекладачів Сирокомлі належали в минулому столітті ще також син автора «Відгомону пісень чеських» та «Відгомону пі-

¹ Kondratowicz W. Hrst pšenice. Národní pověst. Přeložil Jos. K. — Českomoravská pokladnice, 1858, s. 85—87. Пор. також: Pražské noviny, 1857, № 181, s. 3. Біографічні дані про Сирокомлю в Чехії я отримав від доктора Емануїла Машка з «Інституту чеської і світової літератури» Чехословацької Академії Наук у Празі. За надісланий матеріал висловлюю щире вдячність.

² Syrokomla Vl. Hrst pšenice. Přeložil Jos. K. — Besedník, 1862, s. 164—169.

³ Syrokomla Vl. Hrst pšenice. Přeložil Voj. Pakosta. — Obzor, 1883, s. 117—119.

⁴ Syrokomla Vl. Hrst pšenice. Přeložil Voj. Pakosta. — Vlastecký poutník, 1885, s. 67—69.

⁵ Syrokomla Vl. Velký čtvrtek. Přeložil Josef Kolár. — Květy, 1867, s. 22—24, 34—35, 46—48; його ж. Frant. Vymazal. — Slovanská poezie, t. 2. Brno, 1878, s. 318—331.

⁶ Див. замітку 'Umělecká beseda'. — Národní listy, 1866, № 163, s. 16; № 165, s. 18.

⁷ Див. замітку 'Z Umělecké besedy'. — Národní listy, 1874, № 85.

⁸ J. V. T. Rodina Nerudova. — Dalibor, 1862, s. 146—147.

⁹ Syrokomla Vladislav (Ludvík Kondratovič). — Rodinná kronika, 1862, № 28, s. 336—337; 'Z Vilna'. — Národní listy, 1862, № 232, s. 2. У цій же газеті з 1861 р., № 86, s. 28 вміщено нотатку 'Domácí zprávu. Přátelům polské literatury...', де знаходиться також, між іншим, прейскурант видань Сирокомлі; J. T. Z Krakova. — Národní listy, 1862, № 259, s. 2; Vladislav Syrokomla. — Lumír, 1862, s. 1003; Rus. Z Vilna. — Hlas, 1862, № 261; Rakousy. Z Krakova. — Hlas, 1862, № 278; Rus. Království polské. Z Varšavy. — «Hlas», 1862, № 328.

сень російських» професора Вроцлавського університету Франтішка Ладіслава Челаковського — Яромир, Олександр Бидржевський (Ян Соукуп), Франтішек Вішняк, перекладач Шевченка, Крашевського та південнослов'янської поезії, Ян Гудец, Йозеф Мах, Франтішек Халуца і вже названий Войтех Пакоста¹⁰. Однак головним популяризатором Сирокомлі в Чехії був Ян Нечас¹¹. Юрист за фахом, поет поміркованого таланту, сьогодні забутий, він з нечуваним ентузіазмом займався популяризацією польської поезії на чеській землі. Хоч його переклади не належать до найкращих і залишають бажати кращого, під оглядом поетичного хисту (майстерності), як і передачі думок польських поетів (особливо Словацького), безперечно є заслуга Нечаса як пропагандиста польської літератури у південних сусідів поляків. Своїми «Квітами з польського гаю», в 10-ти зошитах, які містили його переклади поезії провідних польських поетів, разом з короткими біографіями він значно причинився до культурного зближення чехів та поляків у другій половині XIX ст. Сирокомля був тим польським поетом, якому Нечас присвятив перший зошит своїх «Квітів»¹². Крім того, в книжковій формі появились три твори Сирокомлі в перекладі Нечаса. Це були «Улас»¹³, «Маргер»¹⁴ та «Вибрані поезії»¹⁵. На сторінках різних за профілем чеських журналів він помістив переклади поезії Кондратовича¹⁶.

Перекладацька праця Нечаса набула широкого розголосу в тодішній чеській пресі. Про перший зошит «Квітів з польських гаїв», присвячений, як відомо, Сирокомлі, з великим визнанням писало сім чеських газет¹⁷, на рецензії перекладу «Маргера» натрапляємо в трьох журналах¹⁸.

¹⁰ Яромир Челаковський переклав вірш «До дитини» (K děcku). — Květy, 1867, s. 202, а також Ф. Вимазал (Vymazal F. Slovaňská poezie, t. II. Brno, 1878, s. 331—333); А. Бидржовський переклав фрагмент «Янка — кладовищенського сторожа» під назвою «Předzřev básně Jan z hřbitova». Beseda, 1874, s. 86—87; Ян Соукуп переклав фрагмент вірша «Кусень хліба» (Uryvek z básně Kus chleba). — Vymazal F. Slovaňská poezie, t. 2, s. 333—336; Ф. Вішняк переклав вірші «Бесіда про чорногоза» та «Старі ворота» (Vymazal F. Там же, с. 336—338); Я. Гудец переклав вірші «Крук» (Naši mládeži, 1878—1879, s. 125) та «У нашому селі» (Koleda, 1879, № 24, s. 376); Я. Мах є автором перекладу вірша «В моїй хатині». — Koleda, 1879, № 32, s. 510; Ф. Халуца переклав вірш під назвою «Pana Svátka vzali zkrátka». — Koleda, 1879, № 34, s. 541—542 а також фрагмент вірша «Кусень хліба», який назвав «Nad Němanem. Z básně Skyba chleba». — Květy, 1880, № 8, s. 216, Ulas (Ulas). — «Světozor», 1880, № 37, s. 435; № 38, s. 450—451; № 39, s. 458—459; № 40, s. 474—475, а також «На смерть Мішкевича». — «Ruch», 1882, s. 390. Крім вірша «Жменя пшениці», В. Пакоста переклав ще «Янка — кладовищенського сторожа» (Jan Hrobník. — Vlast, 1884—1885, s. 150—153, 207—209, 271—274, 329—332, 401—406, 455—460.

¹¹ Поп.: S l i z i n s k i J. Z kontaktů Jana Nečasa z Polakami. — Studia slavica. Budapest, 1961, s. 221—230.

¹² Květy z polských luňů, t. 1. Praha, 1883.

¹³ Praha, 1881.

¹⁴ Praha, 1882.

¹⁵ Praha, 1885, 1887.

¹⁶ Počátek jara. — Koleda, 1876, № 8, s. 115; Zebrák z řemesla. — Paleček, 1881, s. 250—258; O zakletém pokladě (O skarbscu zakletým). — Světazor, 1881, № 38, s. 463; Zpověď pana Korsaка (Spowiedź pana Korsaка). Ukázka z básně Jan Mohelský (Jan Cmentarnik). — Litřenka, 1884, № 1, s. 7; Stará vrata (Stare wrota). — Naši mládeži, 1884, s. 235—236.

¹⁷ S y r o k o m l a VI. Tři pověsti. — «Světazor», 1883, № 9, s. 103; Tri pověsti od VI. Syrokomli. — Cech, 1883, № 39, s. 3; Z náklad. Vilimkova v Praze: Květy z polských luňů. — «Literární obzor», 1882—1883, s. 127; Květy z polských luňů. — «Humoristické listy», 1883, № 3, s. 21; Peníze k Josef. Květy z polských luňů. — «Literární listy», 1883, s. 106; Miřiovcký Emanuel. Květy z polských luňů. — Lumír, 1882—1883, № 3, s. 208.

¹⁸ Margier od Syrokomly. Literární listy, 1881, s. 22; Syrokomla Vladislav. Margér. — Studentské listy, 1882, s. 435; Ustřední knihovna. Literární obzor, 1882—1883, s. 62. Крім того див.: Aue Vybrané básně VI. Syrokomly. — «Literární listy», 1885, № 23, s. 250; Syrokomla V. Vybrané básně. — «Hlídko literární», 1885, s. 182; Nečas Jan. Koleda, 1881, № 24, s. 384; Spoutpracovník Studentských listů Jan Nečas. — «Studentské listy», 1882, s. 376.

У Польщі з великим зацікавленням слідкували за працею чеського перекладача, деколи його прізвище появлялось на сторінках польської преси. Переклади «Марії» Мальчевського та «Уласа» Сирокомлі рецензував в журналі «Пшегльонд Польські» за 1882 р.¹⁹ палкий пропагандист чесько-польських взаємин Едвард Єлінек. З великою пошаною до праці Нечаса писали в Польщі Ян В. Бела, а також знаменитий знавць чеської поезії, особливо Зеера та Врхліцького, Зенон Пшемський-Міріам.

Так коротко виглядає історія сприйняття творів Сирокомлі в Чехословаччині. Сьогодні цей поет зовсім там забутий, а в Польщі його твори переживають зараз скромний ренесанс.

ЕЖИ СЛИЗИНСКИЙ

ВЛАДИСЛАВ СЫРОКОМЛЯ В ЧЕХОСЛОВАКИИ

Резюме

Вершина популярности известного польского поэта В. Сырокомли приходится на 80-е годы XIX ст. Потом он был забыт, и вновь обрел популярность благодаря переводам его поэзий, опубликованных знатоками польской поэзии: Ф. Кванилом в первом томе антологии «Польская современная поэзия», а также Ф. Биком в журнале «Колос».

И. Д. ЛОСЬ

«Трибуна люду» — спадкоємниця робітничої та комуністичної преси Польщі

16 грудня 1973 р. минуло 25 років з дня виходу першого номера газети «Трибуна люду» — органу Центрального Комітету Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП). Засновано газету з часу пам'ятного конгресу, коли відбулося об'єднання Польської робітничої партії (ППР) і Польської соціалістичної партії (ППС). Обидві вони мали свої органи преси: ППР — «Глос люду», ППС — «Роботнік». Саме із злиття цих газет і починається безпосередній родовід «Трибуни люду».

Подібну назву («Трибуна народів») мала газета, яку в березні 1849 р. організував видатний польський поет Адам Міцкевич, перебуваючи в еміграції у Парижі. Вона стала органом прогресивних діячів Польщі, Росії, Чехословаччини, Франції. Редагуючи газету, А. Міцкевич у ряді статей оголошує себе прибічником соціалізму. Він гостро виступає проти польської аристократії, стверджує необхідність класової боротьби зі старим буржуазним світом. У газеті «Трибуна народів» 15 квітня 1849 року А. Міцкевич писав:

«...всяка система буде лише пустою утопією, доки намагатиметься розв'язати загальнолюдське питання мирним шляхом, нікого не обра-

¹⁹ Poezja polska w Czechach. — Przegląd Polski, 1882, s. 322—327.

²⁰ Там на сторінках 106—118 вміщено Kamenné božstvo (Kamienne Bożyszczce). Smrt slavikova (Smierć słowika), Polní hejtman (Hetman polny), Ovidius na Polesi (Owidysz na Polesiu), Cupio dissolvi.

²¹ Sosna (Sosna). — Klas, 1923—1924, s. 188.

жаючи. Ви знаєте, — звертався він до соціалістів-утопістів, — що існують лише невірники і гнобителі, жертви і кати, а хочете ошчасливити людство встановленням гармонії між добром і злом? Хочете, щоб визискувачі поступилися перед логікою наших доказів, коли не вплинули на них посвята і жертви цілих поколінь?»¹

Прогресивна робітнича і комуністична преса Польщі бере свій початок ще у 70-х роках минулого століття. Першим виданням такого характеру був журнал «Рувнощ», редагований у 1879 р. революціонером Людвіком Варинським. У серпні 1881 р. під його ж керівництвом видається пропагандистський журнал «Пшесдсвіт», який виступав за єдність пролетарів усіх країн, зокрема, закликав до встановлення контактів з російськими революціонерами (тут було вміщено лист «До товаришів російських соціалістів»)².

У вересні 1882 р. Л. Варинський організував першу революційну партію польських робітників «Пролетаріат», яка проголосила боротьбу з царським деспотизмом, за визволення трудящих. Часопис під такою ж назвою, редагований Л. Варинським, почав виходити в Женеві в 1883 р. і розповсюджувався серед польських робітників. У першому номері цього часопису було вміщено програму, прийняту робітничими спілками у Варшаві. Згодом Станіслав Куницький видає в Женеві журнал «Валька кляс», в якому публікувалися праці К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Лібкнехта. В Парижі, а згодом у Цюріху в 1894 р. Роза Люксембург видає і редагує місячник «Справа робітнича». Журнал пересилався до Польщі.

Часописи, газети, відозви виходили тиражем кількасот екземплярів, але їх читали тисячі робітників, черпаючи в полум'яних закликах партії сили до боротьби з класовим ворогом.

На початку ХХ ст. за активною участю Фелікса Дзержинського була створена масова партія — Соціал-Демократія Королівства Польського і Литви. Центральним органом її стала газета «Червони штандар», яка почала виходити з листопада 1902 р. у Кракові.

Революція 1905 р. в Росії спричинила активізацію робітничих мас Польщі; вибухнув загальний страйк. «Червони штандар» 25 грудня 1905 р. у передовій статті «Перед битвою» писав: «Виклик жинутьо... Революційний пролетаріат Росії та Польщі піднявся на боротьбу проти злочинного царського уряду»³.

У березні 1914 р. в Петрограді вийшов перший номер громадсько-політичного і літературного щотижневика «Нова трибуна» — легального марксистського видання⁴. Для всіх матеріалів газети характерним був виклад подій з позицій справжнього братерства і єдності польських і російських робітників. «Нова трибуна», підтримуючи революційну співдружність з більшовицькою «Правдою», відстоювала корінні класові інтереси пролетаріату, послідовно виховувала польських робітників в дусі революційного союзу з робітничим класом Росії.

На початку 1916 р. польські соціал-демократи видавали в Петрограді легальний революційний журнал «Жице»⁵. Він ніс у робітничі маси Польщі революційну ідеологію, вів пропаганду в дусі пролетарського інтернаціоналізму, піддавав нищівній критиці буржуазно-націо-

¹ Mickiewicz A. Trybuna Ludów. Dziela, t. 12. Warszawa, Spółdzielnia wydawnicza. Czytelnik, 1955, s. 115.

² Кельник В. В. Печать Польши. Изд-во Московского ун-та, 1964, с. 25.

³ «Czerwony sztandar», 1905, 25 grudnia, s. 1.

⁴ Манусевич А. Я. «Нова трибуна» — польский собрат большевистской «Правды». — «Вопросы истории КПСС». 1963, № 1, с. 86—90.

⁵ Белякевич І. І. Журнал «Жице» — джерело для вивчення участі польських соціал-демократів у революційній роботі в Росії у період першої світової війни. — «Вісник ЛДУ». Серія історична, 1965, вип. 2, с. 36—41.

налістичні кола, які проводили політику класового миру. Великою популярністю користувалися статті Збігнева Фаберкевича, який закликав польських робітників до солідарності й співробітництва з їх російськими братами по класу.

Особливе місце серед прогресивних видань у Росії займала газета «Трибуна», що почала виходити на початку червня 1917 р. у Петрограді під редакцією талановитого публіциста Юліана Лещинського-Ленського. Політичне обличчя «Трибуни» — органу Центрального виконавчого комітету груп партії Соціал-Демократія Королівства Польського і Литви (СДКПіЛ) в Росії — визначала безкомпромісна підтримка більшовицької програми революції. У серпні 1917 р. газета вказувала, що «переходу влади до рук пролетарів і бідного селянства можна добитися лише революційним шляхом»⁶.

Відомий дослідник польської преси в Росії під час першої світової війни і Жовтневої революції Анджей Сліш⁷, докладно характеризуючи роль «Трибуни» у формуванні революційної свідомості широких мас, підкреслює, що газета успішно справлялася також із завданням боротьби за збереження і зміцнення Радянської влади в Росії. Починаючи з 17 лютого 1918 р., «Трибуна» виходила щоденно, точно відображаючи робітниче життя в Росії, у Польщі й за рубезем. Газета відзначалася високим професійним рівнем. Останній (259-й) номер її вийшов у грудні 1918 року. Пізніше газета виходила під назвою «Трибуна Комуністична».

Проголошення незалежності Польщі не принесло волі ні революційному робітничому рухові, ані його пресі. В першому номері «Нашої трибуни», який з'явився після визволення з німецької окупації, читаємо: «В перший же день незалежності Польщі редакція робітничої газети стала об'єктом нападу чорносотенців вже під керівництвом польської жандармерії. Знищено кліше, розірвано папір. Заарештовано шістьох товаришів, яких при допиті катували в нелюдський спосіб...»⁸

Війна, тяжке становище робітничого класу зблизили ППС (лівиця) і СДКПіЛ. Вони об'єдналися 16 грудня 1918 р. в Комуністичну робітничу партію Польщі (КРПП). Через кілька тижнів після проголошення незалежності Польщі з'являється нова революційна газета «Штандар соцьялізму», яка виходила щоденно. У передовій статті першого номера писалося: «Дві партії з'єдналися в єдину Комуністичну партію Польщі, яка закликає вас під прапор боротьби за диктатуру пролетаріату, за соціальну революцію...»⁹.

Газета «Штандар соцьялізму» виходила у Варшаві в 1918—1919 рр. на чотирьох сторінках середнього формату, тиражем 10 тисяч примірників. Наступником газети став тижневик «Пшелом». З другої половини 1919 р. діяльність преси КРПП (з 1925 р. — Комуністична партія Польщі) спиралася виключно на нелегальні видання. Центральним органом партії став «Червони штандар». Інструктивним та інформаційним (в справах тактики і організації) виданням став бюлетень «Глос комуністични». У Львові виходила (1922—1924 рр.) «Трибуна робітніча», у складі редакції якої був відомий поет і письменник Бруно Ясенський. На високому ідейному та професійному рівні видавалася газета «Валька робітніча». Редагував її видатний журналіст Вацлав Врублевський.

На фоні всієї польської преси тих років комуністичні видання виступають як цілком окреме явище, значення якого виходить далеко

⁶ «Trybuna», 1917, 25 sierpnia.

⁷ Słisz. Andrzej. Prasa polska w Rosji w dobie wojny i rewolucji (1915—1919). Warszawa, «Książka i wiedza», 1968.

⁸ «Nasza trybuna», 1918, 2 listopada, s. 1.

⁹ «Sztandar socjalizmu», 1918, 19 grudnia, s. 1.

за межі кількісних критеріїв, хоча наявність понад 500 назв газет¹⁰, бюлетенів, одностенок та ін. незаперечно свідчить про високу активність, динаміку і організаційну гнучкість комуністичної преси. Вона внесла до історії польської журналістики міжвоєнного двадцятиріччя революційний дух, а роль, що її відіграла у формуванні громадської думки і політичної орієнтації мас, була особливо цінною.

Преса КПП, згідно з революційними традиціями і завданнями робітничої преси нового типу, виконувала три основні функції, на які вказував В. І. Ленін: «Газета — не тільки колективний пропагандист і колективний агітатор, але також і колективний організатор»¹¹.

Комуністична преса Польщі сприяла виробленню єдності поглядів на теоретичні і практичні завдання партії, згуртувала навколо себе партійний актив. Комуністичні видання стали трибуною викриття економічних і політичних порядків буржуазії, колективним пропагандистом соціалістичних ідей, тим самим виховуючи революційну активність мас і сприяючи концентрації революційних сил.

У 20—30-х роках у Польщі шаленіла реакція, країна пережила три великі економічні й політичні кризи. Відтак відбувалася дальша поляризація сил, загострювалася класова боротьба, яка набирала масового характеру. Роль комуністичної преси цього періоду треба розглядати під кутом її значення в двох сферах діяльності. Насамперед, газети і журнали широко пропагували теоретичні положення партії та її політичну програму; почесне місце займали матеріали інструктивно-організаційного характеру. Крім того, преса сприяла творчому розвитку ідеологічної думки і вдосконаленню внутрішнього життя партії.

Організаційна структура і видавнича тактика комуністичної партії Польщі у ці роки не зазнала істотних змін. Центральна редакція (закордонна група) видавала «Нови пшегльонд», а група крайова — газети в країні. Центральним органом партії залишився нелегальний «Червони штандар», близько 50 номерів якого вийшло в 1926—1930 роках.

Центральна редакція зуміла створити ряд видань, що відзначалися високим професійним рівнем. Це «Штандар соцьялізму», «Нове сполеченство», вже згадувана «Трибуна робітніча» і, звичайно, «Нови пшегльонд». У цих газетах і журналах із пристрасними статтями виступали відомі публіцисти: М. Кошутська, А. Варський, В. Врублевський, Ю. Дитлінгер, Г. Валецький.

Преса чітко проводила лінію партії. Журналісти, робітничі та сільські кореспонденти виявляли високу ідейну переконаність. Зазначені видання займали чітко визначену політичну позицію, тому були далекі від того, щоб стати лише реєстратором чи коментатором фактів. Вони поширювали в масах ідеї революційної боротьби, керівної ролі комуністичної партії у цій боротьбі, лозунги інтернаціоналізму, поглиблювали серед робітників і селян класову свідомість.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції, створення першої в світі соціалістичної держави давало комуністичній пресі Польщі сталу міцну підтримку. На сторінках преси КПП виступали державні діячі Країни Рад. Газети і журнали використовували інформаційні повідомлення як джерело знання про першу країну соціалізму і міжнародний робітничий рух. Певне значення мала також технічна допомога.

У 1935—1937 рр. поза підвищенням активності комуністичної партії та її преси, цілий ряд партійних публіцистів і журналістів одержав можливість більш-менш систематично співпрацювати в газетах

¹⁰ Meglicka M. Prasa Komunistycznej partii Robotniczej Polski. 1918—1923. Warszawa, «Książka i wiedza», 1968.

¹¹ Л е н і н В. І. Повне зібрання творів, т. 5, с. 10.

лівого напрямку, що не були зв'язані з КПП. Серед цих видань, званих нині «преса народного фронту», вирізнялися три: «Дзєннік популярни» (Варшава), «Сигнали» (Львів) і «Попросту» (Вільнюс). Найдовше виходили «Сигнали», аж до вересня 1939 року — спочатку як місячник, а потім як двотижневик. Редактором журналу був Кароль Курилєк, який залучив до роботи багатьох видатних публіцистів. Крім нього, безпосередню участь в редагуванні журналу брали Тадеуш Голєндєр, Тадеуш Банась, Галіна Гурська, Мар'ян Промінський. У «Попросту» виступали Єжи Путрамент, Максим Танк.

Із згаданих трьох видань найбільшим успіхом користувався «Дзєннік популярни», який почав виходити з жовтня 1936 р. у Варшаві. Про його значення свідчить не лише тираж, що перевищував 50 тисяч примірників, але й той факт, що у цьому виданні співпрацювали нарівні з комуністами керівники лівиці ППС, діячі, яких знав широкий загал і які мали вплив на політичне життя країни: Норберт Барліцький і Станіслав Дюбуа. Як політичний редактор та провідний публіцист до редакції газети входив член Центральної редакції КПП Ришард Серпінський. Газета зуміла успішно поєднати однозначну політичну лінію з такими формами журналістики, що забезпечили їй доступ до широкої громадськості: динамічна графічна форма, багатство інформації, жанрова різноманітність, майстерно написані репортажі на суспільні й політичні теми, серія інтерв'ю з видатними особами.

Велику роль відіграла комуністична і робітнича преса Польщі у боротьбі проти німецько-фашистських окупантів, за згуртування усіх прогресивних і демократичних сил, зміцнення єдності робітничого руху. Вже в перших тижнях після вересневої катастрофи 1939 р. створюються перші диверсійні групи для боротьби з окупантами. Вони звертаються до широких мас по радіо і видають газетні бюлетені¹².

Переломним моментом діяльності польського робітничого руху стало утворення в січні 1942 р. Польської робітничої партії (ППР), навколо програми якої формувався і розвивався загальнонародний антигітлерівський, демократичний фронт визвольної боротьби. Проголошувані пресою ППР ідеї щораз міцніше опановували свідомістю народу, утверджуючи переконання, що лише шлях, вказуваний Польською робітничою партією, може привести до остаточної перемоги.

Офіційним органом Центрального комітету ППР була газета «Трибуна вольносьці». У ній вміщувалися документи керівництва партії (програмні декларації, відозви, відкриті листи, повідомлення), а також статті провідних публіцистів. Чимале місце присвячувалося точній інформації про воєнні дії, про звिताжні бої Радянської Армії¹³.

Другим центральним органом партії був місячник «Трибуна хлопська». Великою популярністю користувалися також такі видання, як «Гвардзіста», «Армія людова», «Валька млодих» та ін.

Інформаційна робота преси тісно поєднувалася з виховною, агітаційною і пропагандистською діяльністю, яку партія мусила протиставити як антипольським акціям окупантів, так і реакційним діям правих угруповань. Слід підкреслити принциповість видань ППР, які найгостріше виступали проти ідеології, політики і діяльності фашизму, одночасно захищаючи демократичні засади Польщі, аж до висунення ідеї її встановлення повного народовладдя. Одночасно преса виконувала функцію єднання партії з трудящимися, популяризувала в масах її програму. Публіцистика не обмежувалася питаннями ідейно-програ-

¹² Przygonski Antoni. Prasa Konspiracyjna PPR. Warszawa, «Książka i wiedza», 1966.

¹³ Słomkowska Alina. «Konspiracyjna prasa PPR, GL-AL i KRP w okresie okupacji hitlerowskiej i jej geneza. Materiały pomocnicze do historii dziennikarstwa Polski Ludowej. Warszawa, 1973.

мового характеру. Багато місця відводилося проблемам партійного будівництва, формам і методам праці з масами, співробітництва з іншими партіями, полеміці з ворожою пропагандою конспіративної преси буржуазії.

У житті усього польського народу, в його боротьбі проти фашистських загарбників, за створення народно-демократичної держави велику роль відіграла польська прогресивна еміграція в СРСР. Її преса була умілим пропагандистом, агітатором і організатором в тилу і на фронті (газети «Жолнеж Вольносьуї», «Звиценжими», «Червони штандар» — Львів, «Штандар вольносьці» — Мінськ, журнал «Нове віднокрєнгі», що виходив у Львові, а потім у Куйбишеві)¹⁴. Ці видання дали еміграції ясний орієнтир на майбутнє. Зокрема, «Нове віднокрєнгі» вели бойову полеміку з виданнями емігрантського лондонського «уряду», широко ставили питання майбутнього нової, демократичної Польщі. В журналі виступали Ванда Василевська, Єжи Путрамент, Юліан Тувім, Альфред Лямпе, Віктор Грош, Роман Верфель, Ярослав Галан та інші видатні публіцисти, літератори.

У березні 1943 р. була створена масова антифашистська організація поляків в СРСР «Союз польських патріотів». Першим кроком на шляху його організаційного оформлення було видання щотижневої газети «Вольна Польська», яка закликала поляків внести свій збройний вклад у справу розгрому фашистів і створення справді демократичної Польщі, а також рішуче боролася за встановлення братерських польсько-радянських відносин. У першому номері газети, що видавалася в Москві, було вміщено декларацію «Союзу польських патріотів», в якій зазначалося: «Союз патріотів бореться за Польщу демократичну, в якій інтереси народу не будуть підпорядковані інтересам привілейованих, в якій встановиться справжня влада народу»¹⁵. У газеті «Вольна Польська» активно співробітничали Ванда Василевська, Альфред Лямпе, Гіляри Мінц, Віктор Грош, Роман Верфель, Єжи Борейша, Єжи Паньський, Роман Юрись та ін.

Дивізія імені Костюшка видавала газету «Жолнеш вольносьці», а перший корпус польських збройних сил в СРСР — газету «Звиценжими».

Сподівання, прагнення і мрії трудящих Польщі збулися. Завдяки героїчній боротьбі Радянської Армії польський народ здобув свободу. Почалися роки боротьби за нову, демократичну державу, за побудову соціалізму. В цій роботі величезну роль відіграла преса.

Новий етап польської журналістики почався 22 липня 1944 р. після організації Польського комітету народного визволення. Тоді ж почала виходити газета «Жечпосполіта». 26 вересня 1944 р. з'явилася перша газета ППР «Трибуна вольносьці», яка була продовжувачем нелегального видання такої ж назви. На її сторінках партія визначала своє ставлення до головних проблем тогочасного життя. Пізніше газета зазнала певних змін і фактично стала теоретичним органом ППР.

Організаційне зміцнення партії, підвищення її ролі і значення в коаліції демократичних організацій вимагали сталого інформування громадської думки про діяльність партії. Таку роль могла виконати щоденна газета. Нею став «Глос люду» — орган Центрального комітету ППР, перший номер якого вийшов 14 листопада 1944 року. У передовій статті говорився: «Прагнемо не з назви, зі змісту нашої діяльності бути голосом польського народу»¹⁶.

¹⁴ Калениченко П. М. Польська прогресивна еміграція в СРСР в роки другої світової війни. К. Вид-во АН УРСР, 1957.

¹⁵ «Wolna Polska», 1943, 1 marca, s. 1.

¹⁶ «Glos Ludu», 1944, 14 listopada, s. 1.

Головним редактором «Глосу люду» став Роман Верфель, який прибув з СРСР, де брав участь в роботі «Союзу польських патріотів» і редагував «Нове віднокрєнгі». «Глос люду» був загально-інформаційною політичною газетою. Протягом чотирьох років, коли країна заліковувала рани війни, коли реалізовувалися докорінні суспільні реформи, створювалися основи нового соціалістичного господарства, організовувався апарат народної влади і велася боротьба з реакцією, «Глос люду» був глашатаєм політики партії. На сторінках газети вміщувалися і обговорювалися рішення ППР, з'являлися статті керівників ППР, в яких окреслювалося ставлення партії до всіх найважливіших подій того часу. Докладно подавався звіт з першого пам'ятного з'їзду ППР, який у грудні 1945 р. визначив програму утворення народної влади, відбудови господарства і соціалістичних перетворень.

Одним із знаменних моментів політичної ситуації повоєнних років були зміни в соціалістичному русі. Практичне ознайомлення з соціалістичним будівництвом і боротьба з реакцією сприяли еволюції вліво керівних діячів і членів ППС (лівиці), посилювали тенденцію боротьби з правими ухилами і сприяли зближенню з ППР на ґрунті марксизму-ленінізму. Ці процеси знайшли вияв і в пресі ППС, зокрема в центральному органі партії — газеті «Роботнік», перший номер якої вийшов 11 листопада 1944 року:

Спираячись на попередні традиції соціалістичної преси, «Роботнік» одночасно значно вдосконалив зміст і форму. Поряд зі старою титульною він'єткою виднілися гасла: «Хай живе робітничо-селянський уряд! Хай живе соціалізм! Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»¹⁷ Як виразник ідей соціалістичної партії, газета виконувала велику роль в утвердженні соціалістичних ідеалів у свідомості народу. Згідно з рішеннями партії, редакція представляла діяльність фронту робітничого класу, яка виражалася в єдності дій ППР і ППС, а в 1948 р. пропагувала організаційну єдність обох партій.

Поворотним пунктом у польському робітничому русі, що поклав край довготривалому розколу, став Об'єднавчий конгрес ППР і ППС, на якому було створено Польську об'єднану робітничу партію (ПОРП). Під час конгресу, 15 грудня 1948 р., обидві газети — «Глос люду» і «Роботнік» видали об'єднаний надзвичайний номер, на першій сторінці якого виднілася «шапка»: «Конгрес робітничої єдності організує Польську об'єднану робітничу партію».

З конгресом збігається початок виходу «Трибуни люду», яка стала органом Центрального комітету ПОРП. Успадкувавши кращі традиції комуністичної та робітничої преси Польщі, газета неухильно вдосконала свій пропагандистський, агітаторський та організаторський арсенал. У повсякденній роботі журналісти Центрального органу ПОРП керуються Ленінськими настановами про те, що «...преса повинна служити зняряддям соціалістичного будівництва»¹⁸.

Нині трудящі Польщі успішно здійснюють рішення VI з'їзду ПОРП, що здинамізували життя країни у всіх галузях. Настав етап високої суспільно-господарської динаміки і удосконалення суспільних відносин, що повністю відповідають критеріям високорозвиненого соціалізму.

Важливе місце у цьому процесі належить «Трибуні люду», тираж якої нині досяг мільйона примірників. Неухильно збагачуються її зміст і форма, розширюється радіус дії. Рішення ПОРП чітко окреслили прерогативи, що виділяють газету серед інших засобів масової інформації та пропаганди і створили умови для заняття нею провідної позиції на ідеологічному фронті.

¹⁷ Głowacki Teofil. Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1944—1948. Warszawa, 1971, s. 4.

¹⁸ Ленін В. І. Повне зібрання творів, т. 36, с. 180.

**«Трибуна люду» — НАСЛЕДНИЦА РАБОЧЕЙ И КОММУНИСТИЧЕСКОЙ
ПЕЧАТИ ПОЛЬШИ**

Резюме

Исследуя генезис газеты «Трибуна люду» — органа Центрального Комитета Польской объединенной рабочей партии, автор характеризует главные издания социал-демократов, коммунистов, социалистов, Польской рабочей партии (ППР), а также анализирует польскую прогрессивную печать, которая выходила в России во время первой мировой войны и революции, издания польской прогрессивной эмиграции в СССР во время второй мировой войны.

С. С. ПАЛИВОДА

**ПРОПАГАНДИСТСЬКА ТА ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНА
РОБОТА АНТИФАШИСТІВ
У БУХЕНВАЛЬДСЬКОМУ ПІДПІЛЛІ
(1942—1945 рр.)**

З періоду утворення в Бухенвальді підпільних національних антифашистських організацій (кінець 1941—початок 1942 рр.) серед в'язнів посилюються пропагандистська та ідейно-політична робота. Особливо вона активізувалася з кінця 1943 р., коли під Сталінградом гітлерівським військам було завдано нищівної поразки, після якої фашистська армія вже не могла оправитися.

Національні антифашистські організації, керовані комуністами, дотримуючись суворих правил конспірації, розробляли і здійснювали в Бухенвальді плани, якими передбачалось охопити своїм впливом якнайбільшу кількість людей. Для цього використовувались усі можливі форми і засоби.

Підпільники мали кілька портативних саморобних радіоприймачів і регулярно слухали радіоповідомлення¹.

Вільгельм Бартель у книзі «Німеччина в період фашистської диктатури» свідчить: «Велике значення для боротьби підпільних груп Опору мали інформації і коментарі московського радіо. З них узнавали правду про становище на фронті, про політичні події в країнах антифашистської коаліції, про сміливі дії партизанського руху»².

Радянські підпільники виготовляли рукописну газету «Правда пленных». Виходила вона раз на два тижні, «тиражем» у два примірники. Обсяг — учнівський зошит. На першій сторінці газети стояли слова: «Перебуваючи у полоні, пам'ятай про Батьківщину!» Газета мала три відділи: «Фронтіві вісті», «Табірні вісті», «Вісті з Батьківщини».

Вдень і вночі, у важких умовах над випуском газети працювали недипломовані журналісти Михайло Левшенков, Євген Яльцев, Юрій Сапунов і Сергій Богданов. Вийшло 26 номерів цієї газети. «Правда пленных» зв'язувала невидимими нитками невідників із своєю Вітчизною, вселяла в їх серця волю до боротьби, зміцнювала впевненість у перемозі над ворогом.

Видавали рукописну газету радянські патріоти і після визволення табору. Колишній в'язень Бухенвальда Ю. Пономаренко³ зберіг один з

¹ Война за колючей проволокой. М., 1960, с. 128; Ostańkiewicz Czesław. Straszna góra Eltersberg. Łódź, 1968, s. 108.

² Цит. за кн.: Гу с М. Безумие свастики. М., 1971, с. 114.

³ Ю. В. Пономаренко живе і працює в Горлівці.

номерів газети «Клич свободи» (№ 5 від 26 квітня 1945 р.). Про що ж писалося в цьому номері? Ось основні заголовки і матеріали: «Москва. Кремль. Уряду Союзу Радянських Соціалістичних Республік». У посланні до Москви радянські патріоти писали: «Скинувши з себе власними силами тяжкі кайдани, посилаємо соціалістичній Вітчизні, Радянському Уряду перші слова палкого привіту... В найтяжчі дні перебування в концтаборі наші думки були з тобою, мати-Батьківщино, з нашим народом, з нашою героїчною Червоною Армією. Жодної хвилини ми не втрачали віри, що гітлерівська Німеччина буде розгромлена, що восторжествує справедливість».

В іншій замітці «На зборах активу колишніх російських політв'язнів» повідомлялось, що на цих зборах з привітальними промовами виступили представники французів, чехів, німців, югославів, іспанців. Всі вони висловили велике почуття любові до радянського народу. Цікаві матеріали вміщені під заголовками «Врятували життя товаришів» (про врятування 370 євреїв, 4 англійських офіцерів і 10 німецьких політичних в'язнів в останні дні перед визволенням табору), «Діти в концтаборі», «Повне оточення Берліна», «Друга сесія Верховної Ради Союзу РСР» та інші.

В газеті були вміщені також поетичні твори, в яких висловлювалися глибокі емоціональні почуття радості, негасимої віри у торжество правди, справедливості. Один з віршів так і називається «Вірив я...» (автор М. Липа).

Вірив я, що сонце встане
В цій далекій стороні.
Вірив я, що знов настане
Поворот в житті мені.

Вірив я, що знов прилину
До багатих рідних нив,
Де колись життя перлини
В молоді літа розлив.

Весь номер газети просякнутий променистим почуттям людського щастя, дружби і поваги до народів, які добивають фашистського звіра. У замітках, розповідях на повну силу звучав голос визволеної людини-інтернаціоналіста.

Мали свої газети і антифашисти слов'янських країн — Польщі, Чехословаччини. Зокрема члени польської комуністичної організації (PPR) випускали газети «Шлях до Польщі», «Слово польське», «Вперед»⁴.

Окрім газет підпільники писали від руки листівки, відозви, що закликали військовополонених організуватися, не піддаватись на провокації фашистського командування табору, ніколи не забувати про обов'язок перед Батьківщиною, готуватись до вирішальної боротьби з ворогом. Такі листівки і відозви часто присвячувалися революційним святкам і визначним датам.

21 січня 1943 р. підпільний центр передав наказ: на кілька хвилин припинити роботу.

Так було вшановано пам'ять Володимира Ілліча Леніна, засновника першої в світі держави робітників і селян, вождя трудящих усього світу.

Почалася хвиля кривавого терору. У відповідь на дії фашистських катів підпільники стали ще тісніше згуртовувати свої ряди. З цією метою був створений спеціальний відділ безпеки, який очолив комуніст, офіцер Радянської Армії Микола Федорович Кюнг⁵. Його найближчими помічниками були О. Павлов і К. Крокинський (справжнє прізвище Бородаєнко)⁶. Щоб вселити в серце в'язнів віру в себе, оживити почуття людської гідності, запалити вогонь ненависті до ворога і скерувати дії в'язнів у русло активної боротьби, Кюнг щовечора після відбою розпові-

⁴ Zonik Zygmunt. Z najtrudniejszego pola walki. — «Trybuna Ludu», 1972, № 123, s. 3.

⁵ М. Ф. Кюнг — член Радянського Комітету ветеранів війни, живе і працює в м. Подольську Московської області.

⁶ Див.: Красноперов В. Подпольщики Бухенвальда. М., 1960, с. 47—48.

дав про Олександра Невського і битву на Чудському озері, про Куликівську битву, про Північну війну і Полтавську битву, про походи Суворова.

Щоб дезорганізувати в'язнів, фашисти поширювали брехливі чутки, зводячи наклепи на Радянський Союз та його Збройні Сили.

Інтернаціональний табірний комітет протиставив ворожій агітації свою наступальну програму. Чехи, поляки, французи мужньо виконували завдання Інтернаціонального табірної комітету. Його голова комуніст Вальтер Бартель регулярно інформував керівників про внутрішнє становище у фашистській Німеччині, про боротьбу народів окупованих гітлерівцями країн.

У житті в'язнів усіх національностей виняткове значення мав факт, про який розповідають В. Чарнецький і З. Зонік, а також В. Бартель: «За допомогою радянських в'язнів керівникам німецької групи вдалося роздобути частину примірника «Короткого курсу історії ВКП(б)» українською мовою. Його було перекладено російською мовою, а згодом — німецькою»⁷. Є всі підстави стверджувати, що «Історію ВКП(б)» вивчали керівники всіх підпільних організацій. Марксистсько-ленінська теорія «роз'яснювала нам світ і вчила нас, як його змінити»⁸.

Одного разу з зовнішньою командою в Бухенвальд повернувся товариш Гусман, якому вдалося заслати в табір працю В. І. Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм»⁹. Вальтер Вольф з великою теплотою пише про цей випадок:

«...В жахливих умовах табору ми в думках В. І. Леніна, в марксистській правоті цього великого філософа і державного діяча черпали внутрішню силу»¹⁰.

З метою підвищення ідейно-теоретичного рівня членів радянської підпільної організації, її керівники Азаров, Кюнг, Котов та інші склали лекції-реферати, які потім переписували від руки й перекладали німецькою мовою. Цілі ночі проводили вони над роботами: «Про Радянську Армію», «Про героїзм і фанатизм», «Про марксистсько-ленінське вчення», «Дружба народів СРСР», «Розгром фашистських армій під Москвою», «Радянська Конституція» та інші. Ці рукописні твори переходили з рук у руки, вивчалися підпільниками інших національних організацій — поляками, словаками, югославами, чехами, були грізною зброєю проти ворожої пропаганди¹¹.

О. Павленко пригадує, як в'язні, незважаючи на втому, збирались невеликими групами і ночами читали «Як гартувалася сталь». На книгу встановилася постійна черга. Слова Островського, що вмерти і дурень зможе, а от вжити і боротися не кожний, стали девізом боротьби. Пізніше книга була розшита і читалась частинами¹².

Члени підпільного центру у важких умовах зуміли також організувати вечори самодіяльності. Мистецтво, як зброя в боротьбі проти фашистського терору, використовувалось в'язнями з винятковою майстерністю.

Костянтин Брендючков, чия одноактна п'єса «Нащадки Чапаєва» обійшла багато бараків, створив монтаж «Мужики», за мотивами творів Некрасова, Нікітіна й Кольцова.

⁷ Czarniecki W., Zonik Z. Buchenwald-walczący obóz. Warszawa, 1969, s. 216; Бартель В. Мы — коммунисты. — У зб.: Война за колючей проволокой. с. 199.

⁸ «Thüringer Volk» (Ерфурт), 10. April, 1948.

⁹ Книга В. І. Леніна була схована між порожніми ящиками, які привезли в табір. Записка про те, що в табір засилається книга В. І. Леніна, була схована під пов'язкою, накладеною на груди одному радянському військовополоненому, що прибув із зовнішньої команди нібито для лікування. (Див. Archiv der Nationalen Mahn- und Gedenkstätte Buchenwald, 73—66).

¹⁰ Там же.

¹¹ Див.: «Исторический архив», 1957, № 4, с. 91.

¹² Див.: Архів РКВВ. Довідка «Концлагерь Бухенвальд». О. Павленко. Воспоминания, ч. 2, с. 57.

Вечори табірної самодіяльності були досить різноманітними. Виступали вокалісти — оперний співак Галілей Іскалієв і молодий обдарований юнак Володимир Дудін. Пісні у їх виконанні користувалися незмінним успіхом, хоч і звучали вони не на повну силу. Виступали вечорами і табірні поети Федір Крутик, Євген Соловйов, Микола Хмельов, М. Липа та інші. Кращі художні твори табірних авторів переписувалися в підпільний журнал «За колючим дротом»¹³, який поширювався в кількох примірниках. Товариші з реєстратури забезпечували редколегію журналу папером.

Полонені югославські партизани під Новий, 1943 рік виконали пісню про Москву російською і сербською мовами. А в березні 1944 р. в бараках відбулись мітинги, присвячені дню Паризької комуни. В'язні співали «Інтернаціонал», «Марсельезу», «Варшав'янку» та інші революційні пісні. Один молодий француз після мітингу так висловив свої почуття: «Вдома я вважав себе комуністом. Мої симпатії були на боці росіян, але те, що я побачив тут, перевершило всякі мої уявлення. Такої єдності, одностайності і мужності вдома я не бачив»¹⁴.

В'язень Бандурко був «спеціалістом» по фольклору. Він записував з уст полонених фронтові жарти, частівки, антифашистські анекдоти. Популярність таких творів була дуже велика.

Незмінним ентузіастом самодіяльності був в'язень Никифоров. Це прізвище носив у таборі колишній артист Ростовського держцирку Ян Семенович Гофтман, який навіть за колючим дротом не втрачав почуття гумору. Написані ним скетчі, репризи, клоунські жарти викликали захоплення. На саморобній пілі Гофтман виконував патріотичні пісні радянських композиторів.

Вечори художньої самодіяльності в бараках Бухенвальда були справою не тільки важкою, але й смертельно небезпечною. Біля барака невідступно чергували вартові, виставлені підпільниками. Концерт відразу ж припинявся, коли вони давали знати, що наближаються шпики або есесівці¹⁵.

Підпільній організації стало відомо, що Іван Тихонович Новик — художник. З труднощами йому роздобули папір і олівець, дали завдання: потай робити табірні зарисовки для підпільних видань. Новик займався не тільки зарисовками. Його знали і як хорошого агітатора.

Плакат Новика, присвячений Міжнародному жіночому дню 8 березня, з прив'язаним до нього камінцем був закинутий на подвір'я жіночого табору суворого режиму — філіалу Бухенвальда в місті Веймарі. З уст в уста передавався напис на плакаті: «Палко поздоровляємо наших дорогих радянських жінок та їх зарубіжних подруг з Міжнародним днем 8 Березня!» Вгорі на плакаті, як і на всіх підпільних виданнях, стояв бойовий девіз: «Перебуваючи в полоні, не забувай про Батьківщину!»¹⁶

Політвиховні і культмасові форми роботи, які використовували підпільники-комуністи серед в'язнів Бухенвальда і його філіалів, сприяли підвищенню у в'язнів свідомості, вихованню у них інтернаціональної солідарності, необхідності ведення різноманітної боротьби з ворогом всередині гітлерівської Німеччини, консолідації всіх антифашистських сил.

«Інтернаціональна солідарність була невичерпним джерелом сили для бійців Опору... Вона виявлялась на політичній, соціальній і мораль-

¹³ Див. Архів РКВВ. Довідка «Концлагерь Бухенвальд». О. Павленко. Воспоминания, ч. 2, с. 57.

¹⁴ Концентрационный лагерь Бухенвальд. 1937—1945. (Збірник спогадів. Склографічний відбиток). Бухенвальд, 1945, травень, с. 95.

¹⁵ Див.: Назиров Б., Хейфец В. Концерт в Бухенвальде. — «Советская культура», 1957, 29 июня.

¹⁶ Архів автора.

ній основі... На прикладах солідарних дій у таборі всі переконалися в тому, що фашизм можна перемогти всюди, де боротьба проти нього ведеться єдиним фронтом об'єднаних спільними інтересами людей»¹⁷.

Пропагандистська та ідейно-політична робота була однією з багатьох форм боротьби проти фашизму. Завдяки їй було врятовано не одного в'язня від деморалізації і смерті.

У цю нелегку підпільну роботу внесли великий вклад антифашисти слов'янських країн — Польщі, Чехословаччини, Югославії, а також радянські патріоти, які були ініціаторами багатьох важливих справ у діяльності Бухенвальдського підпілля.

С. С. ПАЛИВОДА

ПРОПАГАНДИСТСКАЯ И ИДЕЙНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ РАБОТА АНТИФАШИСТОВ В БУХЕНВАЛЬДСКОМ ПОДПОЛЬЕ (1942—1945 гг.)

Резюме

Статья освещает некоторые формы и методы пропагандистской и идейно-политической работы подпольных национальных организаций в Бухенвальде в 1942—1945 годах. Автор, используя различную советскую, польскую и другую литературу, материалы периодической печати, а также личную переписку с бывшими участниками антифашистского подполья в Бухенвальде, приходит к выводу о том, что активные формы и методы пропагандистской и идейно-политической работы способствовали вовлечению в антифашистскую борьбу тысячи заключенных в лагере узников разных стран Европы, морально готовили их к решительной схватке с врагом — вооруженному восстанию и освобождению лагеря. В этой нелегкой борьбе наряду с польскими, чешскими и другими антифашистами важнейшую роль сыграли советские патриоты.

¹⁷ Geheimwaffen im Kohnstein. Erfurt, 1964, S. 49—50.

МІЖНАРОДНИЙ ФОРУМ СЛАВІСТІВ

НОВИЙ ОГЛЯД ДОСЯГНЕНЬ ВЧЕНИХ-СЛАВІСТІВ

У вересні 1973 р. Варшава приймала учасників VII Міжнародного конгресу славистів — дослідників слов'янських мов, літератур, фольклору, історії та культури. З'їзди вчених-славистів мають свою традицію, започатковану біля піввіку тому. Перший конгрес славистів відбувся у 1929 р. у Празі, другий в 1934 р. у Варшаві, третій було ухвалено провести через п'ять років в Белграді; здійсненню цієї ухвали перешкодила друга світова війна. Після тривалої перерви IV Міжнародний з'їзд славистів зібрався у 1958 р. в Москві. Він був великою подією в науковому і культурному житті Радянського Союзу та зарубіжних країн, що стали на шлях соціалістичного будівництва. П'ятий з'їзд проходив у Софії в 1963 р., VI-й — у Празі в 1968 році.

У роботі VII Міжнародного конгресу славистів взяли участь вчені 27 країн світу, найбільш численними були делегації Радянського Союзу, Народної Республіки Болгарії, Польської Народної Республіки, Чехословацької Соціалістичної Республіки, Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії. Понад 2800 учасників з'їзду працювало в п'ятьох секціях — мовознавчій, літературознавчій, фольклористичній, лінгвістично-літературознавчій — загально-славистичних історичних проблем, на засіданнях яких заслухано і обговорено понад 900 доповідей і повідомлень.

З'їздом, як і його підготовкою, керував Міжнародний та Польський комітети славистів. Пленарні засідання вів голова Міжнародного комітету славистів, відомий польський мовознавець, академік Вітольд Дорошевський.

Проблематика літературознавчої секції обговорювалась у 9-ти підсекціях. 1. Порівняльне дослідження романтизму в слов'янських країнах (в межах літератур слов'янських і неслов'янських); 2. Сучасні методи інтерпретації романтизму у зв'язку з суспільно-національним життям у слов'янських країнах; 3. Значення літератури епохи просвітництва та преромантизму у слов'янських країнах; 4. Традиції романтизму в подальших періодах розвитку слов'янських літератур; 5. Методологія порівняльного дослідження слов'янських літератур; 6. Типологічна структура давніх слов'янських літератур; 7. Проблеми порівняльних досліджень слов'янського і європейського епосу періоду середньовіччя і новіших часів; 8. Вибрані аспекти порівняльних досліджень новочасних слов'янських літератур; 9. Основні напрямки слов'янських літератур ХХ століття в їх розвитку і взаємних стосунках.

Біля 300 доповідей і повідомлень заслухано і обговорено на мовознавчій секції з таких основних проблем: 1. Праслов'янська мова як гіпотетична цілісна система, напрямки її еволюції в наступних слов'янських мовах; 2. Історія формування слов'янських літературних мов; 3. Питання мовного споріднення в світлі порівняльної діалектології; 4. Характеристика лексичних і морфологічних засобів слов'янських мов з погляду їх семантичної, синтаксичної та стилістичної функцій; 5. Динаміка розвитку слов'янських літературних мов від другої половини XVIII ст. з соціологічної точки зору; 6. Актуальні питання лексикології у зв'язку з етимологією словотворення у формальному й семантичному плані в синхронному і діакронному розгляді.

Успішно працювала фольклористична секція, тематика доповідей якої була пов'язана з такими основними проблемами: 1. Роль романтизму в розвитку досліджень слов'янського фольклору; 2. Закономірності розвитку сучасного фольклору і слов'янської народної культури (роль інновацій і традиційної культури в сучасному житті слов'янських народів), міський фольклор та його вплив на художню літературу; 3. Зв'язки слов'янського і неслов'янського фольклорів.

На декількох засіданнях секції у доповідях Й. Буршти, Р. Гурського, В. Беньковського (Польща), В. Гусева, В. Бондарчика, Н. Малаш-Аксаминої (СРСР), П. Дінекова, Л. Лекова (Болгарія), Б. Рістовського, Т. Чубеліча, Ц. Органджієвої (Югославія), Р. Бртаня, Д. Клімової-Рихнової, К. Горалека (Чехословаччина), у виступах Б. Кірда, В. Юзвенко (СРСР), Г. Чайки (Польща), В. Гашпарікової (Чехословаччина) обговорювались питання концепцій фольклору в романтичній фольклористиці слов'янських країн, ролі народнопоетичної творчості у розвитку національних літератур, наголошено на недостатній розробці зв'язків романтизму з попередніми ідейно-естетичними течіями.

Найширший обмін думками відбувся з приводу доповідей, присвячених сучасному фольклорному процесові у слов'янських країнах. Різні аспекти цієї проблеми: ідейно-естетичні засади і функції, жанровий склад сучасного фольклору, взаємозв'язок традиційного і нового в ньому, процеси зближення і взаємозбагачення в поетичній культурі слов'янських країн соціалістичної співдружності, — були розглянуті у доповідях Н. Шимади, О. Дея, С. Грнци, В. Соколової (СРСР), В. Гашпарікової, С. Бурласової (Чехословаччина), І. Клагє (НДР), Д. Сімонідєс (Польща), Т. Саздова (Югославія).

На питаннях поетики жанрів фольклору, структури поетичних творів, народного віршування зупинились у своїх доповідях Б. Бенеш, Я. Коморовський (Чехословаччина), С. Стойкова (Болгарія).

Загальнотеоретичні проблеми слов'янської фольклористики були розкриті у доповідях К. В. Чистова та Б. П. Кірда, В. М. Гацака (СРСР).

Літературно-лінгвістична секція зосередила свою увагу на питаннях структури тексту, системи стилю, особливостей перекладу та історичної поетики.

Секція загальнотіологічних історичних проблем обговорила питання етногенезу слов'ян, історичних, культурних і наукових зв'язків слов'янських народів в XVI—XIX ст., значення народно-визвольних рухів слов'ян у розвитку слов'янської культури.

Під час з'їзду у приміщенні одного із корпусів Варшавського університету, була розгорнута виставка славістичних видань, що вийшли друком між VI і VII конгресами; чільне місце на ній займали праці радянських учених.

До з'їзду Польський комітет славістів видав тези усіх доповідей і повідомлень окремим томом «VII Міжнародний конгрес славістів у Варшаві 1973 р. Тези доповідей і повідомлень».

В цілому VII Міжнародний конгрес славістів засвідчив успіхи радянської і передової зарубіжної славістичної науки у дослідженні літератури, мови, фольклору та історії братніх слов'янських народів, показав переваги організації наукових досліджень у країнах соціалістичної співдружності, яка відкриває для вчених можливості наукового пошуку і творчості, для служіння високим ідеалам — ідеалам прогресу і миру.

На з'їзді було обрано нового голову Міжнародного комітету славістів, югославського академіка Братко Крефта, і вирішено черговий VIII Міжнародний конгрес славістів провести в 1978 р. в Югославії.

В. А. ЮЗВЕНКО

ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРИ НА З'ЇЗДІ СЛАВІСТІВ

VII Міжнародний з'їзд славістів у Варшаві в 1973 р. перетворився в своєрідне свято науки великого розмаху. Визначились провідні проблеми історії та культури слов'янських народів, головні принципи їх сучасного розвитку — зріст спільності явищ та закономірностей в галузі мистецтва й літератури, все більше застосування вченими марксистського методу дослідження.

Доповіді радянської делегації на VII Міжнародному з'їзді славістів були опубліковані у збірнику «История, культура, этнография и фольклор славянских народов» (М., «Наука», 1973, 496 с.). Цей збірник відзначається широким змістом й різноманітністю тем. Він включає в себе комплекс проблем історичного, теоретичного, методологічного характеру й ряд конкретних досліджень взаємозв'язків слов'янських культур.

Історико-політичним питанням присвячена стаття І. І. Костюшка, М. М. Сумарокової «Жовтнева революція й розвиток революційної думки в Польщі та Югославії (1917—1923)» і стаття І. А. Хренова, С. М. Стецькевича «Революція 1905—1907 рр. в Росії й розвиток національно-визвольного руху слов'янських народів».

У цих статтях на конкретному матеріалі аналізуються питання про вплив революційних подій в Росії й марксистсько-ленінського вчення на громадську думку Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Югославії та інших країн. Цікаві документи партій польського пролегаріату, які подаються в цих статтях, дають аналіз ідейного розвитку Югославського революційного руху. Аналіз провадиться на підставі врахувань особливостей розвитку робітничого руху в Польщі та Югославії. Проблемам єднання слов'ян в боротьбі з фашизмом присвячені стаття А. І. Недорезова «Суспільно-політичне значення солідарності слов'янських народів в роки другої світової війни», Л. Б. Валева, В. В. Мар'їної, Г. М. Славина «Всеслов'янський комітет і визвольний рух зарубіжних слов'янських народів в період другої світової війни». Ця група досліджень відзначається гострістю ставлення і рішення проблеми, доказовістю матеріалів. Багатий фактичний матеріал підтверджує думку авторів про те, що в період другої світової війни «поряд з ідеями патріотизму й пролетарського інтернаціоналізму складовим компонентом ідеологічних засобів антифашистської боротьби була ідея слов'янської солідарності» (с. 28). В цьому аспекті особливе значення набуває історія Всеслов'янського Комітету, заснованого в Москві в 1941 р. з представників громадськості слов'янських народів СРСР, Болгарії, Польщі. Автори розкривають велике значення цього центра, який ставив метою «згуртування всіх слов'ян для боротьби з фашизмом», «відродження національної незалежності поневолених гітлерівцями слов'янських народів та держав» (с. 73).

Дискусійна постановка важливих теоретичних питань міститься в статті Л. А. Обушенкової та В. І. Фрейдзона «Про вплив національно-визвольного руху слов'янських народів на розвиток їх національної самосвідомості».

Досліджуючи великий історичний період кінця XVIII—початку XIX ст., автори статті розглядають питання про термінологію, зміст і розвиток поняття «національної свідомості».

Серйозні методологічні проблеми поставлені в статті К. І. Ровди «Слов'янська спільність і проблеми культури». Як і багато інших праць Ленінградського вченого, ця стаття відзначається широким філософським усвідомленням теоретичних питань. Категорія слов'янської спільності розглядається в світлі розвитку категорії спільності в мистецтві.

Виступи радянських учених з питань етногенезу слов'ян висвітлено в статтях Т. І. Алексєєвої, В. П. Алексєєва «Етногенез слов'янських народів за даними антропології» та В. П. Алексєєва, Н. Б. Бромля «До питання про роль автохтонності населення в етногенезі слов'ян».

Культуру, як форму проявлення національно-визвольного руху, розглядають В. І. Злиднів, І. І. Лещиловська, Є. П. Львова у статті «Національно-визвольний рух південних слов'ян і проблеми формування національних культур». Автори справедливо висловлюють думку про складність і багатоплановість проблеми взаємодії і взаємопроникнення національно-визвольного руху й культури.

У збірнику показано різноманітність проблематики й багатоплановість напрямлень радянського слов'янознавства. В статті С. А. Токарева «Початковий період слов'янської етнографії» вивчаються початки та причини пробудження наукового інтересу до слов'янства у різних слов'янських народів відповідно до конкретно-історичних умов їх розвитку. Ця стаття поповнює наші знання про виникнення етнографії у слов'ян.

Значна частина надрукованих виступів радянської делегації на VII Міжнародному з'їзді славистів у Варшаві досліджує питання розвитку національних культур в порівняльно-історичному освітленні та взаємні зв'язки з російською культурою. Ставиться й питання про значення цих зв'язків для розвитку національної самосвідомості (Стаття А. Л. Хоршкевича).

Стаття М. І. Кравцова «Романтизм у слов'янських літературах і фольклор» істотно доповнює одну із сторін історико-типологічних проблем слов'янського літературознавства.

Великим фактичним матеріалом насичена стаття У. В. Чуркіної «Суспільні, наукові й культурні зв'язки слов'ян Австрійської монархії й Росії в 60-ті роки XIX ст.». Цей матеріал відзначається великою ідеологічною змістовністю; автор вдумливо і глибоко, не обминаючи спірних питань, розкриває політичні, суспільні причини і особливості національного руху 60-х років. Цей період характеризується пошквалюванням контактів австрійських слов'ян з діячами російської культури. Автор статті, уважно наводячи нові факти, свідчення, аналізує зв'язки революційно-демократичних і слов'янських кіл Росії з представниками культурного життя слов'ян Габсбурзької держави.

Обмежені можливості невеликого огляду не дозволяють докладно зупинитись на інших статтях збірника, в яких наведені різні грані великої і різноманітної проблеми взаємних зв'язків культур.

Матеріали VII Міжнародного з'їзду славистів у Варшаві продовжують друкуватися.

Т. В. ПОЛЯНИНА

СЛАВЯНСКАЯ ФИЛОЛОГИЯ. Сборник статей, вып. 2.

Изд-во Ленинградского ун-та, 1972, 151 с.

Другий збірник статей ленинградських славистів (перший вийшов у 1969 р.) присвячений пам'яті професора Б. О. Ларіна.

Вихід збірника — визначна подія в науковому житті, продовження доброї традиції вчених кафедри слов'янської філології Ленінградського університету.

За своєю тематикою вміщені у збірнику дослідження охоплюють широкий діапазон питань з російсько-слов'янських літературних та мовних зв'язків, історії, лексикології, морфології, синтаксису слов'янських мов, слов'янознавства та окремі питання з історії літератур зарубіжних слов'ян. Значна увага приділяється вивченню південно-слов'янських мов і літератур.

Огляд публікацій вестиметься за тою послідовністю, за якою вони розміщені у збірнику.

У статті В. Д. Андреева «Г. Стаматов-новелист» спростовується необ'єктивність і тенденційність окремих літературних критиків минулого супроти письменника Стаматова та його творчості. Опіраючись на вникливий аналіз творів та новий методологічний підхід в оцінці естетичних вартостей останніх, автор переконливо характеризує Г. Стаматова (1869—1942) як одного з відомих представників нового гуманізму в болгарській новелістиці, продовжувача демократичних традицій в болгарській художній прозі, творця власного стилю.

Е. С. Андреева у своїй розробці «Из наблюдений над языком и стилем Цтибора Товачовского» розглядає один з моментів історії розвитку чеської духовної культури XV ст. через призму творчості Ц. Товачовського.

Автор піддає мовному і стилістичному аналізу твір-алегорію Ц. Товачовського «Спор Правды и Лжи об имуществе священников и правлении их» (Hádání Pravdy a Lži o kniežské zboží a rapování jich), виданий у 1539 році. Явним недоліком є те, що Є. С. Андреева не користується фактами з чеською графікою, властивою оригіналу.

І. В. Арбузова звертається до мало досліджуваної тематики з історії слов'янознавства. В дослідженні «О первоначальном замысле «Энциклопедии славянской филологии», використавши багатий архівний матеріал, вона відтворила історію задуму і реалізації В. Ягичем зведеного видання основних проблем з слов'янської філології при порозумінні і співпраці з іншими, зокрема, російськими славістами. Воно було здійснене Петроградською Академією наук в 1908—1929 рр. Подібне видання, з урахуванням досягнень сучасної радянської науки, зауважує І. В. Арбузова, є черговим завданням сучасного слов'янознавства.

М. Л. Бершадська займається проблемою «соціального реалізму» в словенській літературі, якому, на її думку, притаманні якості, що відповідають принципам формування і розвитку соціалістичного реалізму. Цьому питанню присвячена стаття «Иван Цанкар и словенский «социальный реализм», в якій достатньо переконливо змалюву-

ється значення творчої спадщини Цанкара для дальшого розвитку словенської літератури, стверджується факт відображення класової боротьби і діалектичного її осмислення в драматургії молодшого покоління словенських письменників.

Г. К. Волошина ставить своєю метою виявлення змін у формі вірша, які порушують норми традиційного класичного зразка в практиці віршування. Свої спостереження вона представила в розвідці «О стихе поэмы «Отец зачумленных» Ю. Словацкого», де виявила точну кількість відхилень від класичної цезури в одинадцятискладових віршах Ю. Словацького, що вважає новим і оригінальним явищем у розвитку силабічного вірша.

П. А. Дмитрієв у невеликій розвідці «Присубстантивные придаточные с добавочным причинным значением» (на матеріалі сербохорватського мови) розглядає один тип підрядного речення в сербохорватській мові. Автор не погоджується з А. Белічем щодо еволюції відносних підрядних речень з займенником *што* і вважає, що навпаки, розвиток значень *йшов* від відносного до причинного. Визначення типу підрядного речення можливе лише на більшому контексті з огляду на омонімічність сполучного слова *што* і причинного слова *што*.

Н. К. Жакова розповідає про одну яскраву сторінку з історії російсько-чеських літературних зв'язків у статті «Творчество М. Ю. Лермонтова в чешских переводах и работах чешских критиков в 70—80-е годы XIX века». Тут наводяться факти великої популярності творів Лермонтова у чеського читача, подається огляд перекладених на чеську мову творів Лермонтова, а також наукових розробок чеських літературознавців про творчість російського поета.

Е. А. Захаревич у статті «К вопросу о субстантивации в болгарском языке» розглядає лише один тип субстантивації прикметників у формі середнього роду; подає граматичні ознаки цього типу, розділяє субстантивовані прикметники на ряд лексико-семантичних груп, акцентуючи назви місця і документів. Підкреслює, що в процесі субстантивації прикметників на означення предметів намітились два конкуруючі між собою шляхи: а) на базі скорочення словосполучень, б) на базі утворення за семантичним рядом (омінаючи словосполучення).

В. Н. Зенчук на багатому науковому та фактичному матеріалі освітлює розвиток заперечення (негації) в слов'янських мовах. Стаття «Об одном из спорных вопросов в связи с проблемой негации в славянских языках» сконцентрована на виявленні в основному хронології зворотів з одним і двома запереченнями, чітко відмежовуючи тип конструкцій з двома запереченнями для вираження ствердження.

В. С. Золотова зупиняється на історії словотвору іменників чоловічого роду на означення особи від основ пасивних дієприкметників. У статті «Отпричастные имена существительные личного значения в польском языке», крім лексико-семантичної характеристики окремих утворень на *-aniec*, *-eniec* проведено виявлення наявних і відсутніх таких назв відповідно у словниках С. Лінде, Варшавському та словнику В. Дорошевського. Стверджується їх продуктивність у сучасній польській мові.

А. А. Корнілов вивчає синтаксичні функції так званих вставних елементів по відношенню до основи речення. У статті «О вводных элементах эмоциональной оценки в польском и русском языках» він зупиняється лише на одному характерному типі — вставних елементах емоціональної оцінки. За своєю семантикою вставні елементи можуть виражати позитивну або негативну емоціональну оцінку. Аналогічні за граматичною формою і змістом вставні елементи свідчать про близькість слов'янських мов.

Г. В. Крилоза в роботі «Об одной особенности некоторых переходных глаголов болгарского языка» на факті деяких перехідних дієслів у ряді словосполучень досліджує історичні зміни, що спостерігаються у синтаксисі болгарської мови після зникнення відмінкових форм і появи аналітизму. У можливості вживання другого прямого об'єкта, зокрема безприйменикового, при перехідних дієсловах автор вбачає специфічні риси болгарської мови.

Е. А. Левашов у розвідці «Страничка из русско-сербских литературно-революционных связей» намагається встановити причини відсутності перекладу окремих творів Герцена на сербську мову. Автору вдалося встановити факт анонімного використання сербськими соціалістами в 60—70-ті рр. XIX ст. відомого твору О. І. Герцена «О развитии революционных идей в России».

Г. А. Ліліч присвячує свою статтю «Русский язык у деятелей чешского национального возрождения» процесу становлення чеської літературної мови в добу чеського відродження. Дослідник встановлює шляхи запозичення лексичних елементів з російської мови, вказує на їх функції в ході розвитку чеської літературної мови, особливо в перших десятиріччях після доби «темна» (кінець XVIII—початок XIX ст.).

В. М. Мокієнко у статті «Псковско-белорусские лексические параллели на славянском фоне» встановлює близькість білоруських та псковських діалектів на базі дослідження кількох географічних термінів на означення місця, подає мотиви доцільності методу дослідження лексичних мікросистем.

В. Б. Оболевич подає нову оцінку «Історії Польщі» Я. Длугоша в розробці «Идейно-художественная основа «Истории Польши» Яна Длугоша». Автор спростовує вибраними з «Історії Польщі» фактами неправильне і тенденційне трактування особи Я. Длугоша, його світогляду, творчості, що мало місце у працях окремих польських дослідників.

І. М. Порочкіна повідомляє про вивчення творчості Л. М. Толстого в Чехословаччині. Проте основну увагу в своїй статті «Новое в изучении Л. Н. Толстого в Чехословакии» націлює на огляд роботи чеського дослідника М. Єглічки («Vurgávečské umění Lva Tolstého»), що вийшла в Празі у 1968 році. Відзначається високий і теоретичний рівень монографії Єглічки, що ставить його як рівноправного партнера радянських літературознавців.

В. П. Пронічез вивчає один тип синтаксичних структур — іменних речень-слів на вираження спонукальності. Огляд односкладних синтаксичних одиниць — спонукальних слів-речень у сербохорватській і російській мовах у статті «Об именных побудительных односоставных предложениях в сербохорватском и русском языках» вказує на особливість їх структурно-семантичної організації та функцій у процесі мовлення.

Р. А. Тотоева знайомить читача з творчістю А. Цесарця, одного з хорватських письменників ХХ ст. У статті «Август Цесарец и его роман «Юноша из «золотой молодежи»» приділяється багато уваги аналізу та оцінці художніх і суспільно-політичних вартостей роману, розкриттю творчої лабораторії письменника.

Р. Х. Тугушева присвятила свою статтю «Торговая лексика в словацком памятнике XV—XVI вв.» огляду та характеристиці лексики в одній з найстарших словацьких писемних пам'яток — «Жилінській книзі». Кілька слів з галузі торговельної лексики (obchoditi se kúpi, křápn, kramář, host), взятих із пам'ятки у співставленні з фактами сучасних слов'янських мов, дають яскраву картину про еволюцію їх значень.

К. Л. Циганова описує в статті «Союзные присоединительные конструкции в сербохорватском языке» типи та значення еднальних сполучників, проводить диференціацію синтаксичних конструкцій з даними сполучниками, визначає частоту вживання і їх функції.

В. Б. Оболевич у рецензії «Первая книга на русском языке по истории украинской литературы» подає короткий огляд книги: Охрименко П. П., Пильгук И. П., Шлапак Д. Я. История украинской литературы. М., 1970, — і відзначає, що її видання є важливою подією в процесі взаємоознайомлення зі здобутками духовної культури братніх народів.

В кінці збірника подана «Библиография работ сотрудников кафедры славянской филологии ЛГУ» (1968—1970), підготована П. А. Дмитрієвим та Г. І. Сафроновим, яка нараховує 109 назв.

Окремо публікується список дисертацій, захищених викладачами та випускниками відділу слов'янської філології Ленінградського університету з 1950 по 1970 рік.

Вихід другого випуску збірника «Славянская филология», свідчить про наукові досягнення ленінградців, а разом з тим є надійним джерелом інформації про роботу одного з славістичних центрів в СРСР.

В. П. АНДЕЛ

МОНОГРАФІЯ ПРО Ю. І. КРАШЕВСЬКОГО

Wincenty Danek- Jozef Ignacy Kraszewski.
Warszawa, «Wiedza powszechna», 1973, 546 с.

Радянські дослідники¹ творчості Юзефа Ігнаці Крашевського, польського письменника XIX ст., з приємністю констатували появу монографічної роботи про життя і творчість Ю. І. Крашевського, яка вийшла у світ у видавництві «Wiedza Powszechna» у Варшаві в 1973 році.

Монографія написана професором Вищої педагогічної школи Вінцентимом Данеком, вченим, який майже двадцять років життя віддав кропіткому вивченню документів, джерел, що торкалися життя і творчості Ю. І. Крашевського, створив і очолив своєрідну школу по вивченню багатющої спадщини цього письменника. Його вихованці: С. Буркот, Т. Новацка, Є. Яровецкі і багато інших — внесли свій вагомий вклад у вивчення цього питання в Польщі².

Творчість Ю. І. Крашевського особливо приваблива для українських літературознавців, зокрема своїм циклом селянських повістей, які виникли на основі спостережень за життям волинського села. Польський письменник довгий час проживав на Волині в селах Омельно та Городець біля Луцька і тут відшукав прототипи своїх героїв і героїнь: Уляни, Остапа Бондарчука, Савки, Яреми та інших, благородних, покривджених соціальними умовами українських селян. Реалізм, з яким Крашевський змалював їх важку долю, глибоке знання побуту, етнографії українського села є хорошим свідченням симпатій письменника до простого народу.

Рецензована монографія — це, як пише автор, «не тільки узагальнення попередніх досліджень над творчістю Ю. І. Крашевського³, але в рівній мірі плід власних пошуків». В. Данек, розглядаючи творчість Ю. І. Крашевського, намагається глибше проникнути у лабіринти соціальних і політичних відносин епохи, в якій він жив і творив і, віддаючи належне титанічній праці письменника, показати його слабкі сторони, суперечливість ідейних поглядів, а рівно ж об'єктивно оцінити його літературний доробок. Дослідник критично використовує праці своїх попередників (мається на увазі монографія про творчість Ю. І. Крашевського написана дещо тенденційно сучасником Крашевського, відомим істориком літератури П. Хмельовським і видана у 1888 р. за рік після смерті Крашевського). На цьому автор вважає за свій обов'язок наголосити окремо, мабуть, з огляду на авторитет відомого критика, концепція якого в оцінці творчості Крашевського проіснувала в польській критиці більш як півстоліття. Цілком природно, що і концепція аналізу творчості Ю. І. Крашевського, сучасним польським дослідником, і її оцінка повинні базуватись на принципово відмінних критеріях, які диктуються новою епохою, логікою життя, усім тим комплексом положень, які входять у поняття марксистської методології.

У монографії В. Данека встановлена більш-менш об'єктивна рівновага оцінок, по-новому розглянуто мистецький рівень його творів і ту роль, яку відіграв Крашевський у формуванні естетичних і суспільно-політичних поглядів свого суспільства.

Як пише у передмові автор, монографічна праця про творчість Ю. І. Крашевського має свої особливості, свої труднощі. Йдеться, по-перше, про величезну кількість творів, які написав Крашевський, по-друге, про діапазон його літературних практик, зокрема, їх жанрову різноманітність. «Важко бути сьогодні, — пише професор Данек, — спеціалістом в галузі роману, поезії і драми, публіцистики, історії літерату-

¹ Див.: Цыбенко Е. З. Польский социальный роман 40—70-х годов XIX века. Изд-во Московского ун-та, 1971; Горский И. К. Польский исторический роман и некоторые проблемы историзма. М., Изд-во АН СССР, 1963; Гривка І. Українське село в селянському циклі повістей Ю. Крашевського. — У зб.: Питання слов'янської філології. вип. 1. Вид-во Львівського ун-ту, 1960; Кирчів Р. Крашевський і Україна. — «Радянське літературознавство», 1968, № 8.

² Див.: Burkot St. Powieści współczesne (1863—1887) Józefa Ignacego Kraszewskiego. Kraków, 1967; Nowacka T. Opowiadania J. I. Kraszewskiego. Kraków, 1972.

³ Див.: Danek W. Józef Ignacy Kraszewski. Zarys życia i twórczości. Warszawa, 1962; Kraszewski J. I. Pamiętniki, oprac. W. Danek. Wrocław, 1972 Danek W. Publicystyka J. I. Kraszewskiego w latach 1859—1872. Wrocław, 1957.

ри і літературної критики, історії мистецтва, етнографії і фольклористики, важко одному дослідникові компетентно висловлюватись на тему зацікавлень Крашевського в ділянці музики, мистецтва, колекціонування і т. д.». Неможливо охопити всього, що написано на тему його життя і творчості, всього, що зареєстровано у спеціальному бібліографічному покажчику — дванадцятому томі Нового Корбута. В цьому немає сумніву. Ми розуміємо, що навіть коли б мова йшла про менш плодovitого письменника як Крашевський — важко в одній роботі охопити і розглянути всі грані таланту письменника, не говорячи вже про самого Ю. І. Крашевського.

Найскладнішим завданням було вибрати і дослідити найбільш змістовні, найбільш насичені періоди життя і піддати оцінці ту творчу практику письменника, яка відзеркалювала типові явища епохи, ідейну та естетичну боротьбу, яка постійно супроводжувала літературний процес другої половини XIX ст. і одночасно виявляла певні мистецькі і наукові досягнення письменника. І це завдання сумлінний і талановитий дослідник подолав. Він поділив, виходячи з хронології, життя і творчість Ю. І. Крашевського на чотири періоди: дитинство і молодість, окремо періоди волинський і варшавський і нарешті роки, проведені на чужині (1863—1889).

На фоні біографії критик розглядає у відповідних порпорціях публіцистичну, романістичну творчість, критичну і наукову діяльність письменника, справедливо міркуючи, що «весь доробок Крашевського представляє собою характерне сплетіння саме цих видів творчості, що взаємно обумовлюються і доповнюються».

Підаючи синтезу творчий доробок Ю. І. Крашевського, В. Данек вперше приділяє більше уваги Крашевському-публіцисту, літературному критикові, науковцеві.

Такий всебічний аналіз позитивно відрізняє монографію В. Данека від його попередників і дає повніше уявлення про особистість письменника, його творчі пошуки, ідейне спрямування.

У кожному з вищезгаданих періодів розглянуто твори найбільш важливі, про інші згадуються лише мимохідь, а слабкі твори відмічено у бібліографічному покажчику. Найбільш широко представлений волинський період творчості, наголошено у дрезденському періоді на циклі історичних повістей Крашевського.

Розглядаючи волинського періоду творчості у монографії передусе короткий, але місткий нарис дитячих і юнацьких років Ю. І. Крашевського, пов'язаних з перебуванням у містах Бялії-Подлясці, Любліні, Свіслочі, Вільні, в яких він одержував освіту, вчився спостерігати життя і робив перші літературні кроки. Початки його літературної діяльності носять, як справедливо відмічає критик, елементи впливу Стерна, Гофмана — це також данина традиціям просвітництва, перша спроба реакції на оточуючий світ. Аналізуючи цей період лише як початковий ступінь у формуванні творчої особистості Крашевського, дослідник широко розглядає волинський період, який припадає на 40—50-ті роки XIX ст. і виповняє 20 років життя письменника.

За цей період Крашевський встиг зробити чимало: написати 41 повість (різні за жанрами, величиною, майстерністю), в тому числі 6 історичних, проявили себе у редакторській, науковій, суспільній роботі.

Саме 40-ві роки характеризуються у творчості Крашевського критичним ставленням до свого середовища. Такі повісті як «Все життя бідна», «Чародійний ліхтар», «Останній з Секежинських» та інші дають епічний розріз життя шляхти, аристократії, показують її моральну убогість, лінивість, життя понад стан, зловживання по відношенні до селянина. Досліджуючи ідейну і мистецьку вартість творів Крашевського, В. Данек звертається до конкретної історичної обстановки тих часів, вміє відшукати чи то реалістичні спроби відзеркалення письменником життя, з його соціальними конфліктами, чи елементи тенденційності в його творах як і «розгубленість ідеаліста, що намагався оцінювати суспільні і економічні явища в процесі змін буржуазного характеру моральними критеріями».

Характеризуючи селянський цикл повістей: «Історія Савки», «Уляна», «Остап Бондарчук», «Будник», «Ярина» та ін., критик чимало уваги приділяє виявленню симпатій автора до українського і білоруського селянина, злидні і приниження якого хвилюють Крашевського. Будучи землевласником, Крашевський підноситься однак до зображення яскравого конфлікту між панським двором і селом, свідомо чи несвідомо показує наслідки соціальної кривди — «червоні півні» над панським двором. Шкода,

що саме цей матеріал, розроблений критиком у соціальному ключі, не послужив до ширшого узагальнення. Мабуть звинувачення кріпосницького ладу, що проглядало крізь зображення моральних конфліктів, не було лише хизуванням відомого вже письменника, шокуванням суспільної думки чи просто саморекламою. Цей ідейний компроміс міг бути не тільки викликаний реальними обставинами в цей час на Україні, а й творами Шевченка, які Крашевський знав (екземпляр «Кобзаря» знаходився в його бібліотеці). В результаті — мистецьке узагальнення переростає, мабуть, інтенції самого автора.

Досить детально розглядається ідейний зміст, фабула, мистецька сторона «людської комедії в мініатюрі»⁴ «найважливішої з творів 40-х років» повісті «Чародійний ліхтар». Образ шляхетського середовища виступає у неприродному світлі: низький рівень господарювання, вузький круг інтересів, мало розвинений інтелект, духовний ма-разм. Вповні переконливий аналіз твору з огляду на рівень майстерності, проте автор зовсім не торкається питання сюжетної подібності повісті Крашевського з «Мертвими душами» Гоголя і залишає поза увагою творчі зв'язки Крашевського з російською і українською літературами. До речі, Крашевський був у постійних контактах з передовими російськими письменниками того часу, слідував за новинками російської літератури, тобто йшов в ногу з часом⁵.

Ретельно опрацьований дослідником і останній (1863—1887), сповнений драматичних подій, період життя і творчості Крашевського. Цей період нерозривно пов'язаний з активною боротьбою Крашевського в ім'я ідеалів повстання 1863 р., яке він оцінював і розумів, як справедливо відмічає В. Данек, досить суб'єктивно, з притаманною його особі безліччю протиріч. Цікаво і вперше так повно представлено історію його арешту (звинувачення у шпигунстві), з таким подається низка відомостей про особисте життя письменника, що в той час не завжди вкладалось у рамки пристойності. Поза тим, критик окремо наголошує на його титанічній працездатності. Публіцистика і драматургія, історія літератури, хроніка культурного життя і цикл історичних повістей, що принесли йому розголос і славу — ось неповний перелік напрямків його діяльності. Не всі історичні повісті Крашевського оцінені В. Данеком однаково високо. Критик закидає деяким з них декларативність, відсутність унаочнення, іноді недостатню кількість епізодів, збіднення образності і т. д.

І тут «замкнене коло» творчості в ім'я матеріальної рівноваги негативно позначилось на якості творів, проте вони були жаданими і популярними.

Звичайно, на долю критика випав нелегкий труд — оцінити творчість Крашевського — титана праці — своєрідного енциклопедиста і поліглота XIX ст., показати його значення у розвитку історії і культури польського народу. Нам здається, що критикові це вдалось. Хорошою, доступною мовою написана монографія послужила джерелом відомостей про Крашевського, його життя і творчість.

І. І. ГРИНІЗ

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКОГО МОВОЗНАВЦЯ

**Michał Lesiów. Terenowy nazwy własne lubelszczyzny.
W-wo Lubelskie, 1972.**

Михайло Лєсєв — один із відомих славістів Польської Народної Республіки. У його науковому доробку понад 100 публікацій — монографій, статей, рецензій, в яких розглядаються цікаві й малодосліджені питання українського та польського мовознавства. Проблематика їх доволі широка: сучасна українська мова, мова староукраїнських пам'яток, українсько-польські мовні взаємини, українська та польська діалектологія. Багато зробив учений для вивчення українських говорів на території Польщі, зокрема Підляшшя, Холмщини, Лемківщини.

Нова праця М. Лєсева присвячена розглядові власних територіальних назв Люблінщини. Це цікава і кваліфікована розповідь про мовні факти, на становленні й фор-

⁴ Ваг А. Charakterystyka i źródła powieści Kraszewskiego w latach 1830—1850. Warszawa, 1934, s. 167.

⁵ Зуга А. Kraszewski wobec literatury rosyjskiej. — «Slavia Orientalis», 1965.

муванні яких позначилися різні фактори як лінгвального, так і позамовного плану. Автор має всі підстави твердити, що власні територіальні назви мають перш за все пізнавальне значення, є своєрідним дзеркалом, у якому відбивається життя і діяльність людини, історія краю, його рельєф, фауна, флора, суспільні відносини і т. п., є важливим матеріалом, на якому позначилися взаємини між говорами, а також між двома слов'янськими мовами — польською та українською (с. 205—206).

«Сьогоднішня Люблінщина, — говорить автор, — це конгломерат принаймні чотирьох відрізків історично різних і мовно відмінних ділянок: Малополющі, Мазовша, Великому Литовського князівства і Холмської землі» (с. 6). А це в свою чергу спричинилося до наявності на цій території мовних елементів малопольських, мазовецьких, північноукраїнських і південноукраїнських.

З другого боку, внаслідок змін, що відбуваються у народному господарстві, а також через зміни, що позначилися на співвідношенні літературного, нормативного і говіркового, чимало назв полів, лісів та їх частин, назв пасовищ, нежитків, доріг, назв долин та пагорбів виходить з ужитку. Уже сам факт фіксації таких мовних явищ, цих своєрідних музейних експонатів, у їх фонетичних і словотворчих варіантах, докладна паспортизація і відповідна систематизація має певне наукове значення.

Дослідник подає аналіз великого фактичного матеріалу в межах трьох тематичних груп: 1) загальні назви у власних територіальних назвах, 2) особові назви у власних територіальних назвах, 3) місцеві назви у власних територіальних назвах. Класифікаційна схема в кожному із цих розділів будується відповідно до виявленої твірної основи та словотворчої структури власних назв. У невеликому підсумковому розділі автор чітко виділяє десять словотворчих типів з уваги на семантику апелятивів і структуру аналізованих назв. Окремо подана література (понад 100 назв).

Прийнятий поділ має багато позитивного: дає можливість авторові виділити твірні основи — іменникові, прикметникові, займенникові, числівникові і дієслівні; належну увагу звернути на семантику твірних слів, простежити певним чином процес становлення і розвитку досліджуваної групи власних назв. Однак у такому поділі є й деякі незручності, які виявляються передусім у тому, що власні назви, утворені за допомогою одного суфікса, попадають у різні розділи. Наприклад, про утворення із суфіксом *-ski* говориться на с. 125—128 (*Potońska, Słepieskie, Skrytecka*), 185—186 (*Szarkowska, Szalnicka*), про утворення із суфіксом *-es (-eć)* — на с. 84—87 (*Woroniec, Krzemieniec, Ozyrec*), 154 (*Mokrzec, Czerwyweć*), 167 (*Okopaniec, Łomaniec, Malowaniec*), про назви на *-ak* — на с. 96, 156, 162, 190. При такому розрізненому аналізі втрачається компактність розгляду дериватів одного способу творення. Також не в усіх випадках можна провести чітку межу між власними і загальними назвами і беззастережно прийняти твердження автора про те, що власні територіальні назви типу *Kruki, Kogut, Melniki* (с. 59—60) утворилися від загальних. Загальні могли переосмислюватись і вже як прізвиська чи прізвиська давати базу для творення власних територіальних назв.

У роботі відчутне намагання автора глянути на мовне явище з різних сторін, вивчити слово з погляду різних системних рівнів мови — семантичного, словотворчого, формального. Дослідник подає цікаві етимології (с. 97, 104, 109 та ін.), власні назви як похідні розглядає у порівнянні із загальними, при цьому виявляє тенденції, що діють при переході загальних назв у власні; при аналізі фонетичної і словотворчої структури бере до уваги взаємовпливи говорів польської мови, а також впливи говорів східнослов'янських мов — української та російської (див. с. 73, 103, 105, 116, 117, 123, 133, 138, 141, 148 та ін.). М. Лесів подає багато цікавого матеріалу, який ілюструє спільні тенденції в розвитку діалектів польської та української мов. Питання взаємовпливів польської та української мов, що позначилося на утворенні власних назв Люблінщини (та й, очевидно, й на інших мовних фактах) — одна з цікавих і малодосліджених проблем славистики, і треба вітати заяву дослідника про бажання вивчити це питання докладніше (див. с. 201).

Статистичний метод, яким широко користується автор рецензованої праці, дає можливість подати в порівняльному плані різні семантико-словотворчі типи територіальних назв досліджуваного краю, показати продуктивність одних словотворчих моделей і одиничність інших. Кількісні показники відносно способів словотвору, словотворчої

активності відповідних афіксів, щодо розподілу власних назв за граматичним значенням роду та числа подані в декількох таблицях (див. с. 63, 64, 85, 125, 134, 137, 142).

Найбільшу увагу М. Лесів звертає на семантику виділених апелятивів та словотворчу структуру власних територіальних назв. Автор прецезійно розглянув лексико-тематичні групи твірних слів, дав їм семантичну кваліфікацію, виявивши при цьому глибоке знання говіркових особливостей досліджуваної території. Він подав апелятиви в їх фонетичних словотворчих варіантах, показав особливості їх поширення на території Люблінщини, розкрив значення багатьох із них. Ця частина роботи містить цінний матеріал не тільки для ономастики, а й для діалектології, зокрема порівняльної. Декілька прикладів з однієї тематичної групи іменників «Rzeczowniki będące nazwaną miarą powierzchni» (с. 25): *plosa* (*plòsa, pòfosa, pusa, plòsia*) — pas ziemi liczący 12 zagonów; *pręł* — dawna miara długości wynosząca ok. 4,5 m i miara gruntu; *salagan* — miara *polu*: 1/4 ćwierci morga; *redto* (*radto, refo*) — dawna jednostka miary powierzchni ziemi równa obszarowi, do którego uprawy potrzeba było jednej pary wołów i jednego radła; *korzec* — dwie ćwierci morgi.

Деякі наші зауваження стосуються поділу слів на семантичні групи, Через недогляд, а радше через те, що автор недостатню увагу звернув на виділення семантичного поля, окремі лексеми попадають у різні групи. Наприклад, слово *lotnisko* розглядається у 5 групі «Rzeczowniki określające objekty w terenie oraz przedmioty będące dziełem rąk ludzkich» (с. 21, 36) і в групі 8' «Rzeczowniki dotyczące faktów historycznych na danym terenie» (с. 28, 36). У цих двох тематично різних групах розглядаються слова *posąg* (с. 20 і 29), *poligon* (с. 22 і 29), *targowica* (с. 24 і 30). У дві значеннево різні групи попало слово *fan* (с. 21, 25).

У рецензованій книзі розглядається чимало питань, пов'язаних із словотвором власних територіальних назв. Беручи до уваги характер твірної основи і роль словотворчих засобів, автор визначає десять структурних типів досліджуваної групи слів: сингулярні (утворені внаслідок зміни значення загального слова *Bloto, Dolina*), плюральні (типу *Doliny, Błota*), збірні (*Dąbie, Błocie, Malinie*), складені (*Gruby Las, Kwietniów Dół*), складні (*Babigóra, Staropole*), применникові (*Pod Lasem, Za Dołem*), применникові субстантивізовані (*Zawista, Nadstawa*), применникові ад'єктивізовані (*Nadbużne, Podlaskowe*) іменникові суфіксальні (*Jabłoniec, Mokrzec*), прикетникові суфіксальні (*Wójtowe, Bednarukowe*) (див. с. 201—205).

Аналіз структури власних територіальних назв Люблінщини дав можливість авторові з'ясувати природу словотворчих засобів, виявити тенденції, які діють у творенні та функціонуванні цієї групи слів, показати, в якому відношенні перебувають окремі словотворчі типи власних територіальних назв до назв місцевості, тощо.

Однак в окремих випадках дещо недооцінюється сам спосіб словотвору, внаслідок чого іноді поруч розглядаються різні з погляду словотворчої структури власні назви. Наприклад, в утвореннях *Stawisko* і *Podstawisko, Zastawiska* (с. 104) виступає суфікс *-isko*. Але в останніх двох дериватах роль словотворчого засобу виконує не лише суфікс. Словотворча функція применника, що переходить у префікс, у таких утвореннях незаперечна. Поруч розглядаються власні назви *Łysiec* і *Podłysiec* (с. 154), *Brodnie* і *Podzabrodnie, Zabrodnie, Międzybrodzie* (с. 132) без урахування ролі применника-префікса (подібні приклади див. ще на с. 106, 111, 112, 129, 130, 131). У таких випадках роль суфікса як активного словотворчого чинника варто розглядати у поєднанні з функцією применника, що теж відіграє роль словотворчого форманта.

Також не завжди однаково розглядається природа суфіксів: один раз ті ж суфікси трактуються як похідні, в іншому — як самостійні. Наприклад, на с. 168—170 говориться про віддієслівні утворення із суфіксом *-ka* і його похідними. Серед цих похідних дослідник називає — *anka, -ówka, alka, -ajka, -arka* та ін. (*Rozkiślanka, Wydżirówka, Łomanówka, Katatajka, Miedlarka...*). У розділі «Nazwy w postaci rzeczownikowych tworów sufiksalnych» такі ж суфікси фігурують уже як самостійні. Окремо розглядаються утворення із суфіксом *-ka* — *Lipka, Młynarka* (с. 92), окремо з *-ówka* — *Sokolówka, Komarówka* (с. 94), ще далі — зі суфіксом *-arka* — *Węglarka, Torfiarka*. Які підстави для такого різного підходу до одних й тих же морфем? Розгляд питань словотвору власних територіальних назв пов'язано, безперечно, зі станом загальнотеоретичних досліджень даної проблеми. Питання суфікса,

наприклад, ускладнюється теорією інтерфіксації. І якраз та велика кількість суфісальних утворень, які розглядає автор, може стати вдячним матеріалом для відповідних теоретичних узагальнень і висновків.

Монографія, звичайно, виграла б, якби автор дав реєстр проаналізованих слів та карти, що ілюстрували б ареал поширення мікротопонімів.

Виявлені неточності та недогляди ніяким чином не применшують наукової вартості рецензованої праці. М. Лесів збагатив слов'янську ономастику ще одним цікавим дослідженням, у якому всебічно проаналізовані мовні факти. У книзі, яка допомагає глибше пізнати одну з областей братньої нам Польщі, автор переконливо показав той очевидний зв'язок власних територіальних назв з етнографією народу, його культурою, суспільно-політичним життям, з історією його відносин з іншими народами.

О. А. СЕРБЕНСЬКА

СПАДЩИНА РОСІЙСЬКИХ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ДЕМОКРАТІВ У ПОЛЬЩІ

O r ł o w s k i Jan. Niekrasow w Polsce (1856—1914).
Warszawa, 1972.

Польська славістика останніх трьох десятиліть нараховує значну кількість праць, присвячених дослідженню російсько-польських громадських та літературних зв'язків¹. Найменш досліджена тема «Польща і російські революційні демократи». Поява книги Яна Орловського «Некрасов у Польщі» в певній мірі заповнює цю прогалину й заслуговує схвалення.

Відзначаючи нерозробленість цієї теми у Польщі, радянський літературознавець Л. Ф. Єршов зауважує: «Зрештою, і тут намітились зміни. Про зростаючий інтерес до творчості революційних демократів свідчить, наприклад, поява вагомої книги Яна Орловського «Некрасов в Польщі (1856—1914)», виданої Польською Академією наук в кінці 1972 року. Автор цієї праці вперше систематизував значний фактичний матеріал, розповівши про історію сприйняття, вивчення в перекладах поезії Некрасова на польській землі»².

Структура дослідження Я. Орловського в основному традиційна. Відкривається книга вступом, в якому автор визначає об'єм і завдання дослідження. Далі йде розділ «Поезія Некрасова в польських перекладах перед січневим повстанням. Сирокомля і Некрасов». Польський літературознавець зупиняється на проблемі знайомства польської громадськості з творами російського революційного демократа напередодні польського повстання 1863 р., пробує знайти ті шляхи, якими поезія автора «Залізної дороги» приходила до читача в Польщі й виконувала важливу роль у підготовці нового етапу національно-визвольної боротьби.

Другий розділ книги Яна Орловського названий: «Сприйняття творчості Некрасова в Польщі після січневого повстання. Б. Шварце — перекладач Некрасова. Конопницька і Некрасов — спроба порівняння». Автор розглядає долю поезії Некрасова в умовах розгрому повстання 1863 р., під час розгулу реакції. Не випадково багато уваги приділено перекладам поезії Некрасова, зробленим Броніславом Шварце, який був політичним в'язнем Шліссельбурзької тюрми. Логічним здається перехід до порівняння Некрасова з М. Конопницькою — поетів високого громадянського пафосу та справжнього демократизму.

У третьому розділі представлені переклади Некрасова в період «Молодшої Польщі» та загальна оцінка сприйняття його творів до 1914 року. Завершують книгу

¹ Białokozowicz B. Z dziejów wzajemnych polsko-rosyjskich związków literackich w XIX w. Warszawa, «Książka i wiedza», 1971; Szyszkowski T. Saltykow-Szczedrin w piśmiennictwie polskim (1872—1914). Warszawa, 1965; Kołakowski T. Dramaturgia Iwana Kryłowa. Warszawa, 1968; Grzegorzczek P. Lew Tolstoj w Polsce. Warszawa, 1964; Semczuk A. Iwan Turgieniew. Warszawa, 1970; Barański Z. Literatura polska w Rosji na przełomie XIX i XX wieku. Warszawa, 1962; Po obu stronach granicy. Z powiązań kulturalnych polsko-radzieckich w XX-leciu międzywojennym. Warszawa, 1972.

² «Русская литература», 1973, № 2, с. 225.

зразки перекладів поезії Некрасова, зроблених різними перекладачами: Вл. Белзою, Л. Совінським, професійним революціонером Б. Шварце та іншими.

Композиція, яку обрав автор дослідження, дає йому змогу прослідкувати за долею некрасовської поезії в Польщі на великому відрізку часу: напередодні повстання 1863 р. й після нього, показати відношення до російського поета з боку літературної групи «Молода Польща», яка на зламі двох віків була найбільш складним і досі ще найменше дослідженим явищем.

Ян Орловський розглядає в історико-літературному контексті творчий шлях Некрасова і російської поезії 40—70-х рр. XIX століття. Особливо цікавить польського дослідника відношення Некрасова до «польського питання». Особисті контакти Некрасова з поляками були рідкими і випадковими. Автор дослідження старанно зібрав маловідомі матеріали про особисте знайомство Некрасова з Зигмунтом Сераковським, який став згодом одним з вождів повстання 1863 р. у Литві, а до того декілька років співробітничав з Некрасовим. Некрасов високо цинив цю співпрацю з відомим польським демократом Сераковським.

На думку Орловського, історія перекладів Некрасова на польську мову може бути поділена на три етапи: від 1856 р. до повстання 1863 р., після повстання й у період розвитку «Молодої Польщі» (1898—1914). Можливо, варто було б цю останню дату співвіднести з часовими рамками дослідження (не 1914, а 1818 рік).

Особливо значущою видається та частина книги Яна Орловського, де автор говорить про роль прогресивного польського поета Владислава Сирокомлі у розповсюдженні поезії Некрасова на польській землі. Сирокомля першим почав перекладати твори Некрасова й завдяки йому поезія Некрасова потрапила до польського читача вже напередодні повстання 1863 року.

Сирокомля (справжнє прізвище — Людвик Кондратович) прожив коротке життя (1823—1862), але став широковідомим не лише в передових польських колах, але також у Росії. Як гише Д. Прокоф'єва, в другій половині XIX ст. Сирокомля, поруч з Бернсом і Шевченком, був одним з улюблених поетів російської інтелігенції³.

Може викликати здивування твердження Орловського відносно впливу Некрасова на оригінальну творчість Сирокомлі. Якщо погодитися із тезою, що в творчості Сирокомлі можна знайти багато подібних епізодів і мотивів з мотивами некрасовської музи, то як же зіставити це твердження з думкою, висловленою декількома рядками нижче про те, що Сирокомлі не можна відмовити в оригінальності задумів та багатстві творчої уяви (с. 40). Очевидно, в даному разі доцільніше було б говорити про те, що Сирокомля збагнув гармонію некрасівського вірша, глибоко вжився в емоційний накал кожного рядка і намагався якнайповніше передати це польською мовою, яка виглядає такою близькою та зрозумілою, а виявляється такою важкою для відтворення ритміки й мелодики російської мови, коли намагались при цьому зберегти загальну інтонаційну течію віршованого рядка. В цьому полягає, на наш погляд, головна трудність перекладацької роботи взагалі і перекладачів поезії Некрасова зокрема.

Першим після повстання 1863 р. став перекладати Некрасова польською мовою Владислав Белза (1847—1913). Його переклади були високо оцінені критикою і літературознавцями за їх вірність оригіналові й високі поетичні якості. Белза належав до маловідомих сьогодні, але талановитих польських поетів, глибоко шанував російську літературу, російську поезію.

Серед перекладачів після повстання 1863 р. слід назвати також Леонарда Совінського, що перекладав Шевченка. Орловський підкреслює, що Совінському вдалося зберегти характерні некрасівські рими, народність і простоту мови (с. 49).

В роки найбільшої популярності Некрасова в Польщі його твори переклав в засланні Броніслав Шварце (1834—1904), який був професійним революціонером і перед тим, як потрапити до в'язниці, ніколи поезією не займався. В камері Шліссельбурзької тюрми він випадково познайомився з російською поезією, став її палким шанувальником, а далі — перекладачем творів Пушкіна, Лермонтова, Некрасова.

Польський дослідник зупиняється також на спільності мотивів поезії Некрасова і Конопніцької. Нам здається необхідним і переконливим таке порівняння. Це питання має

³ Польско-русские литературные связи. М., 1970, с. 300.

вже свою традицію. Сам дослідник підкреслив (с. 77), що вже давно російський критик В. Мякотін вбачав спільність між Некрасовим та Конопницькою, а Іван Франко звернув увагу, що «Картинки» Конопницької своєю іронією та тоном обвинувачення дещо нагадують гіркий та терпкий стиль Некрасова (с. 78).

Важко, проте, думати, що М. Конопницька не знала нічого про поезію Некрасова. Польську поетесу зв'язувала велика дружба і листування з Елізою Ожешко, а остання добре знала твори Некрасова й мала звичку у своїх численних і об'ємних листах, багато з яких можна вважати статтями про літературу, ділитись зі своїми адресатами літературними рефлексіями, роздумами про прочитані книги. В листі до Марії Пшевуської в 1906 р. Ожешко написала захоплені слова з приводу поеми Некрасова «Русские женщины»: «Російській жінці, що йшла слідом за коханим чоловіком на кри- ваву подорож і в холодну далину, поставив пам'ятник великий поет її народу, прославляючи цей подвиг двох жінок своєї вітчизни»⁴ (переклад наш). Ці слова є свідченням величезної шани до російського поета, до його героїв, до російських декабристів.

Ян Орловський порівнює мотиви поезій Некрасова і Конопницької, звертає увагу на типологічні аналогії, спільні проблеми в їх творчості, аналізує особливості урбаністичної тематики цих поетів, подібність трактування багатьох тем. Дослідник опирається на праці своїх попередників, зокрема, на думку відомої радянської славістки А. Пьотровської⁵.

В останньому розділі свого дослідження Ян Орловський зауважує, що Некрасов ніколи не був об'єктом такої заінтересованості з боку польської критики, як Пушкін, чи Лев Толстой. Але славу поета, справедливо пише дослідник, не слід вимірювати лише кількістю написаних про нього критичних робіт. Автор дослідження дає наприкінці стислий синтетичний огляд критичних відгуків про Некрасова в Польщі на протязі багатьох років. На увагу заслуговує судження відомого польського письменника Юзефа Крашевського, який широко цікавився російською літературою. Під псевдонімом Др. Омеги Крашевський надрукував рецензію в дрезденській газеті на том російської вільної поезії, що вийшла у Лейпцігу в 1870 році. Сюди увійшли твори декабристських поетів — Бестужева і Рилеєва, Пушкіна, Лермонтова, Огарьова і Некрасова. Рецензія Крашевського свідчить про те, що він добре зрозумів спрямованість і сенс цієї поезії і давав їй високу оцінку.

Треба підкреслити, що автор дослідження опирається на праці своїх попередників, як в радянському, так і в польському літературознавстві⁶.

Заслуга дослідника в тому, що він вперше зібрав і систематизував відгуки польської критики минулого часу про Некрасова. З властивою справжньому вченому скромністю Ян Орловський зазначив, що його дослідження не вичерпало повністю теми «Некрасов в Польщі», що цілий ряд аспектів ще чекає свого дослідника.

Монографія Яна Орловського, хоча і не позбавлена деяких елементів компілятивності, є певним вкладом не лише в польську русистику, але у слов'янознавство взагалі, як сумлінна наукова праця, що свідчить про глибоку наукову ерудицію її автора.

І. П. ВИШНЕВСЬКИЙ, О. І. ГРИБОВСЬКА

СВІДОЦТВО ДРУЖБИ ДВОХ ЛІТЕРАТУР

Зв'язки словацької літератури з літературою російською та українською мають багату давню історію, яка сягає аж до часів Я. Коллара та П. Шафарика. Революційні перетворення в Чехословаччині 1948 р. сприяли розквіту та збагаченню радянсько-словацьких та словацько-радянських творчих зв'язків, зокрема з галузі літературознавства. Свідченням цього є спільні літературно-критичні збірники, конфе-

⁴ O r z e s z k o w a E. Listy, t. 1. Warszawa, 1937, s. 262.

⁵ П и о т р о в с к а я А. Некрасов и Конопницкая. Польско-русские литературные связи. М., 1970, с. 312—332.

⁶ C e s a r z A. Niekrasow w Polsce. — «Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego», 1963, № 5; J a k o b i e c M. Niekrasow w oczach Polaków.

ренції радянських та чехословацьких учених. Продемонструвала це, зокрема, і конференція «Про зв'язки літератури словацької з літературами російською та українською», що відбулась у словацькому місті Смоленіце в жовтні 1970 року. Наслідком цієї конференції є збірник праць словацьких та радянських літературознавців, який підготували до видання Інститут світової літератури та мов Словацької Академії Наук та Інститут слов'янознавства та балканістики АН СРСР¹. Про актуальність та важливість для слов'янознавства досліджень, що ввійшли до збірника, говорить той факт, що редколегія присвятила його VII Міжнародному конгресу славістів (Варшава, 1973).

Збірник поділений на чотири розділи. Перший розділ, який містить дослідження М. Бакоша, Д. Дюришина та С. Нікольського є оглядово-узагальнюючим. На систематичність наукового дослідження зв'язків літератури словацької з літературами російською та радянською звертає особливу увагу М. Бакош.

Стаття Д. Дюришина «Попередні результати та перспективи дослідження взаємовідношень словацької та російської літератури» присвячена, в основному, історичному огляду словацької компаративістської русистики від П. Шафарика та Я. Коллара аж до Е. Панової, М. Бакоша, А. Поповича, С. Леснякової та В. Кохола. Особливо цінним є те, що Д. Дюришин торкається і питань теорії. Зокрема, у формі тез він пропонує методологічну програму порівняльного аналізу словацького літературного романтизму в рамках середньоевропейського літературного контексту. Отже, ця стаття є частково і доповненням до деяких теоретично-методологічних питань літературної компаративістики.

С. Нікольський (Москва) піддає детальному аналізу вивчення словацької літератури в РРФСР. Автор зазначає, що сам факт того, що словацька література ніколи раніше так не перекладалась на російську мову (і мови народів СРСР) в таких масштабах, як за останні двадцять п'ять років, вже сам по собі свідчить про новий етап у взаємовідносинах наших літератур.

Аналогічним питанням присвячені статті І. Бернштейна (Москва) «Деякі питання словацько-радянських літературних зв'язків 20—30-х років» та Ю. Богданова «Словацька література в СРСР після 1945 року», вміщені у четвертому розділі збірника. На наш погляд, ці дослідження доцільніше було б помістити у першому розділі.

Другий розділ присвячений питанням фольклористики та дослідженню літературних словацько-російських зв'язків до першої половини XIX ст.

На багатому фактичному матеріалі базується дослідження Ю. Смірнова (Москва) «Словацькі пісні на фоні російських та інших слов'янських епічних пісень». Цікавим є огляд Р. Бртаня (Братислава) «Перші словацькі перекладачі старих пам'яток російської літератури».

Цей огляд, як і дослідження А. Зайцевої (Москва) «П. Кеппен і Словаччина», в якому автор вказує на зв'язки відомого славіста з Ю. Палковичем, Я. Колларом, П. Шафариком, відкриває нові сторінки в історії словацько-російських культурних взаємин.

Третій розділ збірника містить матеріали словацько-російських літературних зв'язків другої половини XIX ст.

На особливу увагу заслуговує стаття Л. Кишкіна (Москва) «Р. О. Гвездослав і російська поезія». Адже про зв'язки видатного словацького поета з російською літературою, зокрема з поезією, було відомо дуже мало. І лише детальний аналіз особистої бібліотеки поета в Дольном Кубіні, опрацювання зауважень, які робив Гвездослав на полях творів Пушкіна, Лермонтова, Некрасова, Баратинського, дають можливість радянському досліднику робити висновки про творчий вплив російської літератури на Гвездослава, звичайно, зовсім не зменшуючи значення та цінності його вповні самостійної та самобутньої творчості.

Питань впливу російської літератури, зокрема драматургії, на словацьку торкається і П. Палкович (Братислава). Він цікаво розглядає значення творчості Толстого, Чехова, Горького для становлення прогресивної художньої направленості драматургії Й. Г. Тайовського.

¹ Slovenská a ruská literatúra. Vzťahy a súvislosti. Venované VII. Medzinárodnému kongresu slavistov. Zborník štúdií. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1973.

Найбільшим і, мабуть, найцікавішим є четвертий розділ збірника. Найбільшим, тому що він містить 13 досліджень, а найцікавішим, тому що всі вони присвячені зв'язкам сучасної словацької літератури з російською радянською літературою і є новим словом у розробці питань радянсько-словацької та словацько-радянської літературної компаративістики.

Д. Окалі (Братіслава), Б. Хома (Прешов), М. Роман (Прешов) у загальних речах висвітлюють і розвивають проблему художнього та ідейного впливу І. Еренбурга, Л. Андрєєва та М. Шолохова на молоду словацьку соціалістичну літературу.

Дещо перекликаються дослідження С. Шерлаїмової (Москва) «Деякі особливості молоді словацької поезії 20-х років у співставленні з чеською та російською» і К. Розенбаума (Братіслава) «Лацо Новомеський та радянська література». Розглядаючи ранню творчість Л. Новомеського, обидва автори приходять до висновку, що вплив радянської поезії на творчість письменника-комуніста є значним, але сприймання радянської літератури не було механічним, воно допомагало йому прояснити проблеми власної творчості. Творче відношення до радянської літератури бачимо також на прикладах аналізу творчості Я. Понічана, П. Ілемницького, М. Урбана, який майстерно і переконливо представляє І. Бернштейн у вищезгадуваній статті.

Переклади літературних творів є однією із найконкретніших форм, що визначають відношення національних літератур різних народів. Тому не випадковим є те, що значна частина (5 робіт) четвертого розділу присвячена питанням перекладу. Тут і історичні огляди Е. Панової (Братіслава) та Л. Будагової (Москва), і аналізи ритміки перекладів російської поезії на словацьку мову З. Валкової (Братіслава) та В. Кохола (Братіслава).

Збірник «Словацька та російська література» буде корисний не лише для дослідників словацько-російських та російсько-словацьких літературних взаємин, але і для більш широкого кола читачів, зокрема, студентів-славистів.

Слід зазначити, що цей збірник є лише результатом роботи секції русистики, а невдовзі з'явиться спільна аналогічна робота словацьких та українських літературознавців.

Ці два збірники — результат однієї конференції — слід розцінювати як важливий і великий внесок в розробку питань літературної компаративістики, як свідцтво дружби чехословацької та радянської літератур.

О. М. МЕДОВНИКОВ

РОЗВИТОК І ВЗАЄМВІДНОШЕННЯ ЖАНРІВ СЛОВ'ЯНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

К., «Наукова думка», 1973, 150 с.

Останнім часом у видавництвах нашої країни вийшло багато цікавих робіт з питань фольклористики. Серед них «Проблеми славянського фольклору» М. І. Кравцова, «Специфика фольклора в свете теории информации» К. В. Чистова, «Беларуская частушка. Питання генезису жанру» І. К. Цішчанки. Все це дуже різні роботи за метою і тематикою дослідження, але безперечно цікаві і новаторські.

Українське видавництво «Наукова думка» випустило в 1973 р. збірник статей «Розвиток і взаємовідношення жанрів слов'янського фольклору», до складу якого увійшли чотири дослідження відомих українських спеціалістів у галузі вивчення фольклору. Звернення фольклористів до цієї проблеми не випадкове. Надзвичайна «рухливість» фольклорних жанрів, здатність активно взаємовпливати, творити перехідні форми давно привертала увагу дослідників.

Перша стаття збірника присвячена питанню взаємозв'язку фольклорних жанрів у їх історичному розвитку. В. А. Юзенко підкреслює, що жоден з видів мистецтва не позначений таким активним взаємовідношенням жанрів, як фольклор. Спільність тем, сюжетів, мотивів, образів у різних жанрах, які зумовлені специфічними умовами творення фольклору, є основною причиною такого активного їх взаємовпливу, виникнення перехідних форм.

Автор зазначає, що окремі жанри можуть виникати тільки в певний період історичного розвитку і певній послідовності, нові жанри завжди мають своїх попередників, тобто тут наявна генетична залежність одного жанру від другого.

Вдалим є звернення автора до питання протидії жанрів. Простежуючи процес формування нових жанрів, В. А. Юзвенко показує, як новонароджені жанри впливають на своїх генетичних попередників, змінюючи їх.

Цікаво вирішується проблема співвідношення традиційності і імпровізації у фольклорі. Імпровізація, у зв'язку з усним побутуванням фольклорних жанрів, дуже сильна у фольклорній творчості, її автор також зараховує до причин, які зумовлюють таку складну і багатогранну взаємодію фольклорних жанрів.

Усі висновки автора переконливо аргументовані, підтверджені прикладами. Читач знайде у роботі також багато звернень до інших дослідників цієї проблеми, до праць В. І. Чичерова, П. В. Владимірова, Ф. Колесси, Б. М. Путілова і інших. Подано у статті також огляд історії питання, починаючи від праць В. Белінського «Поділ поезії на роди і види» (1841 р.), Ф. Буслаєва, О. Потєбні, І. Франка до розробки цього питання у радянській фольклористиці.

Якщо перша стаття збірника робить спробу виявити основні причини і тенденції взаємодії фольклорних жанрів, то друга (М. М. Гайдай, «Слов'янська балада в її зв'язках з іншими жанрами, фольклору») в повній мірі підтверджує її положення на конкретному матеріалі.

Автор звертається до зв'язків балади з обрядовим фольклором, ліричною піснею і прозовими творами (передусім першого).

Спираючись на багатий матеріал — українські, російські, білоруські, чеські, словацькі, польські балади — автор переконливо доводить, що однією з основних причин активної взаємодії слов'янської балади з обрядовими піснями є схожі обставини їх побутування, традиційне виконання цих різних за жанром творів під час одного свята.

Інша причина взаємодії балади з ліричною піснею — наявність епічних мотивів у ліриці, здатність ліричної пісні нести в собі баладичні ситуації і навпаки — приводить до того, що балада може розвиватись у напрямі до ліричних пісень. Так створюється жанр проміжного характеру.

Зв'язки балади з прозовими творами можуть здійснюватись трьома шляхами: безпосередньо (основний сюжет), опосередковано (коли мотив обрядової пісні-колядки розвивається в казці і баладі), і третій шлях — включення творів одного жанру в твір іншого (казка—балада—загадка). Перетворення казки в баладу проходить за певними законами, і автор досліджує їх у своїй роботі.

У статті «Походження і розвиток коломийки як жанру» Н. С. Шумада звертається до жанру, який за інтенсивністю творення, тематичним обсягом і популярністю у народі в сучасній українській народній творчості займає провідне місце.

Історія дослідження коломийок охоплює майже півтора століття, і перш ніж перейти до розв'язання питання про генетичні джерела коломийки, автор дає характеристику найважливіших досліджень цієї проблеми.

Як і більшість дослідників, Н. С. Шумада вважає першоосновою коломийки танець. Досліджений матеріал дозволяє авторові стверджувати, «що процес відокремлення «співаної» коломийки від коломийки «до танцю» розпочався ще до 17 сторіччя». Про це свідчать серйозність змісту і емоційна глибина «співаних» коломийок. У народі і тепер часто розрізняють ці два види коломийок.

Велике поширення мала гіпотеза про походження коломийок від ліричної пісні, але багато фактів за те, і автор наводить ці факти, що коломийки не є пізнішим продуктом ліричної пісні, а розвивались паралельно.

Розглядаються у статті і інші гіпотези щодо цієї проблеми. У заключній частині свого дослідження Н. С. Шумада робить висновок, що при пошуках джерел творення коломийок слід не стільки намагатися виводити їх з інших жанрів, скільки знаходити спільні і специфічні риси у споріднених жанрах, джерело яких, як і всієї поезії — одне.

Звертаючись до питання про мотиви величання і побажання в обрядовій поезії слов'ян (цій проблемі присвячена четверта і остання стаття збірника «Величання і побажання в обрядовій поезії слов'ян»), Ю. З. Круть на численних прикладах під-

креслю надзвичайну близькість цих мотивів у різних слов'янських народів. Майже повсюдно маючи аграрний характер, вони близькі за змістом і формою, а часом навіть тотожні.

Така надзвичайна спорідненість слов'янських обрядових пісень календарного характеру, спорідненість в образах, художній системі мелодії, структурі дає авторові підставу твердити, що існував єдиний праязрок, із якого після розселення народів розвинулися всі інші варіанти.

Найбільш поширеним мотивом слов'янських обрядових пісень величального характеру є мотив «трьох радостей»:

Перша доля — щастя, здоров'я,
друга доля — воли, корови,
третя доля — жито, пшениця,
всяка пашниця.

Автор просліджує трансформацію цього мотиву у пісенній творчості різних слов'янських народів і приходять до висновку, що відмінності зумовлені історичними, економічними і кліматичними умовами життя цих народів і різними пісенними традиціями кожного народу (так, у південних слов'ян поряд з хліборобством і тваринництвом оспівується і винорбство).

Окрім збігів ідейно-тематичного і сюжетного планів в обрядовій поезії слов'ян часто спостерігається структурно-композиційні і художньо-образні паралелі. Автор вивчає ці паралелі і знаходить художні формули, спільні для величально-обрядових пісень окремих слов'янських народів.

Ю. З. Круть робить висновок, що «ідейно-естетичні зв'язки аналогії, паралелі, що виявляються в тематиці, образній системі і поетиці обрядових пісень слов'ян, зумовлені мовною, історичною і культурною близькістю слов'янських народів, є наслідком успадкованих фольклорних традицій» (138).

Закінчується збірник чітко сформульованим резюме і прекрасно підібраною бібліографією.

Рецензована робота свідчить про те, що досвідчений і висококваліфікований колектив Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР йде по правильному шляху дослідження фольклору нашої республіки у широких і всебічних його зв'язках з народною творчістю інших слов'янських народів.

Л. Ф. МЕЛЬНИЧУК

НАУКОВА РОБОТА СТУДЕНТІВ-СЛАВІСТІВ

Щороку Львівський університет проводить «Дні науки» — підсумкову студентську наукову конференцію. Активними учасниками її завжди є студенти слов'янського відділення філологічного факультету. У 1974 р. кількість доповідей, що були рекомендовані кафедрою слов'янської філології на конференцію, дещо зменшилася. Причина цього була одна — підвищена вимогливість до рівня студентських наукових робіт. Було вирішено винести на великий форум тільки ті доповіді, які насправді відзначалися самостійністю, глибиною дослідження, вмінням їх авторів чітко і ясно формулювати наукові постулати і робити самостійні висновки.

Доповіді студентів слов'янського відділення заслуховувалися у двох секціях: «Взаємозв'язки слов'янських літератур» та «Закономірності розвитку слов'янських мов у соціалістичному суспільстві».

Студентка II курсу Н. Братунь у доповіді про творчість Браніслава Нушича переконливо показала, як у творах сербського письменника зберігалися і послідовно розвивалися найкращі демократичні традиції літератури братнього народу. Письменник постав перед слухачами змістовної доповіді як борець проти наростаючих профашистських тенденцій у довоєнній монархічній Югославії, видатний діяч культури, поборник дружби слов'янських літератур.

У доповіді студентки IV курсу Д. Складман, яка не перший рік займається вивченням творчості чеського письменника-комуніста Іржі Волькера, увага була зосереджена на соціальних мотивах його поетичної творчості. Лірика Волькера з повним

правом може називатися пролетарською, бо головним героєм творів Волькера були пролетарі, яким суджено всією логікою суспільного розвитку перетворити світ, знищити експлуататорські класи, побудувати безкласове суспільство.

Дослідженням теоретичної спадщини Волькера займалася також студентка II курсу А. Хомин («Іржі Волькер — поет революції»). Не дивлячись на схожість обох тем, кожна з доповідей відрізнялася індивідуальністю і самостійністю.

«Антифашистська тема в сучасній болгарській літературі» — назва доповіді студентки III курсу Н. Горбатенко. Займаючись болгарською мовою і літературою з власної ініціативи (на кафедрі ця спеціалізація тимчасово відсутня), студентка досягла великих успіхів у науковій роботі: її доповіді в попередні роки відзначалися дипломами, а також другою премією на міжнародному конкурсі студентських робіт, присвячених болгаро-радянській дружбі. Цьогорічна робота — плід трьохрічних досліджень студентки.

Слов'янське мовознавство було представлено трьома доповідями. У роботі студентки III курсу І. Грязнової порушувалася одна з проблем соціальної лінгвістики, яка останнім часом привернула велику увагу викладачів кафедри слов'янської філології та її вихованців. У доповіді «Суспільні функції сучасної чеської літературної мови» було показано, що розвинена літературна мова, поставлена на службу нових суспільних сил у період побудови соціалізму, знаходить нові можливості для розширення і поглиблення суспільних функцій.

Студентка III курсу О. Логвиненко («Розвиток чеської фразеології в період побудови соціалістичного суспільства в ЧССР»), узагальнивши результати досліджень радянських і чехословацьких учених, самостійно зібравши багатий і неопрацьований ще матеріал, всебічно описала чеські фразеологізми, вказала на шляхи їх виникнення та на функціонування в літературній мові. Відзначалася роль російської мови у збагаченні інших слов'янських мов. Загальноуніверситетське журі присудило О. Логвиненко I премію.

Важливого і надзвичайно складного теоретичного питання була присвячена робота студентки III курсу Н. Іванів. На прикладі чеської мови було показано, як на різних мовних рівнях взаємодіють внутрішні і зовнішні фактори розвитку мови. Новими для багатьох учасників «Днів науки» були докази про вплив зовнішніх факторів на розвиток таких явищ, які начебто можна пояснити лише діями внутрішніх законів.

Можливість висунення на звітну наукову конференцію декількох серйозних досліджень була спричинена доброю організацією наукової роботи студентів на кафедрі слов'янської філології. Тут кожен студент слов'янського відділення від першого до п'ятого курсу працює над розробкою наукової або науково-популярної теми. Першокурсники і частково другокурсники, які щойно знайомляться з різноманітними проблемами слов'янознавчої науки і не мають ще достатніх знань, щоб досліджувати мовознавчі і літературознавчі питання, вивчають різні аспекти суспільного розвитку слов'янських соціалістичних народів і країн. Кожен викладач керує групою з 4—6 студентів.

Про широту інтересів студентів слов'янського відділення свідчать доповіді, які були прочитані на засіданнях славістичного наукового гуртка філологічного факультету, що відбулися в рамках першого туру студентської наукової конференції, яка передувала заключному етапові — «Дням науки» студентів Львівського університету: «Участь молоді у побудові соціалізму в ЧССР» (О. Аносова, I курс), «Міжнародні форуми молоді» (Л. Стрілецька, I курс), «Молодь Польщі у другій світовій війні» (В. Гончарова, I курс), «Дружні зв'язки радянської і чехословацької молоді» (О. Молодухи-Лозинська, I курс), «Культурні зв'язки радянської і польської молоді» (Л. Мазур, I курс), «Участь молоді в боротьбі за перемогу соціалістичної революції в Чехословаччині» (І. Борисюк, II курс), «Молодь країн соціалістичної співдружності в боротьбі за мир» (Г. Карашук, II курс), «В. І. Ленін про виховання молоді в дусі радянського патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму» (Т. Тюріна, II курс), «Комсомольці Львівського університету в боротьбі проти фашизму» (Н. Хлевінська, III курс).

На літературознавчі та мовознавчі теми в першому турі студентської наукової конференції були представлені також доповіді: «Зображення болгарської молоді в

болгарській художній літературі» (О. Бешкарева, I курс), «Зображення польської молоді у польській художній літературі» (Г. Ковальчук, I курс), «Роль перекладу у зближенні і збагаченні культури народів» (П. Петрушинський, I курс), «Першодрукар Іван Федоров у Львові» (К. Голиш, II курс), «Т. Бой-Желенський — театральний критик» (Н. Іванів, III курс), «Антивоєнна тема в поезії В. Броневського» (Н. Куришин, IV курс), «Міцкевич в українських перекладах» (В. Лукашевич, IV курс), «Викриття буржуазної моралі в романі З. Налковської «Границя» (Л. Чуйченко, IV курс), «В. Броневський і українська література» (С. Гончарук, IV курс), «Соціальна обумовленість мови» (Н. Братунь, III курс), «Чеська і словацька мови як знаряддя боротьби за побудову соціалізму в ЧССР» (О. Шестаков, III курс), «Розвиток слов'янських мов в умовах соціалізму» (Л. Хомин, III курс), «Світове значення російської літературної мови» (Ю. Кушнір, III курс), «Російсько-чеські мовні контакти» (В. Лапенко, II курс), «Відбиття в слов'янських мовах співпраці між соціалістичними країнами в галузі політики, економіки та культури» (О. Хіч, II курс).

Успішно виступили студенти слов'янського відділення на наукових конференціях в інших містах нашої країни. Студентка III курсу Н. Горбатенко одержала диплом у Білоруському державному університеті, а С. Гончарук (IV курс) та Д. Складман (IV курс) були відзначені у Вільнюському державному педагогічному інституті.

І. Г. ГРЯЗНОВА

НАШІ АВТОРИ

- Андел Вячеслав Павлович* — старший викладач кафедри слов'янської філології Львівського університету
- Бондар Лариса Петрівна* — молодший науковий співробітник відділу літературознавства інституту суспільних наук АН УРСР у Львові
- Вишневецький Іван Прокопович* — доктор філологічних наук, професор, завідуючий кафедрою російської літератури Львівського університету
- Гольберг Марк Якович* — кандидат філологічних наук, доцент Дрогобицького педагогічного інституту
- Грибовська Олександра Іванівна* — кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Львівського університету
- Гринів Грина Іванівна* — старший викладач кафедри слов'янської філології Львівського університету
- Гринчишин Дмитро Григорович* — кандидат філологічних наук, завідуючий відділом мовознавства інституту суспільних наук АН УРСР у Львові
- Грязнова Інна Георгіївна* — студентка слов'янського відділу філологічного факультету Львівського університету
- Кишкін Лев Сергійович* — кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР у Москві
- Копистянська Нонна Хомівна* — кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжних літератур Львівського університету
- Лозинський Іван Миколайович* — директор Львівської бібліотеки іноземної літератури
- Медовников Олександр Михайлович* — викладач кафедри слов'янської філології Львівського університету
- Мельничук Людмила Федорівна* — викладач кафедри слов'янської філології Львівського університету
- Паливода Станіслав Станіславович* — зав. редакцією суспільно-політичної літератури видавництва видавничого об'єднання «Вища школа» при ЛДУ
- Петр Ян* — кандидат філологічних наук, доцент, завідуючий кафедрою славістики Празького університету
- Поляніна Тетяна Вячеславівна* — кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської літератури Львівського університету
- Сербенська Олександра Антонівна* — кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Львівського університету
- Слізінський Єжи* — доктор філологічних наук, професор, завідуючий відділом західно-і південнослов'янських літератур інституту слов'янознавства Польської Академії Наук у Варшаві
- Смольська Аделаїда Костянтинівна* — кандидат філологічних наук, доцент Одеського університету
- Трофимович Костянтин Костянтинович* — кандидат філологічних наук, доцент, завідуючий кафедрою слов'янської філології Львівського університету
- Шайкевич Борис Олександрович* — кандидат філологічних наук, доцент Одеського університету
- Юзвенко Вікторія Арсенівна* — кандидат філологічних наук, завідувача відділом слов'янської фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР в Києві

ЗМІСТ

СТАТТІ

Л. П. Бондар (<i>Львів</i>). Деякі аспекти вивчення зв'язків і взаємодій у сучасному літературознавстві	3
Н. Х. Копистянська (<i>Львів</i>). Статті С. К. Неймана про Закарпаття у чеській літературі	11
Б. О. Шайкевич (<i>Одеса</i>). Болгарська лірична поезія і портретний живопис першого десятиріччя ХХ століття	18
І. М. Лозинський (<i>Львів</i>). Тема поезії і революції у творчості Лацо Новомеського 60-х років	26
Ян Петр (<i>Прага</i>). Вивчення слов'янських мов у празькій «Сербовці»	33
К. К. Трофимович (<i>Львів</i>). Національний рух лужицьких сербів і формування верхньолужицької літературної мови в 30—70-х роках ХІХ століття	43
В. П. Андел (<i>Львів</i>). Типи абстрактних назв дії у чеській мові	51
Д. Г. Гринчишин (<i>Львів</i>). Субстантивовані прикметники і дієприкметники на означення осіб у слов'янських мовах	57

ПОВІДОМЛЕННЯ

Л. С. Кишкін (<i>Москва</i>). «Старослов'янський цикл» Вацлава Фіали	65
А. К. Смольська (<i>Одеса</i>). Дистрибуція фемінних суфіксів у сербсько-хорватській мові	71
Єжи Слізінський (<i>Варшава</i>). Владислав Сирокомля у Чехословаччині	75
Й. Д. Лось (<i>Львів</i>). «Трибуна люду» — спадкоємниця робітничої та комуністичної преси Польщі	78
С. С. Паливода (<i>Львів</i>). Пропагандистська та ідейно-політична робота антифашистів у Бухенвальдському підпіллі (1942—1945 рр.)	85

ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА.

Т. В. Полянїна (<i>Львів</i>). В. А. Юзвенко (<i>Київ</i>). Міжнародний форум славістів	90
В. П. Андел (<i>Львів</i>). Славянская филология	93
І. І. Гринів (<i>Львів</i>). Монографія про Ю. І. Крашевського	96
О. А. Сербенська (<i>Львів</i>). Дослідження польського мовознавця	98
І. П. Вишневський, О. І. Грибовська (<i>Львів</i>). Спадщина російських революційних демократів у Польщі	101
О. М. Медовников (<i>Львів</i>). Свідectво дружби двох літератур	103
Л. Ф. Мельничук (<i>Львів</i>). Розвиток і взаємовідношення жанрів слов'янського фольклору	105
І. Г. Грязнова (<i>Львів</i>). Наукова робота студентів-славістів	107

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

1. Редколегія збірника приймає статті, які мають рекомендацію до опублікування відповідної кафедри вузу, підписану завідуючим кафедрою і завірену, та одну ґрунтовну позитивну рецензію (надруковану на машинці) з підписом рецензента і зазначенням його вченого ступеня та посади.

2. Рукописи повинні бути оформлені авторами згідно з видавничими вимогами, добре літературно опрацьовані й підписані автором. До статті додається коротке резюме російською мовою. В кінці статті додаються відомості про автора: прізвище, ім'я, по-батькові, місце роботи, посада, вчений ступінь, домашня адреса, телефон, а також список праць, виданих автором з даної проблеми.

3. Обсяг статті не повинен перевищувати 0,5 вид. арк. (12 сторінок машинопису через 2 інтервали). Всі цитати у статті повинні бути ретельно вивірені за першоджерелами і підписані автором. Виноски слід друкувати через два інтервали на окремих аркушах. Нумерація виносок — наскрізна.

4. У виносках треба обов'язково вказувати прізвище (спочатку) та ініціали (або ім'я) автора, повну назву праці, місце видання, видавництво, рік, сторінку.

З р а з к и:

¹ Вервес Г. Д. Максим Рильський в колі слов'янських поетів. К., «Наукова думка», 1972, с. 9.

² Франко Іван. Твори в 20-ти т., т. 16. К., ДВХЛ, 1955, с. 159.

³ Кагарлицький М. Поема «І мертвим і живим» у польських перекладах. — У зб.: Голос Шевченка над світом. К., «Наукова думка», 1961, с. 84—94.

⁴ Вервес Г. Д. Про єдність національного й інтернаціонального. — «Радянське літературознавство», 1970, № 4, с. 48.

⁵ Серов В. Форум надій народів. — «Радянська Україна», 1973, 25 жовтня.

5. Рукописи, надіслані з порушенням зазначених вимог, не будуть розглядатися редколегією збірника.

6. Статті, уже вміщені в інших збірниках чи журналах або надіслані туди для опублікування, редколегією не приймаються.

7. Адреса редколегії: 290000, Львів, вул. Університетська, 1, кафедра слов'янської філології, редколегія збірника «Українське слов'янознавство».

УКРАИНСКОЕ СЛАВЯНОВЕДЕНИЕ

Литература, язык и культура зарубежных славянских народов. Выпуск 11.

(На украинском языке)

Издательское объединение «Вища школа»

Издательство при Львовском государственном университете

Редактор Н. В. Савчишин. Художний редактор Е. А. Каменщик. Технічний редактор І. С. Куючко. Коректор Г. М. Міньков.

Здано до набору 12. 09. 1974 р. Підписано до друку 16. 01. 1975 р. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Папір друкар. № 3. Фіз. друк. арк. 7. Умовн. друк. арк. 9,8. Обл.-вид. арк. 10,66. Тираж 800. БГ 00442, Ціна 1 крб. 04 коп. Зам. № 2518.

Видавництво видавничого об'єднання «Вища школа» при Львівському державному університеті. Львів, Університетська, 1.

Обласна книжкова друкарня Львівського обласного управління в справах видавництв, поліграфії та книжкової торгівлі, Львів, Стефаника, 11.

1 крб. 04 коп.

